PIOTRYSEUSZ

DOOKOŁA PÓŁWYSPU IBERYJSKIEGO · LIPIEC 2028

Iberia 2028

Przewodnik po trasie

Planowana · miejsca: 74 · rozdziały: 8

Przewodnik wygenerowany 2026-10-20 z repozytorium https://gitlab.com/p.goliasz/moto. Plany powstają z wyprzedzeniem: ceny, godziny otwarcia, zasady wstępu i przepisy sprawdź przed wyjazdem. Współrzędne wskazują obiekt, a nie parking czy wjazd. Treść: CC BY 4.0, Piotr Goliasz; zdjęcia i dane mają własne licencje (rozdział „Źródła i licencje”).

Spis treści

Wstawka La Rioja 3
Kantabria i Asturia 54
Galicja 67
Portugalia Północna i Środkowa 79
Lizbona, Algarve i Andaluzja Zachodnia 131
Andaluzja Wschodnia i Costa Blanca 183
Wstawka Teruel–Cuenca 219
Pireneje na powrót 247
Odłożone 279
Język w podróży 280
Źródła i licencje 282

ETAP 2 · ZAMIAST WYBRZEŻA BILBAO–SANTANDER

Wstawka La Rioja

Trzy dni w głębi lądu: od baskijskich megalitów, przez kolebkę języka hiszpańskiego i termy nad rzeką, po wioski wiszące nad Ebro.

Linia trasy: przebieg wariantu lokalnego (bez autostrad) wyznaczony w OpenRouteService – szacunkowo, bez planera tras. Przerywane – warianty (schemat).

REGION · HISZPANIA

Euskadi / País Vasco (Kraj Basków)

Fot. Basotxerri, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Stolica	Vitoria-Gasteiz (siedziba władz, formalnie bez stolicy)
Powierzchnia	7234 km², 3 prowincje: Gipuzkoa, Bizkaia, Araba/Álava
Ludność	ok. 2,24 mln (2025)
Języki	baskijski (euskara) i hiszpański, oba urzędowe; po baskijsku mówi 43% mieszkańców (2021)
Klimat	atlantycki; w San Sebastián ok. 1570 mm opadów rocznie, średnio 19 °C w lipcu
Święta	20 stycznia – Tamborrada w San Sebastián; 25 października – Dzień Kraju Basków (rocznica statutu z 1979 r.)

O REGIONIE

Kraj Basków to strome, zielone góry między Pirenejami a Górami Kantabryjskimi, pocięte krótkimi dolinami, którymi rzeki spływają do Zatoki Biskajskiej. Ocean przynosi deszcz: w San Sebastián pada ok. 143 dni w roku. Lasy pokrywają ok. 55% wspólnoty, a najczęstszym drzewem jest sadzona na plantacjach sosna kalifornijska (Pinus radiata). Opis dotyczy wspólnoty autonomicznej Euskadi: trzech prowincji, Gipuzkoi, Bizkai i Álavy. Sami Baskowie często mówią o szerszej Euskal Herrii, „kraju języka baskijskiego”: to siedem krain (hasło Zazpiak Bat, „siedem jak jedna”), czyli trzy prowincje Euskadi, Nawarra i trzy krainy po stronie francuskiej (Lapurdi, Dolna Nawarra i Zuberoa), razem ok. 20,7 tys. km² i ok. 3 mln ludzi. Nazwa pojawia się w piśmie już w 1564 r. Nawarra ma osobny opis.

Gipuzkoa i Álava należały do królestwa Nawarry do 1200 r., kiedy przeszły pod Kastylię. Prowincje zachowały jednak własne prawa, fueros, a panowie Bizkai przysięgali ich przestrzegać pod dębem w Gernice (w 1476 r. zrobił to Ferdynand Katolicki). Po trzeciej wojnie karlistowskiej ustawa z 21 lipca 1876 r. kazała Baskom płacić podatki państwowe jak reszcie Hiszpanii, ale już od 1878 r. obowiązuje tzw. concierto económico: podatki zbierają władze prowincji i oddają państwu ustaloną kwotę (cupo), i tak jest do dziś. W 1894 r. bracia Luis i Sabino Arana zaprojektowali ikurriñę, czerwoną flagę z zielonym krzyżem św. Andrzeja i białym krzyżem; po raz pierwszy zawisła 14 lipca 1894 r. w Bilbao. 26 kwietnia 1937 r. niemiecki Legion Condor i włoskie lotnictwo zbombardowały Gernikę, co Picasso uwiecznił w tym samym roku na obrazie „Guernica". Za Franco flaga była zakazana, legalna jest znowu od 19 stycznia 1977 r., a statut autonomii przyjęto 25 października 1979 r. Ciemną kartą jest ETA: od 1958 r. zabiła ponad 850 osób, w 2011 r. ogłosiła koniec walki zbrojnej, a 3 maja 2018 r. rozwiązanie.

Euskara nie jest spokrewniona z żadnym żywym językiem. To jedyny w Europie język izolowany, starszy niż przybycie Indoeuropejczyków; jego przodka, akwitański, znamy z ok. 400 krótkich inskrypcji z czasów rzymskich. Przez wieki istniał w wielu dialektach, aż akademia Euskaltzaindia, założona w 1918 r., ustaliła w 1968 r. w sanktuarium Arantzazu podstawy wspólnej odmiany literackiej, euskara batua. W 2021 r. po baskijsku mówiło 43% mieszkańców Euskadi, a rozumiało 62%.

Od XIX w., gdy Bizkaia stała się zagłębiem przemysłowym, region żyje głównie z przemysłu: dziś daje on ok. 24% PKB, o 8 punktów więcej niż średnio w Hiszpanii. Na wsi wciąż stoją baserri, wielkie kamienne domy-gospodarstwa, które w XVI w. zyskały obecną formę. Pod jednym dachem mieściły mieszkanie, oborę, spichrz, strych na siano i prasę. Dom i ziemię dziedziczył zwykle jeden spadkobierca, więc młodsi synowie szli na morze, do Kościoła, wojska albo emigrowali.

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Pintxos: małe przekąski wystawione na barze, jedzone na stojąco, od baru do baru, zwłaszcza na starym mieście w San Sebastián.
- Txakoli: młode, świeże białe wino ze szczepu hondarrabi zuri, z wybrzeża wokół Getarii i z Bizkai, podawane dobrze schłodzone.

- Sagardotegi (cydrownie) w Astigarradze i Hernani: od połowy stycznia do końca kwietnia na okrzyk „txotx!” nalewa się cydr prosto z beczek, do tego omlet z dorszem, txuleta i ser Idiazabal z pigwą i orzechami. W lipcu sezon jest zamknięty, ale kilka cydrowni działa przez cały rok (stan na 2026-10, źródło: Donostia Turismoa) [do sprawdzenia przed wyjazdem].
- Tamborrada, 20 stycznia w San Sebastián: od północy przez 24 godziny miasto bębni marsz Raimunda Sarriegiego z 1861 r.

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- Baserri na zboczach: wielki dom z dwuspadowym dachem i łukowatym wjazdem na parterze, gdzie kiedyś stały zwierzęta. Wśród nich prowadzi wyjazd z San Sebastián przez Andoain i Berastegi do Nawarry.
- Dwujęzyczne tablice: Donostia / San Sebastián, Vitoria-Gasteiz. Wiele nazw tylko po baskijsku; berri znaczy „nowy”, stąd np. Lekunberri, już w Nawarze.
- Fronton: wysoka ściana czołowa z boczną zawsze po lewej, do gry w pelotę. Publiczne frontony, utrzymywane przez gminy, mają nawet najmniejsze wsie; najpopularniejsza odmiana to pelota a mano, gra gołą dłonią.
- Ikurriña na ratuszach i balkonach.
- Ciemne, prostokątne płaty sosnowych plantacji i świeże zręby na zboczach, przemieszane z łąkami i lasem liściastym.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/País_Vasco, es.wikipedia.org/wiki/Euskal_Herria, es.wikipedia.org/wiki/Euskera, es.wikipedia.org/wiki/Euskera_batúa, es.wikipedia.org/wiki/Concierto_económico, es.wikipedia.org/wiki/Ikurriña, es.wikipedia.org/wiki/Bombardeo_de_Guernica, es.wikipedia.org/wiki/Árbol_de_Guernica, es.wikipedia.org/wiki/Euskadi_Ta_Askatasuna, es.wikipedia.org/wiki/Caserío_vasco, es.wikipedia.org/wiki/Pelota_vasca, turismo.euskadi.eus/aa30-12377/es/contenidos/..., es.wikipedia.org/wiki/San_Sebastián, es.wikipedia.org/wiki/Tamborrada_de_San_Sebastián, es.wikipedia.org/wiki/Txakoli, es.wikipedia.org/wiki/Sidrería, sansebastianturismoa.eus/gastronomia/la-sidra/, turismo.euskadi.eus/es/agenda/temporada-de-si..., orain.eus/es/actualidad/sociedad/2026/03/21/l...

REGION · HISZPANIA

Navarra / Nafarroa (Nawarra)

Fot. Ricardo Fernández from Barcelona, España, CC BY 2.0, Wikimedia Commons

Stolica	Pamplona / Iruña (ok. 208 tys. mieszkańców)
Powierzchnia	10 391 km²
Ludność	ok. 678 tys. (2024)
Ustrój	Wspólnota Foralna – własne prawa i podatki od 1841 r.
Języki	hiszpański; baskijski współurzędowy tylko w strefie baskijskojęzycznej na północy (ustawa z 1986 r.)
Święta	6–14 lipca – Sanfermines w Pampelunie; 3 grudnia – Dzień Nawarry (św. Franciszek Ksawery)

O REGIONIE

W Nawarze w jeden dzień jazdy przechodzi się z wilgotnej Europy do suchej Hiszpanii. Na północy leży Montaña: zielone doliny, lasy bukowe i Pireneje, które na granicy z Francją sięgają ponad 2400 m. Środek, Zona Media, to pas przejściowy pól zbożowych, winnic i wzgórz. Na południu Ribera, płaska kotlina Ebro wypełniona osadami, którą rzeka przecina na długości ok. 90 km. Na jej wschodnim skraju leżą Bardenas Reales, półpustynia gliniastych ostańców i wąwozów na ok. 420 km², gdzie spada tylko 300–450 mm deszczu rocznie; od 2000 r. to rezerwat biosfery UNESCO.

Historia zaczyna się ok. 824 r., gdy Íñigo Arista stworzył wokół Pampeluny królestwo. Wcześniej, 15 sierpnia 778 r., w pirenejskich przełęczach koło Roncesvalles Baskowie rozbili straż tylną wojsk Karola Wielkiego; zginął wtedy Roland, a „Pieśń o Rolandzie” zrobiła z napastników Saracenów. Za Sancha III Wielkiego (ok. 1000–1035)

królestwo panowało nad dużą częścią chrześcijańskiej północy Półwyspu, a nazwa Nawarra pojawia się w tytule królewskim od 1162 r. Legenda mówi, że łańcuchy w herbie przywiózł Sancho VII Mocny spod Las Navas de Tolosa w 1212 r., gdzie miał przerwać łańcuchy chroniące namiot kalifa. Historycy ją odrzucają: na pieczęciach Sancha jeszcze do 1225 r. jest orzeł, a „łańcuchy” to dawne metalowe okucie tarczy, które dopiero później tak nazwano. Latem 1512 r. Ferdynand Katolicki podbił królestwo i jego część na południe od Pirenejów weszła do Korony Kastylii. Część północna została przy dynastii d'Albret, której potomek Henryk III Nawarski został królem Francji jako Henryk IV. Nawarra zachowała jednak swoje prawa, fueros: po pierwszej wojnie karlistowskiej ustawa z 16 sierpnia 1841 r. zamieniła królestwo w prowincję foralną z własnym systemem podatkowym, który obowiązuje do dziś.

Nawarra jest podzielona językowo. Ustawa z 1986 r. wyznaczyła strefę baskijskojęzyczną na północy, gdzie baskijski jest językiem urzędowym obok hiszpańskiego, mieszaną w środku (z Pampeluną) i niebaskijskojęzyczną na południu, gdzie urzędowy jest tylko hiszpański. W 2022 r. aktywnie po baskijsku mówiło 62% mieszkańców pierwszej strefy, 13% drugiej i niecałe 2% trzeciej. Dla jednych Nawarra należy do Euskal Herrii, dla innych to osobne, dawne królestwo. Wspólne jest przywiązanie do peloty: najstarsza znana wzmianka o tej grze pochodzi z Pampeluny z 1331 r.

Ribera słynie z warzyw: szparagi zbierane w maju i czerwcu, w większości trafiające do puszek, papryka piquillo z ośmiu gmin wokół Lodosy i karczochy z Tudeli. Nawarra wcześnie postawiła na wiatr: 18 grudnia 1994 r. na grzbiecie Sierra del Perdón pod Pampeluną ruszyło sześć turbin, które Acciona nazywa najstarszą komercyjną farmą wiatrową w Hiszpanii. W fabryce Volkswagena w Landaben pod Pampeluną od 1984 do 2024 r. powstało ponad 8,4 mln Polo.

Pomnik pielgrzymów na Alto del Perdón, na szlaku z Pampeluny do Puente la Reina Fot. José Antonio Gil Martínez from Vigo, Spain, CC BY 2.0, Wikimedia Commons

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Warzywa z Ribery: szparagi, nadziewane papryczki piquillo, karczochy, menestra (duszone warzywa); do tego różowe wino z grenache (garnacha), z którego Nawarra słynie.
- Sery owcze Roncal i Idiazabal oraz pacharán, likier z owoców tarniny pity po obiedzie.
- Chistorra, cienka kiełbasa, i pstrąg po nawarsku, nadziewany szynką.
- Sanfermines, 6–14 lipca w Pampelunie: o 12:00 6 lipca z balkonu ratusza strzela chupinazo, a od 7 do 14 lipca codziennie o 8:00 byki biegną ulicami 849 m na arenę, w 2–4 minuty. Hemingway przyjechał tu pierwszy raz w 1923 r. i opisał święto w powieści „Słońce też wschodzi” (1926). Kończy je pieśń „Pobre de mí” o północy 14 lipca.

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- Pielgrzymi z muszlą: Camino de Santiago schodzi z Roncesvalles przez Pampelunę do Puente la Reina. Na Alto del Perdón (770 m) stoi pomnik pielgrzymów z blachy pod rzędem turbin wiatrowych.
- Czerwona flaga Nawarry na ratuszach: złote łańcuchy z zielonym szmaragdem pośrodku i koroną nad nimi; obowiązuje od 1910 r.
- Tablice: na północy dwujęzyczne (Pamplona / Iruña), im dalej na południe, tym mniej baskijskiego.
- Zmiana krajobrazu w ciągu godziny jazdy z Pampeluny na południe: bukowe lasy Aralaru zostają za plecami, potem pola zbóż i winnice, a w dolinie Ebro nawadniane pola warzyw.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Navarra, es.wikipedia.org/wiki/Reino_de_Navarra, es.wikipedia.org/wiki/Escudo_de_Navarra, es.wikipedia.org/wiki/Bandera_de_Navarra, es.wikipedia.org/wiki/Ley_Foral_del_Vascuence, es.wikipedia.org/wiki/Sierra_de_Aralar, es.wikipedia.org/wiki/Batalla_de_Roncesvalles, es.wikipedia.org/wiki/Bardenas_Reales, es.wikipedia.org/wiki/Sanfermines,

es.wikipedia.org/wiki/Gastronomía_de_Navarra, es.wikipedia.org/wiki/Pelota_vasca, www.boe.es/eli/es-nc/lf/1985/09/27/18/con, experience.acciona.com/es/energias-renovables..., www.alberguescaminosantiago.com/poblaciones/a..., www.noticiasdenavarra.com/economia/2024/07/02...

REGION · HISZPANIA

La Rioja

Fot. Shaury, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons

Stolica	Logroño (prawie połowa mieszkańców regionu)
Powierzchnia	5045 km²
Ludność	ok. 324 tys. (2024)
Doliny	siedem rzek spływa z gór do Ebro: Tirón, Oja, Najerilla, Iregua, Leza, Cidacos, Alhama
Wino	Rioja – najstarsza apelacja Hiszpanii (1925), pierwsza „calificada” (1991)
UNESCO	klasztory Suso i Yuso w San Millán de la Cogolla (1997)
Święta	9 czerwca – Dzień La Rioja; 29 czerwca – Batalla del Vino w Haro

O REGIONIE

La Rioja to wąski pas po prawej stronie Ebro, wciśnięty między rzekę a pasma Gór Iberyjskich: Sierra de la Demanda, Cameros i Cebollerę, która sięga 2142 m. Z gór do Ebro spływa siedem rzek, stąd przydomek „kraina siedmiu dolin”. Tradycyjnie dzieli się ją na wilgotniejszą Rioja Alta na zachodzie, Rioja Media wokół Logroño i suchą, gorącą Rioja Baja na wschodzie. We wczesnej kredzie góry na południu były podmokłą równiną, po której chodziły dinozaury: w samej gminie Enciso skatalogowano setki ich tropów (źródła podają od ok. 1400 do ponad 3000), na sześciu stanowiskach.

W 923 r. król Pampeluny Sancho Garcés I zdobył Nájerę i górną Rioję, a po tym, jak Abd ar-Rahman III zniszczył Pampelunę w 924 r., jego syn zamieszkał w Nájerze i tytułował się królem Nájery-Pampeluny. Po zamordowaniu Sancha IV w Peñalén w 1076 r. Rioja przeszła do Kastylii.

Długo nie była osobną prowincją, w XVIII w. dzieliły ją między siebie Burgos i Soria; prowincja Logroño powstała na stałe w 1833 r., nazwę La Rioja przywrócono w 1980 r., a statut autonomii przyjęto 9 czerwca 1982 r. Góry Cameros bogaciły się na wełnie: od powstania Mesty, związku hodowców owiec, w 1273 r. merynosy wędrowały stąd na zimę szlakiem Cañada Real aż do Andaluzji, a pod koniec XVII w. same stada z Villoslady i Lumbreras liczyły ok. 200 tys. owiec. Po rozwiązaniu Mesty w 1836 r. przyszedł upadek i emigracja; w latach 1960–1980 ludność Cameros spadła z 7860 do 3432 osób. Z Torrecilla en Cameros pochodził Práxedes Mateo Sagasta (ur. 1825), siedmiokrotny premier Hiszpanii.

San Millán de la Cogolla nazywa się „kolebką hiszpańskiego”. W tutejszym klasztorze ok. 1000 r. ktoś dopisał na marginesach łacińskiego kodeksu objaśnienia: ponad sto w języku romańskim i dwa po baskijsku, najstarsze zapisane zdania tego języka poza inskrypcjami. Dámaso Alonso nazwał najdłuższą glosę „el primer vagido de la lengua española”, „pierwszym kwileniem języka hiszpańskiego”. Wielu językoznawców uważa jednak, że to raczej miejscowa odmiana nawarro-aragońska niż kastylijski. W tym samym klasztorze wychował się Gonzalo de Berceo (ok. 1196–1264), autor „Cudów Matki Bożej”. Klasztory Suso i Yuso są od 1997 r. na liście UNESCO.

Region żyje z wina. Winnice apelacji Rioja zajmują ok. 66 tys. ha (2020), także w baskijskiej Álavie i części Nawarry, a ok. 85% produkcji to wino czerwone, głównie z tempranillo. W 1852 r. Luciano Murrieta zaczął robić tu wino metodą podpatrzoną w Bordeaux, a gdy francuskie winnice zniszczyła filoksera, do Rioja przyjechali kupcy z Bordeaux; mszyca dotarła tu sama w 1899 r. Rioja Baja żyje także z obuwia: Arnedo nazywa się „miastem obuwia” i jest krajowym liderem w obuwiu ochronnym.

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Patatas a la riojana (ziemniaki z chorizo), chuletillas al sarmiento, czyli jagnięce kotleciki z rusztu nad pędami winorośli, caparrones (czerwona fasola z chorizo) i migdałowe fardelejos z Arnedo.
- Kategorie wina: crianza dojrzewa co najmniej 2 lata, w tym rok w dębie; reserva 3 lata, w tym 12 miesięcy w beczce; gran reserva co najmniej 5 lat.
- Danza de los zancos w Anguiano: ośmiu chłopców na szczudłach ok. 50 cm wiruje w szerokich spódnicach w dół stromej, brukowanej uliczki. Tańczą 21–23 lipca na św. Magdalenę i w ostatni weekend września; pierwsza wzmianka pochodzi z 1603 r. [godziny w 2028 r. do sprawdzenia].

- 29 czerwca Batalla del Vino w Haro, a w niedzielę najbliższą 8 września święto Matki Bożej z Valvanery, patronki regionu [termin w 2028 r. do sprawdzenia].

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- Guardaviñas: okrągłe kamienne budki z fałszywą kopułą, stawiane na sucho w winnicach Rioja Alta od końca XIX w. Nocował w nich strażnik pilnujący, żeby bydło nie weszło w winorośl.
- Bodegi z XIX w. przy torach w Haro i rzędy winnic po obu stronach drogi od Ebro po podnóża gór.
- Figury dinozaurów naturalnej wielkości przy stanowisku Valdecevillo, ok. 2 km od Enciso drogą na Cornago; tropy odciśnięte są w płaskich płytach skalnych.
- W Cameros wioski często poniżej 100 mieszkańców, a drogi przechodzą z doliny do doliny przez przełęcze; wyżej chłodniej niż nad Ebro.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/La_Rioja_(España), es.wikipedia.org/wiki/Nájera, es.wikipedia.org/wiki/Tierra_de_Cameros, es.wikipedia.org/wiki/Práxedes_Mateo_Sagasta, es.wikipedia.org/wiki/Enciso_(La_Rioja), www.senditur.com/es/ruta/senda-de-los-dinosau..., es.wikipedia.org/wiki/Glosas_Emilianenses, es.wikipedia.org/wiki/Gonzalo_de_Berceo, en.wikipedia.org/wiki/Monasteries_of_San_Mill..., es.wikipedia.org/wiki/Denominación_de_Origen_..., es.wikipedia.org/wiki/Haro, es.wikipedia.org/wiki/Arnedo, es.wikipedia.org/wiki/Gastronomía_de_La_Rioja, es.wikipedia.org/wiki/Danza_de_los_zancos, es.wikipedia.org/wiki/Monasterio_de_Valvanera, es.wikipedia.org/wiki/Batalla_del_Vino, es-academic.com/dic.nsf/eswiki/547989

REGION · HISZPANIA

Castilla y León (Kastylia i León)

Fot. Rowanwindwhistler, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Stolica	Valladolid (siedziba władz, formalnie bez stolicy)
Powierzchnia	94 226 km², największa wspólnota Hiszpanii; 9 prowincji
Ludność	ok. 2,4 mln (2025), ok. 25 osób na km²
Las Merindades	2821 km², ok. 22 tys. mieszkańców (2024), 26 gmin; ośrodek: Villarcayo
Klimat	Merindades: przejściowy, z przewagą atlantyckiego, ok. 1000 mm opadów rocznie
Święta	23 kwietnia – Dzień Kastylii i Leónu (rocznica bitwy pod Villalar, 1521); 24 czerwca – Fiesta del Capitán we Frías

O REGIONIE

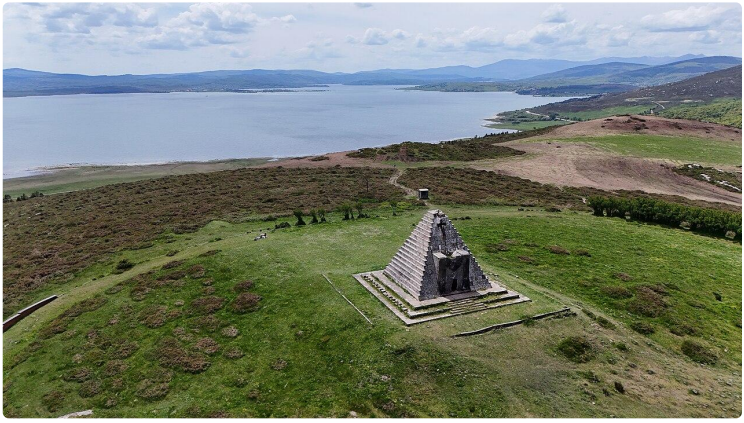
Kastylia i León to największa wspólnota Hiszpanii: 94 tys. km² Mesety, wysokiego płaskowyżu w dorzeczu Duero, średnio ok. 800 m n.p.m., na którym mieszka zaledwie 2,4 mln ludzi. Ta trasa dotyka jednak tylko jej północnego skraju. Opis skupia się na Las Merindades, historycznej krainie na północy prowincji Burgos (26 gmin, ok. 22 tys. mieszkańców), i na kanionach Ebro tuż na południe od niej. Tu Meseta się kończy: wapienne płaskowyże, páramos, są porozcinane przez Ebro i jego dopływy, Nelę, Trueba i Jerea, w wąwozy, a woda rozpuszczająca skałę zrobiła naturalny most w Puentedey i kaskady w Orbanei. Od 2008 r. kaniony chroni park przyrodniczy Hoces del Alto Ebro y Rudrón, na którego urwiskach gniazdują orzeł Bonellego, ścierwnik i sokół

wędrowny. Pada tu ok. 1000 mm rocznie, więc jest zieleniej niż na Mesecie, a na północy, pod Castro Valnera (1718 m), zaczyna się już krajobraz Kantabrii.

To kolebka Kastylii. Nazwa Castella pojawia się po raz pierwszy w akcie założenia klasztoru w Taranco w dolinie Mena, datowanym na 15 września 800 r.; zachował się tylko w późniejszej kopii, a część historyków uważa go za falsyfikat. W pobliskiej Valpueście spisano kartulariusze z tekstami od 804 r., które Królewska Akademia Hiszpańska uznała w 2010 r. za pierwsze dokumenty ze słowami po kastylijsku, „łacinę zaatakowaną przez żywy język". Z tych dolin osadnicy szli na południe: w 882 r. hrabia Diego Rodríguez Porcelos założył Burgos, a hrabia Fernán González, wedle tradycji od 932 r., uczynił Kastylię niemal niezależną. W XI w. klasztor w Oñi stał się pierwszym panteonem królów Kastylii, a królestwo istnieje od 1065 r. Z Espinosa de los Monteros od początku XI w. pochodzą monteros, straż królewska, do której przyjmowano tylko urodzonych w tym miasteczku; istnieje do dziś. W Burgos stoi katedra zaczęta 20 lipca 1221 r. (UNESCO od 1984 r.), w której od 1921 r. spoczywają Cyd i jego żona Jimena.

Dzisiejsza wspólnota powstała w 1983 r. z dziewięciu prowincji dawnych królestw Kastylii i Leónu. Jej święto, 23 kwietnia, upamiętnia klęskę komuneros, buntowników przeciw władzy Karola V, pod Villalar w 1521 r.; nazajutrz ścięto ich przywódców: Juana de Padillę, Juana Bravo i Francisca Maldonado. Urzędowy jest hiszpański, a leoński i galicyjski są uznane w statucie.

Las Merindades to dziś wieś, hodowla i turystyka. Od XIV w. była to ziemia rodu Velasco, od 1473 r. dziedzicznych konetabli Kastylii i potem książąt Frías, do których należały zamek we Frías i alkazar w Medina de Pomar. Ok. 7 km od Frías, w zakolu Ebro w gminie Valle de Tobalina, stoi elektrownia jądrowa Santa María de Garoña, podłączona do sieci w 1971 r., najstarsza czynna w Hiszpanii od 2006 r., wyłączona w 2012 r. i dziś rozbierana.

Piramida Włochów pod przełęczą Puerto del Escudo, w tle zbiornik Ebro Fot. Thomas Holbach, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Morcilla de Burgos: kaszanka z ryżem i dużą ilością cebuli, krojona w plastry i smażona; od 2018 r. z unijnym oznaczeniem geograficznym.
- Lechazo: pieczone jagnię karmione wyłącznie mlekiem matki, ubijane przed ukończeniem ok. 35 dni.
- Fiesta del Capitán we Frías, 24 czerwca: miasteczko świętuje bunt przeciw panom feudalnym i wyzwolenie spod wojsk Napoleona, a wybrany „kapitan” chodzi ulicami z tancerzami wymachującymi flagami. Pod koniec sierpnia jarmark rolniczy [termin w 2028 r. do sprawdzenia].

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- Wąwóz Pancorbo, „brama Kastylii”: rzeka Oroncillo przecięła Montes Obarenes, a w wąskim przejściu mieszczą się obok siebie N-1, autostrada AP-1 i kolej Madryt–Irun. Tędy biegła rzymska droga z Astorgi do Bordeaux.
- Alkazar konetabli w Medina de Pomar: dwie kwadratowe wieże z ok. 1370 r., widoczne z daleka; dziś muzeum Las Merindades.
- Pionowe wapienne ściany wzdłuż Ebro koło Orbanei i Covanery; patrz w górę, nad urwiskami krążą ptaki drapieżne.
- Puerto del Escudo (1011 m) na N-623 do Kantabrii: po stronie kantabryjskiej spadki do 15%, zimą przełęcz bywa zamykana przez śnieg. Tuż przed nią, jeszcze w Burgos, stoi Piramida Włochów, mauzoleum żołnierzy włoskiego korpusu poległych przy zdobyciu przełęczy 17 sierpnia 1937 r.; w 1975 r. Włochy zdecydowały o przeniesieniu szczątków, a w 2024 r. budowlę objęto ochroną jako zabytek. Z przełęczy widać zbiornik Ebro, który zalał kilka wsi.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Castilla_y_León, es.wikipedia.org/wiki/Las_Merindades, es.wikipedia.org/wiki/Parque_natural_de_las_H..., es.wikipedia.org/wiki/Condado_de_Castilla, www.ehu.eus/galicano/id552&l=es&cro=0, es.wikipedia.org/wiki/Cartularios_de_Valpuesta, es.wikipedia.org/wiki/Catedral_de_Burgos, es.wikipedia.org/wiki/Batalla_de_Villalar, es.wikipedia.org/wiki/Medina_de_Pomar,

es.wikipedia.org/wiki/Condestable_de_Castilla, es.wikipedia.org/wiki/Central_nuclear_de_Sant..., es.wikipedia.org/wiki/Desfiladero_de_Pancorbo, es.wikipedia.org/wiki/Puerto_del_Escudo, es.wikipedia.org/wiki/Pirámide_de_los_italianos, es.wikipedia.org/wiki/Embalse_del_Ebro, es.wikipedia.org/wiki/Morcilla_de_Burgos, es.wikipedia.org/wiki/Lechazo, es.wikipedia.org/wiki/Frías_(Burgos)

PLAN DNI

Dzień	Trasa	Km	Nocleg
A	San Sebastián → Aralar (San Miguel) → Pamplona → Arnedillo	~220–245 (ORS, szacunkowo)	Arnedillo
B	Arnedillo (poranna kąpiel, Enciso) → góry Cameros → dolina Najerilli → Valvanera → Anguiano → San Millán → Haro	~190 (ORS, szacunkowo)	Haro
C	Haro → Frías i Tobera → Puentedey → Orbaneja → kanion Ebro → Santander	~250–285 (ORS, szacunkowo)	Santander

Bilans: **+2 dni** względem jazdy wybrzeżem. Wariant przez Sorię (Numancia, Gormaz, Silos i wąwóz Yecla, Burgos) dodaje jeszcze 1 dzień; zjazd z Gormazu do skalnego miasta Tiermes (ok. 50 km w jedną stronę) dokłada ok. pół dnia. Kilometry szacunkowe.

ZANIM RUSZYSZ

- **Sanfermines:** w Pamplonie 6–14 lipca trwa święto z gonitwą byków. Miasto jest zatłoczone, a noclegi kosztują wielokrotność normalnej ceny. Jeśli termin się pokrywa, przejedź przez Pamplonę bez postoju.
- **Upał:** dolina Ebro w lipcu potrafi mieć 35 °C. Najdłuższy odcinek (dzień C) zaczynaj o świcie, zwiedzanie wsi rano, w południe cień w Toberze.
- **Paliwo:** Las Merindades to wiejska okolica, tankuj w Haro i Villarcayo.
- **Zasada wyprawy:** wszystkie punkty tego rozdziału są dostępne bez rezerwacji. Jedynie klasztor Suso zwiedza się grupą o stałych godzinach (bilet na miejscu).
- **Danza de los Zancos:** w Anguiano tancerze na szczudłach zjeżdżają stromą uliczką 21–23 lipca (fiesta św. Magdaleny) i w ostatni weekend września. Jeśli termin wypada blisko przejazdu, ustaw pod niego dzień B. Termin w 2028 r. [do sprawdzenia].

PO DRODZE

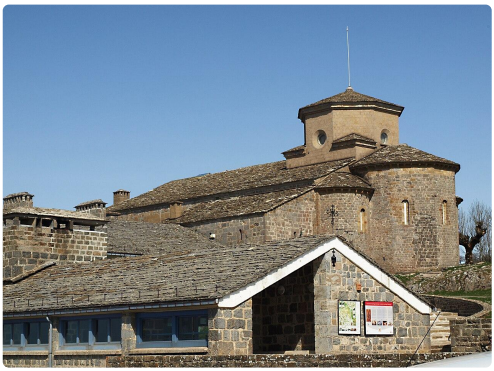
- **Dolina Najerilli (dzień B):** z Arnedillo przez góry Cameros w dolinę Najerilli i dalej LR-113 w górę, do klasztoru Valvanera na ok. 1000 m w lasach Sierra de la Demanda. Wąska, kręta droga z małym ruchem,

chłodniejsza niż dolina Ebro. W dół doliną przez Anguiano, wieś tańczących na szczudłach, i bocznymi drogami do San Millán. Najlepszy przebieg przez Cameros [do sprawdzenia w planerze].

- **Między Haro a Frías:** z winnic Rioja Alta wjeżdżasz przez wąwóz Ebro w Las Merindades, krainę łagodnych dolin i wapiennych grzbietów, gdzie w niemal każdej wsi stoi romański kościółek.
- **N-623 do Santander:** za Orbaneją droga wspina się na przełęcz Puerto del Escudo (ok. 1000 m) i zjeżdża serpentynami w zielone doliny Kantabrii, do krainy pasterzy z doliny Pas.

NAWARRA · DZIEŃ A

1 Santuario de San Miguel de Aralar (masyw Aralar)

Fot. Olisacu, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	megality, romanskie, gory, droga motocyklowa
Czas	1,5–2 h
Wstęp	sanktuarium bez opłat [do sprawdzenia]
Wys.	ok. 1240 m

> Pierwotna pustelnia mieści się dziś we wnętrzu większego kościoła, który nad nią zbudowano.
> […]
> Na prawo od ołtarza widać, ujęty w ramę, otwór, którym wyszedł smok.
> Wierni wkładają w niego głowę i odmawiają Credo,
> zbawienne antidotum na piekielne smoki.
> Po prawej stronie pustelni wisi łańcuch,
> który podobno przez siedem lat nosił don Teodozjusz.
> Po smoku nie została żadna relikwia. Chyba że jego zęby
> to kamienie, którymi wyłożona jest droga pod górę do sanktuarium.
>
> — Miguel de Unamuno w San Miguel de Excelsis (1909), „Po ziemiach Portugalii i Hiszpanii” Madryt 1911, s. 213 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> La primitiva ermita se encuentra hoy en el interior de un templo mayor que sobre ella se ha construído.
> […]
> A la derecha del altar se ve, encuadrada en un marco, la abertura por donde salió el dragón.
> Los fieles introducen por ella la cabeza y rezan un credo,
> saludable antídoto contra dragones infernales.
> Al lado derecho de la ermita está colgada la cadena
> que dicen llevó sus siete años don Teodosio.
> Del dragón no queda reliquia. Como no sean sus dientes
> los pedruscos que calzan la subida del santuario.

> Podejście jest mozolne: droga wije się bez końca, kamienista i wyboista.
> Podobno Deputacja Nawarry chciała zbudować szosę,
> ale don Miguel [zmarły zarządca sanktuarium], wielki don Miguel, się sprzeciwił.
> Im bardziej wyboista i urwista droga, tym większa zasługa pielgrzymki.
> To jest sanktuarium, nie miejsce rozrywki i mody, i trzeba było zachować je nieskalanym.
> Kto tam wchodzi, ma to czynić z pokuty albo jako ofiarę.
>
> — Miguel de Unamuno o drodze do sanktuarium (1909), „Po ziemiach Portugalii i Hiszpanii” Madryt 1911, s. 209 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> La subida es penosa: el camino, en continuos rezagos, pedregoso y áspero.
> Parece ser que la Diputación de Navarra ha querido hacer carretera,
> pero D. Miguel, el gran D. Miguel, se opuso.
> Cuanto más áspero y escabroso el camino, más mérito el de la romería y peregrinación.
> Aquello es un santuario, no un lugar de recreo y moda, y había que conservarlo inmaculado.
> El que allá sube, debe ser por penitencia ú ofrenda.

RYS HISTORYCZNY

Masyw Aralar był zamieszkany długo przed Rzymianami. Pasterze epoki miedzi i brązu zostawili tu dziesiątki dolmenów, czyli grobowców z kamiennych płyt (w całym masywie skatalogowano ok. 80 megalitów), a także kamienne kręgi, po baskijsku harrespil albo mairubaratz, „ogród pogan”. Pasterstwo trwa tu nieprzerwanie od tysięcy lat i do dziś latem na halach pasą się owce latxa, z których mleka robi się ser Idiazabal.

Na szczycie stoi romańskie sanktuarium św. Michała. Data jego konsekracji jest sporna: różni autorzy podają 1074, 1098 albo 1141 r., a obecna budowla pochodzi z pierwszej połowy XII w. Najstarsza wzmianka o kościele to przywilej z 1032 r. wydany przez króla Nawarry Sancha III Wielkiego (ur. 992–996, zm. 1035). Ten władca tytułował się „królem Hiszpanii” (Rex Hispaniarum), w szczycie potęgi panował od granic Galicji po hrabstwo Barcelony, a po jego śmierci z ziem podzielonych między synów wyrosły królestwa Kastylii i Aragonii. Legenda mówi o rycerzu Teodozjuszu z Goñi, który w napadzie zazdrości zabił przez pomyłkę własnych rodziców. Za pokutę miał błąkać się w łańcuchach, aż w Aralar uwolnił go archanioł Michał, zabijając smoka. Skarbem kościoła jest emaliowane antependium ołtarza z ok. 1175 r., jedno z najcenniejszych dzieł złotnictwa romańskiego w Hiszpanii. We wrześniu 1909 r. wszedł tu Miguel de Unamuno (1864–1936), baskijski filozof i pisarz, którego eseje o sensie życia i wierze czyta się na całym świecie, i opisał tę wyprawę w książce „Por tierras de Portugal y de España”.

NA MIEJSCU

- Kręta, wąska droga na szczyt od strony Uharte-Arakil, świetna na motocykl.
- Panorama na Pireneje i doliny Nawarry przy dobrej widoczności.
- Dolmeny przy szlakach na halach, kilkanaście minut pieszo od drogi.

> **Praktycznie.** Zdjęcie z Instagrama z wielkim kręgiem kamieni jest wygenerowane: prawdziwe kromlechy to niskie kamienie po kolana. W razie mgły widoków nie będzie, ale las bukowy w chmurze ma swój klimat.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Santuario_de_San_Miguel..., sanmigueldearalar.org/cronologia-de-san-migue..., es.wikipedia.org/wiki/Sierra_de_Aralar, turismo.euskadi.eus/es/patrimonio-cultural/do..., aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/en/mairubaratz..., pl.wikipedia.org/wiki/Sancho_III_Wielki, archive.org/details/portierrasdeport00unam

42.94710, -1.96670 (wikidata:Q3471746)

NAWARRA · DZIEŃ A

2 Pamplona / Iruña

Fot. JLVwiki, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	miasto, mury
Czas	1–2 h
Wstęp	stare miasto bez opłat
Wydarzenia	Sanfermines, 6–14 lipca

> Przeszedłszy grzbiet Pirenejów w kraju Waskonów,
> król najpierw uderzył na Pampelunę, gród Nawarów, i przyjął jej poddanie.
> Stamtąd przeprawił się w bród przez Ebro i podszedł pod Saragossę, główne miasto tamtych stron,
> a wziąwszy zakładników, których dali mu Ibn al-Arabi, Abu Taur i kilku innych Saracenów,
> wrócił do Pampeluny.
> Jej mury zburzył aż do ziemi, by nie mogła się zbuntować,
> i postanowiwszy wracać, wszedł w przełęcz Pirenejów.
>
> — Kronikarz dworu Karola Wielkiego, „Roczniki królestwa Franków” pod rokiem 778 (redakcja poprawiona) · przekład własny · tekst oryginalny
>
> superatoque in regione Wasconum Pyrinei iugo,
> primo Pompelonem Navarrorum oppidum adgressus, in deditionem accepit.
> Inde Hiberum amnem vado traiciens, Caesaraugustam praecipuam illarum partium civitatem accessit, acceptisque quos Ibinalarabi et Abuthaur, quosque alii quidam Sarraceni obtulerunt obsidibus, Pompelonem revertitur.
> Cuius muros, ne rebellare posset, ad solum usque destruxit,
> ac regredi statuens, Pyrinei saltum ingressus est.

RYS HISTORYCZNY

Miasto założył rzymski wódz Pompejusz (106–48 p.n.e.) zimą 75/74 r. p.n.e., w czasie wojny z Sertoriuszem, stąd łacińska nazwa Pompaelo. W średniowieczu była stolicą Królestwa Nawarry, które przez stulecia lawirowało między Kastylią, Aragonią a Francją, aż w 1512 r. zajęła je Kastylia.

W 778 r. pod Pampeluną stanął Karol Wielki (747/748–814), król Franków, a od 800 r. cesarz, który zjednoczył pod swoją władzą większość zachodniej Europy. Szedł na Saragossę, wezwany przez zbuntowanych muzułmańskich namiestników, ale miasta nie zdobył.

Wracając, kazał zburzyć mury Pampeluny, a Waskonowie zemścili się w przełęczy Roncesvalles: rozbili tylną straż jego wojska, w której zginął Roland, prefekt marchii bretońskiej. Ta jedyna wielka porażka Karola dała początek „Pieśni o Rolandzie”, najstarszemu wielkiemu poematowi francuskiemu i wzorowi rycerskiej legendy w całej Europie.

W maju 1521 r., gdy wojska francusko-nawarryjskie szturmowały zamek w Pampelunie, kula armatnia strzaskała nogę jednemu z obrońców, baskijskiemu szlachcicowi Iñigo z Loyoli (1491–1556). W czasie długiej rekonwalescencji czytał żywoty świętych i postanowił zmienić życie. Jako Ignacy Loyola założył zakon jezuitów, zatwierdzony przez papieża w 1540 r., który zbudował sieć szkół i misji od Ameryki po Japonię.

Pamplonę rozsławił Ernest Hemingway (1899–1961), późniejszy noblista, który przyjeżdżał tu od 1923 r., powieścią „Słońce też wschodzi”, opisując Sanfermines, lipcowe święto z poranną gonitwą byków ulicami starego miasta. Renesansowa cytadela, wznoszona od 1571 r. z rozkazu Filipa II, i bastionowe mury należą do najlepiej zachowanych fortyfikacji tego typu w Hiszpanii.

NA MIEJSCU

- Spacer po murach i cytadeli, Plaza del Castillo, trasa gonitwy byków (ulica Estafeta).
- Pintxos w barach starego miasta na szybki obiad.

> **Praktycznie.** Poza Sanfermines to dobry, krótki przystanek. W trakcie święta lepiej ominąć centrum: miasto jest zatłoczone, a noclegi kosztują wielokrotność normalnej ceny.

Źródła: pl.wikipedia.org/wiki/Pampeluna, en.wikipedia.org/wiki/Pamplona, es.wikipedia.org/wiki/Ciudadela_de_Pamplona, www.pamplona.es/actualidad/noticias/pamplona-..., en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Roncevaux_Pass, en.wikipedia.org/wiki/Ignatius_of_Loyola, en.wikipedia.org/wiki/Ernest_Hemingway, la.wikisource.org/wiki/Annales_Laurissenses_e...

42.81667, -1.65000 (wikidata:Q10282)

3 LA RIOJA · DZIEŃ A

Arnedillo: pozas termales

Fot. Luis Rogelio HM, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons

Typ	termy, przyroda, geologia
Czas	1 h
Wstęp	bez opłat, dostępne całą dobę (stan na 2026-03, źródło: Deia); gmina wnioskowała o ogrodzenie basenów, zasady mogą się zmienić [do sprawdzenia przed wyjazdem]
Woda	u źródła ponad 50 °C

O MIEJSCU

W dolinie rzeki Cidacos z ziemi biją gorące, mocno zmineralizowane źródła, znane i używane od czasów rzymskich. Przy jednym z nich, nazywanym Fuente de los Necesitados („źródło potrzebujących”), urządzono trzy kamienne baseny na brzegu rzeki. Woda przelewa się z jednego do drugiego i stygnie, więc każdy ma inną temperaturę.

Kilka kilometrów dalej, w okolicach Enciso, w skałach odciśnięte są tropy dinozaurów sprzed ok. 120 mln lat; dolina należy do najbogatszych takich stanowisk w Europie. Między Arnedillo a Calahorrą biegnie Vía Verde del Cidacos, trasa na dawnym nasypie kolejowym.

NA MIEJSCU

- Kąpiel w pozas wieczorem po dniu jazdy i rano przed wyjazdem.
- Tropy dinozaurów w Enciso (ok. 15 min jazdy), przy niektórych figury naturalnej wielkości.
- Krótki spacer na punkt widokowy Mirador del Buitre: sępy płowe.

> **Praktycznie.** Strój kąpielowy i ręcznik w zasięgu ręki, kufer motocykla pod hotelem. Gmina wnioskowała o ogrodzenie basenów, więc zasady dostępu sprawdź przed wyjazdem.

Źródła: www.deia.eus/viajes/2026/03/25/joya-aguas-ter..., BOE.ES/boe/dias/2024/03/12/pdfs/BOE-B-2024-8734.pdf

42.21221, -2.23602 (wikidata:Q24012957)

4

LA RIOJA, SIERRA DE LA DEMANDA · DZIEŃ B

Monasterio de Valvanera (klasztor Valvanera)

Fot. Rowanwindwhistler, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	klasztor, gory, sanktuarium
Czas	45 min – 1 h
Wstęp	kościół bez opłat, mile widziana ofiara (stan na 2026-10, źródło: Turismo de La Rioja); godziny otwarcia [do sprawdzenia]
Wys.	nieco ponad 1000 m
BIC	od 2003 r.
Wydarzenia	święto Matki Bożej z Valvanery w niedzielę w pobliżu 8 września [do sprawdzenia]

RYS HISTORYCZNY

Klasztor stoi na wysokości nieco ponad 1000 m w zalesionej dolinie Valvanera, u stóp Sierra de la Demanda, na terenie gminy Anguiano. Jego początki opowiada legenda spisana po łacinie w XII w. Nuño Oñez, rozbójnik z tych gór, nawrócił się i zamieszkał w grocie. Anioł miał go zaprowadzić do starego dębu, spod którego korzeni biło źródło, a w pniu brzęczały pszczoły. W dziupli Nuño znalazł figurę Maryi. Pod koniec IX w. razem z Domingiem z Brievy postawił w tym miejscu pierwszą pustelnię. Pierwszy opat, Sancho, jest znany z 990 r., a nazwa Valvanera pojawia się w dokumencie z 1016 r.

Wspólnota przetrwała kilka katastrof. W 1809 r., w czasie wojny z Napoleonem, wojska francuskie podpaliły klasztor. Po desamortyzacji Mendizábala z 1835 r. mnisi musieli odejść, a zabudowania popadły w ruinę. Benedyktyni wrócili w 1883 r. z Montserratu, a kościół i budynki odbudowano gruntownie w latach 1949–1965. Benedyktyni odeszli w 2018 r. W 2020 r. przekazali klasztor diecezji Calahorra y La Calzada-Logroño, a opiekę nad nim przejęli zakonnicy z Instytutu Słowa Wcielonego (Instituto del Verbo Encarnado).

Najważniejsza jest figura Matki Bożej z Valvanery, romańska rzeźba czczona w późnogotyckim kościele. Spain.info datuje ją na IX w., ale to data z legendy, nie z badań. W 1965 r. papież Paweł VI bullą „Amor Dulcissimus” ogłosił ją główną patronką diecezji, a mieszkańcy uważają ją za patronkę całej La Rioji. Do Valvanery modlili się królowie Hiszpanii od czasów Izabeli Katolickiej (1451–1504), która według przekazów klasztoru zatrzymała się tu w 1483 r. Ta królowa razem z mężem Ferdynandem Aragońskim połączyła Kastylię i Aragonię, z których wyrosła Hiszpania, a w 1492 r. wysłała Kolumba przez Atlantyk. Kult Matki Bożej z Valvanery dotarł do Madrytu i Ameryki Łacińskiej. W Meksyku jest jej poświęcony kościół. Na święto we wrześniu z całego regionu przychodzą piesze pielgrzymki.

NA MIEJSCU

- Kościół z figurą patronki w ołtarzu głównym.
- Dolina i bukowo-dębowe lasy Sierra de la Demanda, krótki spacer wokół klasztoru.
- Hospedería przy klasztorze, więc można tu przenocować w górach zamiast w Haro.

> **Praktycznie.** Dojazd drogą LR-113 doliną Najerilli przez Anguiano, ok. 20–30 km od San Millán. Droga jest kręta, z małym ruchem. Na tej wysokości w lipcu jest chłodniej niż w dolinie Ebro, a wieczorem może być zimno. Godziny otwarcia kościoła i ceny w hospederíi sprawdź przed wyjazdem.

Źródła: www.turismodelarioja.es/articulo/monasterio-d..., es.wikipedia.org/wiki/Monasterio_de_Valvanera, nuevecuatrouno.com/2025/10/16/aniversario-pro..., nuevecuatrouno.com/2020/07/14/cesion-monaster...

42.23079, -2.87057 (wikidata:Q11693418)

LA RIOJA, DOLINA NAJERILLI · DZIEŃ B

5

Anguiano i Danza de los Zancos

Fot. BigSus, CC BY 2.5, Wikimedia Commons

Typ	miasteczko, gory
Czas	30 min (w dniu tańca 2–3 h)
Wstęp	bez opłat
Wys.	ok. 660 m
Mieszkańcy	ok. 490
Wydarzenia	Danza de los Zancos: 21–23 lipca (fiesta św. Magdaleny) i ostatni weekend września; termin w 2028 r. [do sprawdzenia]
BIC	taniec od 2018 r. (dobro niematerialne)

RYS HISTORYCZNY

Anguiano to górska wieś nad Najerillą, w miejscu, gdzie dolina zwęża się, wchodząc w Sierra de la Demanda. Mieszka tu niespełna pięćset osób. Wieś jest znana z dwóch rzeczy: z czerwonej fasoli caparrones, duszonej z chorizo, której co roku poświęca się osobne święto, i z tańca na szczudłach, którego nie ma nigdzie indziej w Hiszpanii.

Danza de los Zancos tańczy ośmiu młodych mieszkańców wsi na bukowych szczudłach wysokich na ok. 50 cm. Mają na sobie białe koszule, kamizelki w siedem kolorowych pasów i szerokie żółte spódnice (faldón), które przy obrotach rozkładają się jak dzwon. Najbardziej znany jest zjazd Cuesta de los Danzadores. Tancerze zbiegają tą wąską, brukowaną uliczką o nachyleniu prawie 20%, wirując i grając na kastanietach. Na dole czeka tłum, który łapie tych, którzy nie wyhamują.

Skąd ten zwyczaj, nie wiadomo. Szczudeł używano kiedyś w górnej dolinie Najerilli do przechodzenia przez rozmokłe łąki i śnieg, ale nie wiadomo, kiedy trafiły do tańców na cześć św. Magdaleny. Najstarsza pisemna wzmianka pochodzi z dokumentu gminy z maja 1603 r. Od 2018 r. taniec jest chroniony w La Rioji jako niematerialne dobro kultury (BIC). Według angielskiej Wikipedii w 2025 r. po raz pierwszy zatańczyła kobieta [do sprawdzenia].

NA MIEJSCU

- Cuesta de los Danzadores: stroma uliczka, którą zjeżdżają tancerze, warto ją zobaczyć nawet poza świętem.
- Caparrones w barze we wsi na obiad.
- Dalej doliną Najerilli LR-113 do klasztoru Valvanera.

> **Praktycznie.** Taniec odbywa się 21 lipca wieczorem oraz 22 i 23 lipca w południe i wieczorem, a drugi raz w ostatni weekend września (stan na 2026-10, źródło: Wikipedia, festivalesdeespana.com). Jeśli przejazd wypada blisko tego terminu, warto ustawić pod niego dzień B. W dniu tańca wieś jest pełna ludzi, więc motocykl zostaw na wjeździe.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Danza_de_los_zancos_de_Anguiano, en.wikipedia.org/wiki/Anguiano, www.festivalesdeespana.com/festival/danza-de-...

42.26111, -2.76389 (wikidata:Q1637330)

LA RIOJA · DZIEŃ B

6

San Millán de la Cogolla: klasztory Suso i Yuso

Fot. aherrero, CC BY 2.0, Wikimedia Commons

Typ	unesco, klasztor, jezyk
Czas	2–3 h
Wstęp	płatny; Suso tylko z przewodnikiem, dojazd busem spod Yuso [do sprawdzenia]
UNESCO	od 1997 r.

> Gonzalo było na imię temu, kto ułożył ten traktat;
> w San Millán de Suso był od dziecka wychowany,
> rodem z Berceo, gdzie urodził się święty Emilian.
> Niech Bóg strzeże jego duszy przed mocą grzechu.
>
> — Gonzalo de Berceo, „Żywot świętego Emiliana z La Cogolla” strofa 489 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> Gonzalvo fue so nomne qui fizo est tractado,
> En Sant Millan de suso fue de niñez criado,
> Natural de Berceo, ond Sant Millan fue nado:
> Dios guarde la su alma del poder del peccado.

> Dwa dzwoneczki wiszą nad jego ołtarzem
> na sznurze, na którym zwykle wisi korona;
> mogą być wielkości dwóch jajek, nie większe;
> kto dobrze się nie przyjrzy, nie zdoła ich dostrzec.
> Mają moc wielką i cudowną:
> gdy ma nadejść jakaś groźna rzecz,
> śmierć wielkiego człowieka albo śmierć w niebezpieczeństwie,
> dzwonią same z siebie, cudownym zrządzeniem.
>
> — Gonzalo de Berceo o grobie świętego, „Żywot świętego Emiliana z La Cogolla” strofy 485–486 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> Dues campaniellas pienden sobre el so altar
> De la soga que suele la corona colgar:
> Pueden como dos uevos, non mayores estar,
> Si ome bien no cata, no las podrie asmar.
> Aven una vertud grand è maravillosa:
> Quando de venir ave alguna brava cosa,
> O muerte de grand ome ò muerte periglosa,
> Tañense por si mismas por suerte miraclosa.

RYS HISTORYCZNY

W VI w. w grotach nad doliną żył pustelnik Emilian (Millán), zmarły podobno w wieku ponad stu lat (tradycja podaje rok 574). Jego żywot spisał kilkadziesiąt lat później św. Braulio, biskup Saragossy. Wokół jego grobu powstał klasztor Suso („górny"), częściowo wykuty w skale, z łukami podkowiastymi w stylu mozarabskim. Według legendy w bitwie pod Simancas w 939 r. Emilian razem ze świętym Jakubem stanął po stronie chrześcijan przeciw kalifowi Kordoby Abd ar-Rahmanowi III. Kastylia płaciła potem klasztorowi daninę zwaną „ślubami świętego Emiliana", a pustelnik z Cogolli uchodził za patrona Kastylii i Nawarry; w mszałach figurował jako współpatron Hiszpanii obok Jakuba aż do soboru watykańskiego II.

W 1053 r. król Nawarry García Sánchez III z Nájery (panował 1035–1054) postanowił przenieść relikwie świętego do ufundowanego przez siebie klasztoru w Nájerze. Według legendy woły ciągnące wóz zatrzymały się w dolinie i nie chciały iść dalej. Tam zbudowano klasztor Yuso („dolny"), dziś okazały, przebudowany w XVI–XVIII w.

Najważniejsze stało się jednak na marginesach. Mnich-kopista dopisał przy łacińskim tekście objaśnienia w języku, którym mówiono na co dzień. Te Glosy Emiliańskie uchodzą za najstarsze zachowane zdania w języku romańskim, z którego wyrósł hiszpański, i jedne z pierwszych zapisanych zdań po baskijsku. Oryginał kodeksu przechowuje dziś Królewska Akademia Historii w Madrycie. W pobliskim Berceo urodził się Gonzalo de Berceo (ok. 1196 – ok. 1264), pierwszy znany z imienia poeta piszący po kastylijsku. Wychował się w klasztorze Suso, uczył się w Palencii, w pierwszym studium generale Hiszpanii, i jako ksiądz pracował dla opactwa. Żywoty tutejszych świętych i „Cuda Matki Boskiej" pisał czterowierszem zwanym cuaderna vía, po części po to, by ściągnąć pielgrzymów i ofiary do podupadającego wtedy klasztoru. Uchodzi za pierwszego wielkiego poetę języka hiszpańskiego, a w ostatniej strofie „Żywota świętego Emiliana" sam podpisał się imieniem i przyznał się do Suso.

NA MIEJSCU

- Yuso: kościół, zakrystia, biblioteka z wielkimi śpiewnikami.
- Suso: dowóz busem spod Yuso, zwiedzanie z przewodnikiem.
- Wioska i winnice wokół, widok na dolinę z drogi do Suso.

> **Praktycznie.** Bilety kupuje się w Yuso na miejscu. Przyjedź rano, bo grupy do Suso w lipcu szybko się zapełniają. Sprawdź poniedziałki, bo klasztory bywają wtedy zamknięte. Hasło „free” z Instagrama dotyczy wioski, nie klasztorów.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Monasterio_de_San_Millá..., es.wikipedia.org/wiki/Monasterio_de_San_Millá..., whc.unesco.org/en/list/805, es.wikipedia.org/wiki/Gonzalo_de_Berceo, es.wikipedia.org/wiki/Millán_(santo), es.wikipedia.org/wiki/García_Sánchez_III_de_Pamplona, archive.org/details/colecciondepoes03santgoog

42.32583, -2.86528 (wikidata:Q1775925)

7 LA RIOJA ALTA · DZIEŃ B

Haro

Fot. David Martin, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	miasteczko, wino
Czas	wieczór
Wstęp	miasteczko bez opłat; degustacje w bodegach płatne [do sprawdzenia]
Wydarzenia	Batalla del Vino, 29 czerwca rano (fiesta narodowa od 2011 r.)
Kolej	od 15 maja 1863 r.
Mieszkańcy	ok. 12 tys.

RYS HISTORYCZNY

Haro to stolica Rioja Alta, najstarszej części regionu winiarskiego. Jego los odmieniła kolej: 15 maja 1863 r. z nowej stacji ruszył pierwszy pociąg do Bilbao. Kilka lat później francuskie winnice zaczęła niszczyć filoksera, mszyca atakująca korzenie winorośli. Kupcy z Bordeaux przyjechali do Rioja po wino i zostawili tu wiedzę o dojrzewaniu w dębowych beczkach. Przy torach wyrosła dzielnica Barrio de la Estación, w której w ciągu kilkunastu lat powstały bodegi do dziś należące do najsłynniejszych w Hiszpanii, jak López de Heredia (1877), CVNE (1879) i La Rioja Alta (1890), a po nich kolejne. Wino ładowano prosto do wagonów i wysyłano na północ i do Francji. Na początku XX w. filoksera dotarła także tutaj i w latach 1901–1902 zniszczyła winnice miasta, które trzeba było odtworzyć na amerykańskich podkładkach.

Od miasta wziął nazwisko ród Haro, panowie Biskajii. Diego López „Dobry”, któremu król Alfons VI powierzył pieczę nad Haro, podpisywał się tym nazwiskiem od 1117 r. Jego potomek Diego López V de Haro (ok. 1250–1310) 15 czerwca 1300 r. podniósł rybacką osadę Bilbao do rangi miasta z wolnym portem. Dziś to największe miasto Kraju Basków.

W 1890 r. Haro, bogate dzięki winu, zapaliło na ulicach elektryczne latarnie. Pierwsze w Hiszpanii nie było, ale miejscowi i tak ukuli dumne powiedzonko „Haro, París y Londres”. W starym mieście stoją XVI-wieczny kościół Santo Tomás z platereskowym portalem Felipe Vigarny'ego (ok. 1475 – 1542 lub 1543), wykonanym w latach 1516–

1519, i barokowa bazylika Matki Bożej de la Vega. Vigarny, rzeźbiarz z Burgundii, pracował też przy katedrach w Burgos i Toledo oraz przy ołtarzu Kaplicy Królewskiej w Grenadzie, gdzie spoczywają Królowie Katoliccy. Należy do artystów, którzy przenieśli do Hiszpanii rzeźbę renesansu. Mieszkańców nazywa się żartobliwie jarreros, od dzbanów (jarros), z którymi chodzili kupować wino.

29 czerwca, w dzień świętego Piotra, Haro wyrusza na Riscos de Bilibio, skały ok. 6 km na północ, gdzie Ebro wpływa do La Riojy. Po mszy przy pustelni San Felices wybucha rakieta i zaczyna się Batalla del Vino: tysiące ludzi w bieli z czerwonymi chustami oblewają się winem z bukłaków, wiader i pistoletów na wodę, aż wino się skończy. W 2008 r. zużyto podobno 30–40 tys. litrów. Święto wyrosło z dawnej pielgrzymki i biesiady po mszy; nazwa Batalla del Vino pojawia się w dokumentach od 1949 r.

NA MIEJSCU

- Barrio de la Estación: kilka historycznych bodeg obok siebie.
- Plaza de la Paz i ulica Herradura z barami na wieczór.
- Kościół Santo Tomás i bazylika de la Vega.

> **Praktycznie.** Degustacje w bodegach odbywają się zwykle w ustalonych godzinach, więc to wyjątek od zasady „bez rezerwacji”, ale opcjonalny. Wino wieczorem, motocykl rano.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Haro, es.wikipedia.org/wiki/Batalla_del_Vino, es.wikipedia.org/wiki/Felipe_Bigarny, aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/en/haro-house/..., es.wikipedia.org/wiki/Diego_L%C3%B3pez_V_de_Haro

42.57690, -2.84610 (wikidata:Q405292)

8 BURGOS (LAS MERINDADES) · DZIEŃ C

Frías i Tobera

Fot. Eliana Alvoz, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	miasteczko, zamek, most, wodospad
Czas	1,5 h
Wstęp	bez opłat (zamek płatny) [do sprawdzenia]

RYS HISTORYCZNY

Frías to „najmniejsze miasto Hiszpanii”: król Jan II nadał mu prawa miejskie w 1435 r., a dziś mieszka tu niespełna 300 osób. Zamek rodu Velasco stoi na samym grzbiecie skały, a domy przyklejone do jej krawędzi wiszą nad urwiskiem.

Jan II (1405–1454), król Kastylii od 1406 r., zapisał się w historii raczej jako mecenas niż wódz: na jego dworze pisali Juan de Mena i markiz de Santillana, a sam król układał wiersze. Był ojcem Izabeli Katolickiej, która z mężem Ferdynandem Aragońskim połączyła pod jednym panowaniem Kastylię i Aragonię. Już w 1446 r. oddał Frías Pedrowi Fernándezowi de Velasco, hrabiemu Haro, w zamian za Peñafiel. Mieszczanie nie chcieli tracić swoich przywilejów i w 1450 r. zbuntowali się przeciw nowemu panu; jego ludzie oblegali miasto dwa miesiące. Pamiątką jest Fiesta del Capitán obchodzona co roku 24 czerwca. Velascowie od 1473 r. dziedziczyli urząd konetabla Kastylii, najwyższego dowódcy wojsk po królu, a w 1492 r. Królowie Katoliccy nadali im tytuł książąt Frías.

Poniżej, na Ebro, stoi most o romańskim rodowodzie: 143 m długości i 9 łuków, z basztą obronną pośrodku, dobudowaną w XIV w. Przejazd był płatny, a w baszcie pobierano mostowe (pontazgo). Turystyczne opisy mówią czasem o „rzymskim moście”, ale rzymska droga przekraczała Ebro brodem ok. 500 m niżej, a sam most jest średniowieczny. Dwa kilometry dalej, w Toberze, rzeka Molinar spada kaskadami obok małych pustelni i starego mostu.

NA MIEJSCU

- Wejście na zamek i widok na wiszące domy.
- Most z basztą na Ebro.
- Spacer wzdłuż wodospadów w Toberze, w cieniu.

> **Praktycznie.** Motocykl zostaw na dole, uliczki są strome i kamienne. Las Merindades to wiejska okolica: tankuj w Haro lub Villarcayo.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Frías_(Burgos), www.spain.info/es/top/sabinosa-frias-redes-co..., es.wikipedia.org/wiki/Tobera_(Burgos), www.escapadarural.com/blog/tobera-el-pueblo-c..., es.wikipedia.org/wiki/Juan_II_de_Castilla, es.wikipedia.org/wiki/Ducado_de_Frías

42.76139, -3.29417 (wikidata:Q1657230)

BURGOS (LAS MERINDADES) · DZIEŃ C

9

Puentedey

Fot. Heidi Meudt, CC BY 4.0, Wikimedia Commons

Typ	wioska, przyroda, geologia
Czas	30 min
Wstęp	bez opłat
Mieszkańcy	ok. 50 (2023)
Wys.	ok. 700 m
Łuk skalny	grota ok. 75 × 35 m, wys. ok. 15 m
Wydarzenia	San Pelayo 26 czerwca, fiesta de la Cucaña w ostatni weekend sierpnia [do sprawdzenia]

RYS HISTORYCZNY

Rzeka Nela, płynąca tędy w stronę Ebro, kiedyś opływała wapienny cypel szerokim meandrem. Woda powoli rozpuszczała jednak krasową skałę, aż przebiła ją na wylot i popłynęła na skróty, pod spodem. Tak powstał naturalny most: według gminy grota pod nim ma ok. 75 m długości, 35 m szerokości i 15 m wysokości, a odchodzą od niej dwie mniejsze jaskinie, 60 i 30 m. Skały w środku zmieniają kolor z porą roku, wilgotnością i odbiciem światła od wody. Ludzie, którzy zamieszkali na górze, uznali, że takiej budowli nie mógł postawić nikt poza Bogiem, i nazwali osadę Puente Dei, „most Boga”. Z tej nazwy wyrosło dzisiejsze Puentedey. To podobno jedyny znany naturalny łuk skalny, na którego grzbiecie stoi cała wioska.

Okolica jest zamieszkana od bardzo dawna: w pobliskim kompleksie jaskiń Ojo Guareña znaleziono ślady ludzi z dolnego paleolitu, a w okolicy stoi dolmen Busnela. W XIV w. wieś należała do merindad Aguilar de Campoo, a w połowie XIX w. słownik Pascuala Madoza (1806–1870), polityka znanego przede wszystkim z wielkiej wyprzedaży dóbr kościelnych i gminnych w 1855 r., notował tu 40 domów, 64 mieszkańców i most „o jednym, ale bardzo wysokim łuku”. Na skale stoją dwie najważniejsze budowle. Wieża-pałac Brizuelów ma dwie kwadratowe wieże z XV w., a obecną formę dostała w XVI w. dla Francisca de Brizueli,

rachmistrza Pedra Fernándeza de Velasco, czyli tego samego rodu, który trzymał zamek we Frías. Kościół San Pelayo jest gotycki z romańskimi resztkami: w przerobionym romańskim portalu zachował się prymitywny wizerunek św. Jerzego walczącego ze smokiem, a w środku stoi renesansowy ołtarz główny.

Najbardziej nieoczywista ciekawostka jest ukryta w skale. W latach 20. XX w., za dyktatury Primo de Rivery, budowano tu linię kolejową Santander–Morze Śródziemne, a pociąg przejeżdżał przez cypel pod wioską tunelem. Generał Miguel Primo de Rivera (1870–1930) rządził Hiszpanią w latach 1923–1930 i stawiał na wielkie inwestycje: sieć nowoczesnych szos i plan budowy kolei z 1926 r. Do Santander tory jednak nigdy nie dotarły: prace na ostatnim, kantabryjskim odcinku z tunelem La Engaña przerwano w 1959 r. Linię zamknięto w 1985 r., a dawne torowisko jest dziś drogą zieloną (vía verde) dla pieszych i rowerzystów. Do połowy XX w. mieszkańcy mówili gwarą bliską kantabryjskiej; dziś przetrwała w nazwach miejsc, takich jak La Bárcena czy El Cantu. Wioska liczy ok. 50 stałych mieszkańców, a od 2022 r. należy do stowarzyszenia Los Pueblos Más Bonitos de España. Świętuje się tu San Pelayo 26 czerwca, a w ostatni weekend sierpnia fiestę de la Cucaña [do sprawdzenia].

NA MIEJSCU

- Zejście ścieżką nad Nelę pod łuk: z dołu widać wioskę na skale i wnętrze groty.
- Uliczki na grzbiecie: wieża-pałac Brizuelów i portal kościoła San Pelayo ze św. Jerzym.
- Widok od tyłu skały na domy zawieszone nad stromym zboczem.
- Po ulewach albo roztopach: wodospad Cascada de la Mea przy drodze do Quintanilla-Valdebodres, w suchą pogodę bez wody.

> **Praktycznie.** Krótki zjazd przez Villarcayo, tam też najbliższe pewne tankowanie [do sprawdzenia]. Wioska jest malutka: motocykl zostaw przy wjeździe i przejdź się pieszo [do sprawdzenia]. Najlepszy widok rano, gdy słońce oświetla łuk. Po drodze można dołożyć pomnik przyrody Ojo Guareña: ponad 110 km korytarzy krasowych, do 2009 r. uznawany za największy system jaskiń Półwyspu Iberyjskiego.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Puentedey, turismoburgos.org/documentos-accesibles/pdfs/..., es.wikipedia.org/wiki/Ojo_Guareña, es.wikipedia.org/wiki/Miguel_Primo_de_Rivera, es.wikipedia.org/wiki/Ferrocarril_Santander-M..., es.wikipedia.org/wiki/Pascual_Madoz

42.97564, -3.68548 (wikidata:Q18689543)

BURGOS · DZIEŃ C

10 Orbaneja del Castillo

Fot. santiago lopez-pastor from España, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons

Typ	wioska, wodospad, kanion
Czas	1 h
Wstęp	bez opłat
Mieszkańcy	ok. 50 (2024)
Wys.	ok. 725 m
Wodospad	ok. 25 m spadku do doliny Ebro
Cueva del Agua	ponad 20 km korytarzy, badana od 1964 r.
Ochrona	zespół zabytkowy od 1993 r., park przyrodniczy od 2008 r.
Wydarzenia	San Tirso w Zielone Świątki, święto letnie w pierwszą niedzielę sierpnia [do sprawdzenia]

RYS HISTORYCZNY

Nad wioską z wapiennej ściany wypływa woda z jaskini Cueva del Agua i spływa przez sam środek zabudowy, dzieląc wioskę na dwie części. Po drodze wytrąca rozpuszczony w niej węglan wapnia i sama buduje sobie schody: tarasy z martwicy wapiennej (tufy) z turkusowymi basenami, po których kaskady spadają ok. 25 m w stronę Ebro. Źródłem jest wielki zbiornik wód podziemnych pod płaskowyżem Páramo de Bricia; rzeka płynąca w jaskini zaczyna się w ponorze Cueva del Aguanal koło Barrio de Bricia. Speleolodzy badają jaskinię od 1964 r. i szacują jej korytarze na ponad 20 km; dla zwiedzających dostępny jest tylko pierwszy odcinek, dalej wchodzą wyłącznie nurkowie jaskiniowi. Miejscowa legenda mówi o pasterce, której kłębek wełny wpadł do Aguanal: weszła za nim do środka i wyszła dopiero tu, w Orbanei. Bez sprzętu i wiedzy taka wędrówka jest niemożliwa, ale opowieść dobrze oddaje, że to jedna podziemna rzeka.

Wioska powstała w średniowieczu. Nazwa wskazuje na zamek, ale po nim nie zostało śladu, a część opisów wiąże „castillo” raczej z poszarpanym grzbietem skalnym nad wioską, wyciętym przez wiatr i wodę w kształt blanków. Mieszkali tu obok siebie chrześcijanie i mozarabowie przybyli z Al-Andalus, a według części źródeł także muzułmanie i Żydzi; dawną odrębną dzielnicę (aljama) przypominają nazwy ulic. Według miejscowej tradycji przez Orbaneję szedł szlak pielgrzymów do Santiago, nad którym czuwali templariusze, i to oni mieli postawić dla pielgrzymów szpital San Albín [do sprawdzenia]. Pewniejszy jest późniejszy zabytek: Casa de los Pobres, XVI-wieczny przytułek z drewnianym podcieniem i ścianami z tufy. Kościół Santa María z wysmukłą wieżą stanął w średniowieczu na ruinach pustelni San Vicente, ale po wielu przebudowach z pierwotnej świątyni zostały tylko romańskie krokształty; inne trafiły na fasadę Casa de los Canes. Woda z jaskini napędzała kiedyś pięć młynów, a na płaskowyżu nad wioską stoją kamienne szałasy (chozos) o okrągłym albo kwadratowym planie, z fałszywym sklepieniem, które służyły jako spichlerze i schronienie przed burzą. Ziemię uprawną na płaskowyżu dzielono nawet na ok. sto wąskich pasów, tak by każdy gospodarz dostał równy kawałek. Od 1993 r. wioska jest chronionym zespołem zabytkowym, a mieszka w niej na stałe ok. 50 osób.

Wokół rozciąga się park przyrodniczy Hoces del Alto Ebro y Rudrón, utworzony w 2008 r. na ok. 46 tys. ha. Ebro, najdłuższa rzeka płynąca w całości przez Hiszpanię, pokonuje tu ok. 150 km północnej części prowincji Burgos, na przemian głębokimi kanionami (hoces) wciętymi w wapienie z górnej kredy i otwartymi dolinami, a nad urwiskami ciągną się płaskie wierzchowiny (páramos). Dopływ Rudrón ginie w ponorze i wypływa dalej na powierzchnię. Na skałach gnieżdżą się sępy płowe i ścierwniki, a w rzekach żyją wydry i desman pirenejski, mały ssak owadożerny spotykany tylko na północy Półwyspu Iberyjskiego i w Pirenejach.

NA MIEJSCU

- Spacer w dół wioski wzdłuż kaskad i turkusowych basenów z tufy, a potem w górę do wylotu Cueva del Agua.
- Skalne „blanki” nad wioską i kamienne szałasy na płaskowyżu Las Eras.
- Punkty widokowe nad kanionem Ebro przy drodze.
- Dalej N-623 przez przełęcz Puerto del Escudo i zjazd do Santander.

Praktycznie. Do wioski prowadzi krótki zjazd z N-623 koło Escalady (BU-643). Uliczki są strome i w sezonie zatłoczone, więc motocykl zostaw na parkingu przy drodze nad wioską [do sprawdzenia]. Woda płynie przez cały rok, ale najefektowniej po deszczach i roztopach; w lipcu po suchej wiośnie wodospad bywa skromny. N-623 to jedna z lepszych dróg motocyklowych północy: z Orbanei do Santander ok. 100 km zakrętów (szacunkowo) [do sprawdzenia].

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Orbaneja_del_Castillo, es.wikipedia.org/wiki/Parque_natural_de_las_H..., es.wikipedia.org/wiki/Ebro, turismoburgos.org/orbaneja-del-castillo-3, www.senditur.com/es/poblacion/orbaneja-del-castillo/

42.83472, -3.79361 (wikidata:Q6051921)

SORIA · ETAP 2 · OPCJA

11 Numancia

Fot. Txo, Public domain, Wikimedia Commons

Typ	celtyberyjskie, rzymskie
Czas	1,5 h
Wstęp	płatny [do sprawdzenia]
Oblężenie	134–133 r. p.n.e.
Wał oblężniczy	ok. 9 km, 7 obozów
Pomnik narodowy	od 1882 r.

> Tak wielkie było umiłowanie wolności i męstwa w tym barbarzyńskim i małym mieście.
> W czasie pokoju było ich bowiem około ośmiu tysięcy,
> a ileż i jakich rzeczy dokonali przeciw Rzymianom,
> jakie układy zawarli z nimi na równych prawach, choć z nikim innym Rzymianie nie zgodzili się takich zawrzeć,
> i jak często wyzywali do bitwy ostatniego wodza, który oblegał ich z sześćdziesięcioma tysiącami.
> On jednak okazał się lepszym od nich wodzem: nie szedł wręcz na dzikie bestie,
> lecz ujarzmiał ich głodem, złem, z którym nie można walczyć.
> Tylko tak dało się wziąć Numantyjczyków i tylko tak zostali wzięci.
>
> — Appian, „Wojny iberyjskie” 97 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> τοσόσδε ἔρως ἐλευθερίας καὶ ἀνδραγαθίας ἦν ἐν πόλει βαρβάρῳ τε καὶ σμικρᾷ.
> ἐς γὰρ ὀκτακισχιλίους ἐπ’ εἰρήνης γενόμενοι
> οἷα μὲν καὶ ὅσα Ῥωμαίους ἔδρασαν,
> οἵας δὲ συνθήκας αὐτοῖς ἔθεντο ἐπὶ ἴσῃ καὶ ὁμοίᾳ, οὐδέσι ταῦτα συνθέσθαι Ῥωμαίων ὑποστάντων,
> οἷον δ’ ὄντα τὸν τελευταῖον στρατηγόν, ἐξ μυριάσιν αὐτοὺς περικαθήμενον, προυκαλέσαντο πολλάκις ἐς μάχην.
> ὁ δὲ ἦν ἄρα στρατηγικώτερος αὐτῶν, ἐς χεῖρας οὐκ ἰὼν θηρίοις,
> ἀλλὰ τῷ λιμῷ σφᾶς κατεργαζόμενος, ἀμάχῳ κακῷ,
> ᾧ δὴ καὶ μόνῳ ληφθῆναί τε δυνατὸν ἦν ἄρα Νομαντίνους, καὶ ἑλήφθησαν μόνῳ.

> Najpierw ci, którzy chcieli, odebrali sobie życie, każdy w inny sposób. Pozostali wyszli trzeciego dnia na wyznaczone miejsce, straszni do oglądania i zupełnie dziwaczni z wyglądu.
> Ciała mieli nieumyte, pełne włosów, paznokci i brudu, cuchnęli okropnie, a odzież, która na nich wisiała, była brudna i cuchnęła nie mniej.
> Wrogom wydawali się przez to godni litości, ale budzili strach spojrzeniem: wciąż bowiem patrzyli na nich z gniewem, bólem, udręką i świadomością, że zjadali się nawzajem.
> Scypion wybrał spośród nich pięćdziesięciu do triumfu, resztę sprzedał, a miasto zrównał z ziemią.
>
> — Appian, „Wojny iberyjskie” 97–98 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> οἱ δὲ πρῶτα μὲν αὐτούς, οἱ βουλόμενοι, διεχρῶντο, ἕτερος ἑτέρως·
> οἱ λοιποὶ δ’ ἐξήεσαν τρίτης ἡμέρας ἐς τὸ δεδομένον χωρίον, δυσόρατοί τε καὶ ἀλλόκοτοι πάμπαν ὀφθῆναι,
> οἷς τὰ μὲν σώματα ἦν ἀκάθαρτα καὶ τριχῶν καὶ ὀνύχων καὶ ῥύπου μεστά, ὠδώδεσαν δὲ χαλεπώτατον, καὶ ἐσθὴς αὐτοῖς ἐπέκειτο πιναρὰ καὶ ἥδε καὶ οὐχ ἧσσον δυσώδης.
> ἐφαίνοντο δὲ τοῖς πολεμίοις ἐλεεινοὶ μὲν ἀπὸ τῶνδε, φοβεροὶ δ’ ἀπὸ τῶν βλεμμάτων·
> ἔτι γὰρ αὐτοὺς ἐνεώρων ἔκ τε ὀργῆς καὶ λύπης καὶ πόνου καὶ συνειδότος ἀλληλοφαγίας.
> ἐπιλεξάμενος δ’ αὐτῶν πεντήκοντα ὁ Σκιπίων ἐς θρίαμβον, τοὺς λοιποὺς ἀπέδοτο, καὶ τὴν πόλιν κατέσκαψε.

RYS HISTORYCZNY

Na wzgórzu Cerro de la Muela nad ujściem Merdancho do Duero stało celtyberyjskie miasto Arewaków, które przez dwadzieścia lat upokarzało Rzym. Wojna numantyjska zaczęła się w 153 r. p.n.e., gdy Numantyjczycy pomogli sąsiedniej Segedzie przeciw armii Fulwiusza Nobiliora. Kolejni rzymscy wodzowie przegrywali bitwy albo zawierali upokarzające rozejmy, które senat potem zrywał. W końcu Rzym wysłał swojego najlepszego generała, Scypiona Emiliana (185–129 p.n.e.), który w 146 r. p.n.e. zdobył i zburzył Kartaginę. Był też miłośnikiem kultury greckiej: wokół niego skupiało się grono uczonych i pisarzy, m.in. historyk Polibiusz, filozof Panajtios i komediopisarz Terencjusz, a Cyceron uczynił go bohaterem dialogu „O państwie”. Polibiusz towarzyszył mu najpewniej także pod Numancją.

Scypion nie szturmował. W 134 r. p.n.e. otoczył miasto pierścieniem siedmiu obozów połączonych murem i fosą długości ok. 9 km, z wieżami, a nawet zaporą na rzece. Przeciw ok. 2500 obrońcom stało ponad 60 tys. żołnierzy. Po kilkunastu miesiącach głodu, latem 133 r. p.n.e., mieszkańcy, którzy jeszcze żyli, wybrali śmierć zamiast niewoli i podpalili miasto. Tak opowiadają to późniejsi autorzy rzymscy, Florus i Orozjusz; Appian pisze, że część obrońców odebrała sobie życie, a reszta się

poddała, a miasto zburzył sam Scypion. Ocalałych sprzedano w niewolę. Od tamtej pory po hiszpańsku numantino znaczy „broniący się do ostatka”. Miguel de Cervantes (1547–1616), autor „Don Kichota”, napisał ok. 1585 r. o oblężeniu dramat „El cerco de Numancia”, który w epoce romantyzmu podziwiali m.in. Goethe i Schopenhauer, a w czasie wojny z Napoleonem Numancja odżyła jako symbol hiszpańskiego oporu.

Najdokładniejszy opis oblężenia zostawił grecki historyk Appian z Aleksandrii (II w. n.e.). Starożytne źródła zachowały też kilka ciekawostek o mieszkańcach: myli się podobno we własnym moczu, a z pszenicy warzyli piwo zwane caelia. Miejsce odnalazł w 1860 r. inżynier Eduardo Saavedra, a niemiecki archeolog Adolf Schulten zmapował rzymskie obozy oblężnicze. Na ruinach powstało potem rzymskie miasteczko, którego ulice widać dziś najlepiej.

NA MIEJSCU

- Spacer po wzgórzu: ulice rzymskiego miasteczka i fundamenty domów.
- Zrekonstruowane domy celtyberyjski i rzymski.
- Obelisk z 1886 r. i widok na pierścień wzgórz, na których stały obozy Scypiona.
- Muzeum Numantyjskie w Sorii ze znaleziskami, w tym ceramiką z malowanymi scenami.

Praktycznie

- Wariant przez Sorię, +1 dzień.
- Rekonstrukcje domów celtyberyjskiego i rzymskiego na stanowisku.
- Ok. 7 km na północ od Sorii, przy wsi Garray.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Numancia, scaife.perseus.org/reader/urn:cts:greekLit:tl..., en.wikipedia.org/wiki/Scipio_Aemilianus, en.wikipedia.org/wiki/Polybius, es.wikipedia.org/wiki/El_cerco_de_Numancia

41.80939, -2.44445 (wikidata:Q623407)

12 SORIA · ETAP 2 · OPCJA

Castillo de Gormaz

Fot. Diego Delso, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	zamek, kalifat
Czas	1 h
Wstęp	bez opłat [do sprawdzenia]
Budowa	965–966, al-Hakam II
Mury	obwód ok. 1200 m, 28 wież
Pomnik narodowy	od 1931 r.

RYS HISTORYCZNY

W X w. Duero było granicą między kalifatem Kordoby a chrześcijańską Kastylią. W latach 965–966 kalif al-Hakam II kazał swojemu wodzowi Galibowi zbudować na długim grzbiecie nad rzeką twierdzę, która miała tę granicę zamknąć. Mury mają ok. 1200 m obwodu i 28 wież, a cała forteca ciągnie się na ok. 450 m. Historyk Roger Collins uważa ją za największą twierdzę ówczesnej Europy. Brama kalifacka zdradza umajjadzkie pochodzenie twierdzy. Al-Hakam II (915–976, kalif od 961 r.) był jednym z wielkich mecenasów nauki w średniowiecznej Europie: zgromadził w Kordobie bibliotekę, która według kronik liczyła setki tysięcy tomów, wspierał przekłady z łaciny i greki na arabski i dobudował do Wielkiego Meczetu w Kordobie mihrab i kopuły, które podziwia się do dziś.

Twierdza od razu znalazła się w ogniu walk. Zimą 974–975 r. kastylijski hrabia García Fernández obległ ją wielką armią, ale wojska pomocowe Galiba rozbiły oblegających. W 983 r. Gormaz zajął Almanzor (ok. 939–1002), który stąd wyruszał na wyprawy na północ. Jako hadżib, czyli pierwszy minister, rządził faktycznie kalifatem w imieniu słabego kalifa Hiszama II i poprowadził kilkadziesiąt wypraw na królestwa chrześcijańskie; w 997 r. złupił Santiago de Compostela, najważniejsze sanktuarium chrześcijańskiej Hiszpanii. Zmarł w 1002 r. w Medinaceli. W XI w. zamek przeszedł w ręce chrześcijan, a w 1087 r. król Alfons VI, zdobywca Toledo (1085), nadał go Rodrigowi Díazowi de Vivar (ok. 1043–1099), czyli Cydowi. Cyd, rycerz z okolic Burgos zwany Campeadorem,

służył raz władcom chrześcijańskim, raz muzułmańskim, a w 1094 r. zdobył Walencję i rządził nią aż do śmierci. „Pieśń o Cydzie” zrobiła z niego wzór rycerza i najważniejszego bohatera narodowego Hiszpanii. Gdy granica przesunęła się na południe, twierdza straciła znaczenie i powoli niszczała.

W zachodni mur wmurowano trzy stele, w tym rzymską i muzułmańską, by odpędzały złe duchy. W 1961 r. kręcono tu plenery do „Cyda” z Charltonem Hestonem, a od 1931 r. zamek jest pomnikiem narodowym.

NA MIEJSCU

- Spacer wzdłuż murów na całej długości grzbietu i widok na dolinę Duero.
- Brama kalifacka (Puerta Califal).
- Pustelnia San Miguel de Gormaz u stóp wzgórza z romańskimi malowidłami [do sprawdzenia dostępności].

> **Praktycznie**
>
> - Wariant przez Sorię.
> - Zdjęcie z Instagrama oznaczone jako wygenerowane przez SI.
> - Wjazd na wzgórze krętą, wąską drogą; brak cienia na murach.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Castillo_de_Gormaz, en.wikipedia.org/wiki/Al-Hakam_II, es.wikipedia.org/wiki/Almanzor, en.wikipedia.org/wiki/El_Cid

41.49370, -3.00800 (wikidata:Q511688)

SORIA (KASTYLIA I LEÓN) · ETAP 2 · OPCJA

13 Tiermes (Termes): skalne miasto Celtyberów i Rzymian

Fot. Malica, CC0, Wikimedia Commons

Typ	celtyberyjskie, rzymskie, ruiny
Czas	1,5–2 h
Wstęp	stanowisko otwarte codziennie od 10:00 do zmroku; muzeum w lipcu–wrześniu 10–14 i 17–20, w poniedziałki zamknięte (stan na 2026-10, źródło: senditur.com) [ceny do sprawdzenia]
Wys.	ponad 1200 m
Podbój	98 r. p.n.e., konsul Tytus Didiusz; ostatnie miasto Arewaków zdobyte przez Rzym
Municipium	za Tyberiusza (14–37 n.e.), wtedy też akwedukt
Kościół	romańska Santa María de Tiermes, XII w.
Wydarzenia	pielgrzymki do kościoła: ostatnia sobota maja i 12 października

> Gdy Cymbrów przepędzono, nadciągnął Tytus Didiusz
> i wybił około dwudziestu tysięcy Arewaków,
> a Termes, wielkie miasto, zawsze nieposłuszne Rzymianom,
> sprowadził z warownego miejsca na równinę
> i kazał mieszkańcom żyć bez murów.
>
> — Appian o zdobyciu Termes w 98 r. p.n.e., „Historia rzymska. Księga iberyjska” 99 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> Κίμβρων δὲ ἐξελαθέντων, Τίτος Δείδιος ἐπελθὼν
> Ἀρουακῶν μὲν ἔκτεινεν ἐς δισμυρίους,
> Τερμησὸν δέ, μεγάλην πόλιν ἀεὶ δυσπειθῆ Ῥωμαίοις γενομένην,
> ἐξ ἐρυμνοῦ κατήγαγεν ἐς τὸ πεδίον,
> καὶ ἐκέλευσεν οἰκεῖν ἀτειχίστους.

> Za tych samych konsulów w Hiszpanii Bliższej
> pewien wieśniak z plemienia Termestynów popełnił okrutną zbrodnię.
> Na namiestnika prowincji Lucjusza Pizona, beztroskiego w czasie pokoju,
> napadł znienacka w drodze i jednym ciosem zadał mu śmierć.
> […]
> Uważa się jednak, że Pizon zginął z podstępu Termestynów,
> bo pieniądze zagarnięte z kasy publicznej ściągał od nich
> surowiej, niż barbarzyńcy mogli znieść.
>
> — Tacyt o zabójstwie namiestnika w 25 r. n.e., „Roczniki” IV 45 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> Isdem consulibus facinus atrox in citeriore Hispania admissum
> a quodam agresti nationis Termestinae.
> is praetorem provinciae L. Pisonem, pace incuriosum,
> ex improviso in itinere adortus uno vulnere in mortem adfecit;
> […]
> sed Piso Termestinorum dolo caesus habetur;
> quippe pecunias e publico interceptas
> acrius quam ut tolerarent barbari cogebat.

RYS HISTORYCZNY

Tiermes leży na pustkowiu na południu prowincji Soria, na ponad 1200 m, na wydłużonym grzbiecie z czerwonego piaskowca. Mieszkańcy przez wieki nie tyle budowali, ile wykuwali miasto w skale: domy, schody, ulice, bramy, kanały i groby. Dziś w okolicy prawie nie ma ludzi, a wokół ruin rozciąga się pusta, pofałdowana równina z górami w tle. Stąd przydomek „hiszpańskie Pompeje”, choć Tiermes nie zasypał wulkan, tylko powoli opuścili mieszkańcy.

Najstarsze ślady osadnictwa pochodzą z epoki brązu, a ok. IV w. p.n.e. Arewakowie, jedno z plemion celtyberyjskich, założyli tu warowne miasto Termes. W II w. p.n.e. walczyło ono z Rzymem u boku pobliskiej Numancji i przetrwało jej upadek w 133 r. p.n.e. Było ostatnim miastem Arewaków, które Rzym zdobył: w 98 r. p.n.e. konsul Tytus Didiusz kazał mieszkańcom zejść ze wzgórza i zabronił im umacniać nowe osiedle na równinie. Didiusz rządził potem Hiszpanią Bliższą do 93 r. p.n.e. i zginął w 89 r. p.n.e. w wojnie Rzymu z italskimi sprzymierzeńcami; w jego hiszpańskiej armii służył jako trybun młody Kwintus Sertoriusz, który w latach 80–72 p.n.e. prowadził w Hiszpanii wojnę z Rzymem rządzonym przez stronników Sulli i pokonał nawet młodego Pompejusza. Mimo to miasto się podniosło. Za Tyberiusza (14–37 n.e.) dostało status municipium, a mieszkańcy obywatelstwo rzymskie; powstały dwa fora, termy, prawdopodobnie teatr i akwedukt, którego kanały i tunele wykuto

w skale. Największy rozkwit przypadł na I–II w., a w III w. miasto otoczono murem. Termes trafiło też na karty „Roczników” Tacyta (ok. 55 – ok. 120), jednego z największych historyków cesarskiego Rzymu. W 25 r. n.e. wieśniak z Termes zabił w zasadzce namiestnika Hiszpanii Bliższej Lucjusza Kalpurniusza Pizona. Złapany i torturowany nie wydał wspólników, a następnego dnia wyrwał się strażnikom i rozbił sobie głowę o skałę. Tacyt pisze, że Pizon naraził się plemieniu, bo ostro ściągał z niego zdefraudowane pieniądze publiczne.

W skale widać, jak tu mieszkano. Casa de Pedro ma centralne schody i izby po bokach, Casa de las Hornacinas wnęki w ścianach, a Casa de Vecinos, oparta o skałę, miała podobno do sześciu kondygnacji. Do miasta prowadziła wykuta w skale Puerta del Sol, uznawana za celtyberyjską, a tarasy łączyła rampa Puerta del Oeste. Po Rzymianach przyszli Wizygoci i muzułmanie, a od VIII do XI w. okolica była pustoszonym pograniczem. Po rekonkwiście próbowano miasto odbudować, ale ludzie się rozeszli, a rolę miejscowego centrum przejęła Caracena; ostatni raz Tiermes jako wieś wspomniano w XVI w. Został romański kościół Santa María z XII w., otoczony średniowieczną nekropolią, do którego dwa razy w roku idą pielgrzymki.

Wykuty w piaskowcu kanał rzymskiego akweduktu z czasów Tyberiusza Fot. Rowanwindwhistler, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Romański kościół Santa María de Tiermes z XII w., jedyny ślad średniowiecznej wsi Fot. Discasto, CC BY-SA 3.0 es, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Spacer po grzbiecie: domy wykute w skale (Casa de Pedro, Casa de Vecinos), Puerta del Sol, schodkowe trybuny wycięte w skale, forum flawijskie i narożnik term.
- Kanał i tunele akweduktu.
- Kościół Santa María de Tiermes i muzeum przy parkingu (otwarte od 1986 r.).

Praktycznie

- Z Gormazu na południe przez San Esteban de Gormaz drogą SO-P-4003 (ok. 50 km w jedną stronę), albo z drogi N-110 Soria–Segowia przez Ayllón i SO-135; zjazd między Montejo de Tiermes a Retortillo de Soria. Parking przy muzeum, dojazd w dobrym stanie (stan na 2026-10, źródło: senditur.com).
- Cienia na stanowisku nie ma; nawet na 1200 m w lipcu w południe jest gorąco, więc lepiej rano.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Tiermes, www.senditur.com/es/punto-interes/yacimiento-..., www.escapadarural.com/blog/tiermes-ciudad-cel..., en.wikipedia.org/wiki/Titus_Didius, en.wikipedia.org/wiki/Quintus_Sertorius, www.thelatinlibrary.com/tacitus/tac.ann4.shtml, revistas.ucm.es/index.php/GERI/article/view/56963, scaife.perseus.org/reader/urn:cts:greekLit:tl..., la.wikisource.org/wiki/Ab_excessu_divi_August...

41.33080, -3.14878 (wikidata:Q2429023)

BURGOS · ETAP 2 · OPCJA

14 Santo Domingo de Silos i Desfiladero de la Yecla

Fot. Jose Luis Filpo Cabana, CC BY 3.0, Wikimedia Commons

Typ	klasztor, romanskie, kanion
Czas	2 h
Wstęp	klasztor płatny, wąwóz bez opłat i rezerwacji [do sprawdzenia]
Krużganek	XI–XII w., 64 kapitele w dolnej galerii
Opat Dominik	w Silos 1041–1073
Wąwóz Yecla	ok. 1 km tam i z powrotem, ok. 3 km od Silos

> Wszyscy to rozumiemy, rzecz to wiadoma,
> jak podupadł kościół w Silos:
> majątek tak wielki tak bardzo zubożał,
> że ledwie dwaj mnisi mogą w nim przeżyć.
>
> — Gonzalo de Berceo, słowa króla Ferdynanda I, „Żywot świętego Dominika z Silos” strofa 202 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> Todos lo entendemos, cosa es conosçida,
> la iglesia de Sillos como es decayda,
> fazienda tan granada es tanto enpobrida
> abes pueden dos monges auer en ella ujda.

RYS HISTORYCZNY

W 1041 r. król Ferdynand I Wielki (zm. 1065), władca Kastylii, a od 1037 r. także León, wysłał do podupadłego klasztoru w Silos mnicha Dominika (ok. 1000–1073), dawnego przeora San Millán de la Cogolla, wygnanego z La Rioja po sporze z królem Nawarry. Dominik odbudował opactwo i zasłynął jako cudotwórca, który wykupywał chrześcijańskich jeńców z niewoli u Maurów. Zmarł w 1073 r., a trzy lata później ogłoszono go świętym. Jego sława sięgnęła daleko: Juana de Aza, która pielgrzymowała do Silos w ciąży, dała synowi na imię Dominik. Chłopiec wyrósł na Dominika Guzmána (1170–1221), który w 1216 r. uzyskał zatwierdzenie zakonu kaznodziejskiego, czyli dominikanów. Zakon ten uczył potem na uniwersytetach całej Europy, a wyszedł z niego m.in. Tomasz z Akwinu.

Ok. 1230–1237 Gonzalo de Berceo (ok. 1196 – ok. 1264), ksiądz z San Millán i pierwszy znany z imienia poeta kastylijski, przełożył łaciński żywot Dominika, spisany w Silos przez mnicha Grimalda, na 777 czterowierszy po kastylijsku. W drugiej strofie zapowiada, że pisze językiem, „którym lud rozmawia z sąsiadem”, bo nie jest dość uczony, by pisać po łacinie, a za pracę wystarczy mu szklanka dobrego wina. W jego wersji to sam król Ferdynand żali się baronom, że w Silos ledwie dwaj mnisi mogą wyżyć.

Za następców Dominika powstał dwupiętrowy krużganek, jedno z arcydzieł romańskiej rzeźby. W dolnej galerii są 64 kapitele z ptakami, lwami, harpiami i splecionymi roślinami, a w narożnikach płaskorzeźby, wśród nich „Niewierny Tomasz” i „Uczniowie w drodze do Emaus”. Nad krużgankiem rozpięto drewniany strop mudejarski z niemal 700 scenkami z życia XIV- i XV-wiecznej Kastylii. W ogrodzie rośnie cyprys, któremu Gerardo Diego poświęcił w 1924 r. jeden z najsłynniejszych sonetów hiszpańskich: „Enhiesto surtidor de sombra y sueño”, „wyprostowana fontanno cienia i snu”. W 1835 r. państwo skasowało klasztor, a mnisi wrócili dopiero w 1880 r., przysłani z Francji przez benedyktynów z Solesmes, mistrzów chorału gregoriańskiego. Ich następcy śpiewają go do dziś, a płyta „Chant” z nagraniami z Silos stała się w 1994 r. światowym przebojem.

Ok. 3 km od klasztoru, przy drodze BU-911, potok El Cauce wyciął w wapieniu wąwóz La Yecla, szeroki miejscami na dwa metry. Kładki z metalu i betonu wiszą nad kaskadami i oczkami wody, a w ścianach gniazduje ponad sto par sępów płowych. Przejście tam i z powrotem to tylko ok. 1 km, kwadrans spaceru.

NA MIEJSCU

- Krużganek, strop mudejarski, dawna apteka klasztorna i cyprys Gerarda Diego.
- Nieszpory z chorałem gregoriańskim w kościele [do sprawdzenia godzin].
- Wąwóz La Yecla: kładki nad potokiem, wejście przy tunelach drogowych.

> **Praktycznie**
>
> - Wariant przez Sorię, prawie po drodze do Burgos.

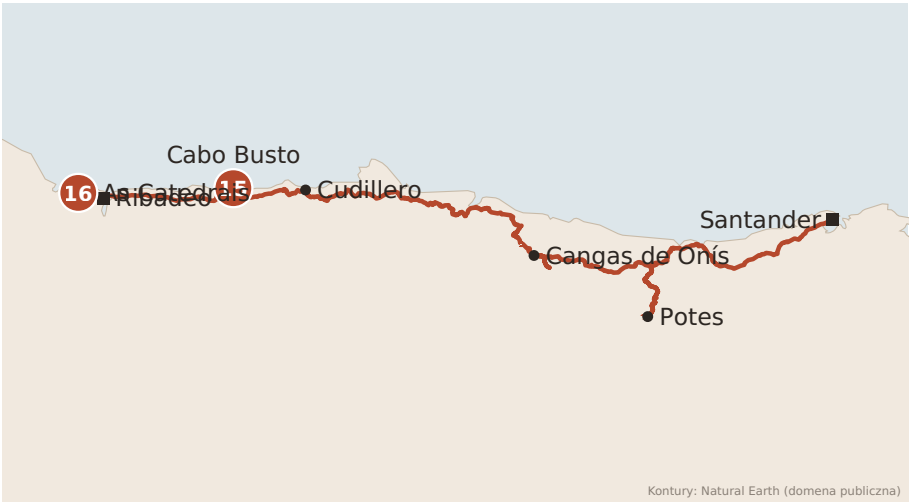
Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Monasterio_de_Santo_Dom..., www.hoteles.net/burgos/santo-domingo-de-silos..., es.wikipedia.org/wiki/Domingo_de_Silos, es.wikipedia.org/wiki/Fernando_I_de_León, es.wikipedia.org/wiki/Vida_de_Santo_Domingo_de_Silos, archive.org/details/lavidadesantodo00gergoog

41.96187, -3.41910 (wikidata:Q1340405)

ETAP 2 · ZIELONA HISZPANIA

Kantabria i Asturia

Od Santander przez Picos de Europa i drogę AS-114 po klify Asturii i plażę Katedr na granicy Galicji.

Linia trasy: przebieg wariantu lokalnego (bez autostrad) wyznaczony w OpenRouteService – szacunkowo, bez planera tras.

REGION · HISZPANIA

Cantabria (Kantabria)

Fot. Master08, CC BY 3.0, Wikimedia Commons

Stolica	Santander
Powierzchnia	ok. 5320 km², jedna prowincja
Ludność	ok. 591 tys. (2024)
Języki	hiszpański; na zachodzie i w dolinach Pas i Soba gwara montañés
Przydomek	La Montaña – „Góry”
Święta	28 lipca – Dzień Instytucji Kantabrii; 2. niedziela sierpnia – Día de Cantabria w Cabezón de la Sal
UNESCO	jaskinia Altamira (1985) i dziewięć innych jaskiń kantabryjskich z malowidłami (2008)

O REGIONIE

Kantabria to wąski pas zieleni między Morzem Kantabryjskim a Górami Kantabryjskimi, jedna prowincja, którą Hiszpanie nazywają po prostu La Montaña, „Góry”. Od południa wjeżdża się do niej z płaskowyżu Kastylii przez przełęcz Puerto del Escudo (1011 m): po stronie kantabryjskiej droga spada stromo, miejscami nawet 15%, w wilgotne doliny Pas, Pisueña i Miera. Na zachodzie wznoszą się Picos de Europa, największy masyw wapienny atlantyckiej Europy. Rzeka Deva przecięła go wąwozem La Hermida: 22 km, najdłuższy wąwóz Hiszpanii, ściany miejscami wyższe niż 600 m. Za nim leży Liébana z Potes, kotlina osłonięta górami, z opadami ok. 800 mm rocznie, wyraźnie suchsza od reszty regionu, dlatego rosną tu winorośl i drzewa owocowe.

Kantabrowie bronili się przed Rzymem do końca: wojny kantabryjskie trwały od 29 do 19 r. p.n.e., a w 26 r. p.n.e. przybył na nie osobiście cesarz August. Kasjusz Dion pisał, że niewielu Kantabrów wzięto do niewoli, bo woleli odebrać sobie życie. W 574 r. Wizygoci utworzyli tu

księstwo Kantabrii; syn jego księcia Piotra ożenił się z Ermesindą, córką Pelagiusza, i w 739 r. został królem Asturii jako Alfons I. W klasztorze Santo Toribio w Liébanie mnich Beatus napisał w 776 r. „Komentarz do Apokalipsy”; zachowało się ok. 30 średniowiecznych odpisów z iluminacjami, zwanych beatusami. Klasztor przechowuje też Lignum Crucis, uznawane za największy zachowany fragment Krzyża.

Przez wieki Kantabria była oknem Kastylii na morze. Po otwarciu w 1753 r. drogi przez Reinosę, którą płynęła mąka z Mesety, Santander stał się portem Kastylii w handlu z Ameryką. Prowincję Kantabrii ustanowiono 28 lipca 1778 r. w Puente San Miguel; od 1833 r. nazywała się prowincją Santander, a od 1982 r. jest wspólnotą autonomiczną. Emigranci, którzy wrócili z Ameryki bogaci (indianos), budowali okazałe domy we wsiach. Mówi się po hiszpańsku, ale na zachodzie i w dolinach Pas i Soba przetrwała gwara montañés, z tej samej rodziny co język asturyjski.

Region żyje dziś głównie z usług, turystyki i przemysłu w okolicy Torrelavegi, a hodowla bydła zmieniła się z mlecznej na mięsną. Najbardziej osobną grupą są pasiegos z górnych dolin Pas, Pisueña i Miera: pasterze, którzy co sezon przenosili się z dobytkiem między kamiennymi szałasami na kolejnych pastwiskach (la muda). W 1816 r. francuski podróżnik Alexandre de Laborde podziwiał siłę pasiegas niosących ciężary w koszach na plecach (cuévanos) i pisał, że były najchętniej przyjmowanymi mamkami na dworze, a ich mężczyźni słynęli z przemytu.

Wąwóz La Hermida z punktu widokowego Santa Catalina; na dnie droga N-621 wzdłuż rzeki Deva Fot. Frobles, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Cocido montañés: gulasz z białej fasoli i kapusty (berza) z chorizo, morcillą, boczkiem i żeberkami.
- Sobaos pasiegos: maślane ciasto z mąki, masła, cukru i jajek, od 2004 r. z chronionym oznaczeniem geograficznym. Do tego orujo z Liébany, wódka z wytłoczyn winogron, ze świętem w Potes [termin do sprawdzenia].
- Anchoas de Santoña: solone filety sardeli w oliwie; przemysł przywieźli ok. 1880 r. włoscy solarze.
- Lebaniegański rok jubileuszowy: ogłasza się go, gdy 16 kwietnia, dzień św. Turybiusza, wypada w niedzielę. 2028 jest takim rokiem, więc w Santo Toribio otwarta będzie Puerta del Perdón [okres otwarcia do sprawdzenia].
- 28 lipca Dzień Instytucji Kantabrii; w drugą niedzielę sierpnia Día de Cantabria w Cabezón de la Sal, z korowodem, tańcami i spędem bydła tudanca [program 2028 do sprawdzenia].

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- Zjazd z przełęczy Escudo (N-623): tą drogą w sierpniu 1937 r. szły na Santander wojska frankistów i włoski korpus ochotniczy. Przełęcz padła 17 sierpnia, miasto 26 sierpnia; pomnik poległych Włochów stoi tuż przed przełęczą, jeszcze w Burgos.
- Doliny pasiegos: pojedyncze kamienne szałasy (cabañas pasiegas) rozrzucone po stromych łąkach, każdy przy swoim kawałku pastwiska.
- Krowy tudanca: smukłe, z długimi, rozchylonymi rogami, białymi u nasady i czarnymi na końcach; dawniej woły pociągowe, dziś rasa mięsna zachodniej Kantabrii.
- Wąwóz La Hermida na N-621: jedyna droga z wybrzeża do Liébany, wciśnięta między rzekę a pionowe wapienne ściany. Kilka kilometrów przed Potes, w Lebeñi, stoi mozarabski kościół Santa María z X w., z łukami podkowiastymi.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Cantabria, es.wikipedia.org/wiki/Guerras_cántabras, es.wikipedia.org/wiki/Pasiegos, es.wikipedia.org/wiki/Desfiladero_de_La_Hermida, es.wikipedia.org/wiki/Liébana, es.wikipedia.org/wiki/Monasterio_de_Santo_Tor..., es.wikipedia.org/wiki/Beato_de_Liébana, es.wikipedia.org/wiki/Iglesia_de_Santa_María_..., es.wikipedia.org/wiki/Alfonso_I_de_Asturias, es.wikipedia.org/wiki/Puerto_del_Escudo, es.wikipedia.org/wiki/Parque_nacional_de_los_..., es.wikipedia.org/wiki/Vaca_tudanca, es.wikipedia.org/wiki/Sobao, es.wikipedia.org/wiki/Día_de_Cantabria, www.festivalesdeespana.com/festival/dia-de-ca..., www.xataka.com/historia-tecnologica/historia-..., theobjective.com/gastronomia/2025-02-18/cocid...

REGION · HISZPANIA

Asturias / Asturies (Asturia)

Fot. Aglaya72, CC BY-SA 3.0 es, Wikimedia Commons

Stolica	Oviedo; największe miasto Gijón (Xixón)
Powierzchnia	ok. 10 604 km², jedna prowincja
Ludność	ok. 1,02 mln (2025)
Języki	hiszpański urzędowy; asturyjski (bable) i eonaviego chronione, bez statusu urzędowego
Święta	8 września – Dzień Asturii (święto Matki Boskiej z Covadongi)
UNESCO	przedromańskie kościoły Oviedo i okolic (1985), asturyjska kultura cydru (2024)

O REGIONIE

Asturia leży między Morzem Kantabryjskim a grzbietem Gór Kantabryjskich, które odcinają ją od Kastylii. Na wschodzie wznoszą się wapienne Picos de Europa z najwyższym szczytem Torrecerredo (2648 m); w 1918 r. ich asturyjską część wokół Covadongi ogłoszono pierwszym parkiem narodowym Hiszpanii. Między górami a morzem biegnie niższe pasmo Sueve, a dalej strome wybrzeże z klifami, plażami i wsiami rybackimi wciśniętymi w zatoczki. Deszcz i mgły robią resztę: łąki są zielone przez całe lato.

Około 718 albo 722 r. wódz Pelagiusz (Pelayo) pokonał pod Covadongą oddział muzułmański i zapoczątkował Królestwo Asturii; jego grób jest w grocie Santa Cueva w Covadondze. Pierwszym ośrodkiem królestwa było Cangas de Onís, a syn Pelagiusza, Fafila, zginął w 739 r. zaatakowany przez niedźwiedzia. Alfons II (791–842) przeniósł stolicę do Oviedo, a za jego panowania, ok. 830 r., odkryto w Galicji grób uznany za grób apostoła Jakuba; król nazywany jest „pierwszym pielgrzymem”, a z Oviedo prowadzi Camino Primitivo. Z IX w. pochodzą przedromańskie

kościoły, takie jak Santa María del Naranco, wpisane w 1985 r. na listę UNESCO. W X w. stolicę przeniesiono do Leónu, ale od 1388 r. następca tronu Kastylii, a potem Hiszpanii, nosi tytuł księcia Asturii.

Od ok. 1830 r. w dolinach Nalón i Caudal wydobywano węgiel i Asturia stała się regionem górników. W październiku 1934 r. wzniecili oni rewolucję, którą stłumiło wojsko, w tym Legia i oddziały marokańskie sprowadzone z Afryki za radą generała Franco; zginęło ok. 1400–2000 osób (szacunki się różnią). W 1962 r. z kopalni Nicolasa w Mieres wyszedł wielki strajk górników. Od 1998 r. państwowa spółka Hunosa zamykała kolejne szyby i dziś górnictwo węgla praktycznie zniknęło. Wcześniej z Asturii, podobnie jak z Galicji, wyjechały do Ameryki tłumy emigrantów, a bogaci powracający (indianos) zostawili po sobie okazałe wille.

Asturyjczycy mają własny język, asturyjski, zwany też bable, z rodziny astur-leońskiej, do której należy też mirandês w Portugalii. Nie jest urzędowy, ale chroni go ustawa z 1998 r., a od 1981 r. działa Akademia Języka Asturyjskiego. W badaniu z 2017 r. ok. 62% mieszkańców deklarowało, że go zna, choć jako pierwszym językiem posługuje się nim znacznie mniej osób. Do 2011 r. 49 z 78 gmin przyjęło asturyjskie nazwy miejscowe, stąd na tablicach Gijón/Xixón. Na zachód od rzeki Navia mówi się eonaviego, bliższym galicyjskiemu. W gminach Valdés (z Luarką) i Tineo żyją vaqueiros de alzada, pasterze, którzy każdej wiosny wędrowali ze stadami na letnie hale (brañas) i wracali jesienią; długo trzymali się osobno i byli dyskryminowani przez sąsiadów.

Hórreo w Espinaredo (gmina Piloña): drewniana komora na czterech słupach z kamiennymi płytami chroniącymi przed gryzoniami Fot. Ángel M. Felicísimo from Mérida, España, CC BY 2.0, Wikimedia Commons

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Fabada: gęsta zupa z dużej białej fasoli faba z dodatkami (compango): chorizo, morcillą, golonką i boczkiem.
- Cabrales: niebieski ser z surowego mleka krowiego, koziego lub owczego, dojrzewający w grotach Picos de Europa w 8–12 °C. Od 1981 r. z chronioną nazwą pochodzenia; w ostatnią niedzielę sierpnia w Arenas de Cabrales odbywa się konkurs i aukcja, na której w 2025 r. jeden ser poszedł za 37 000 €.
- Cydr (sidra): ok. 4–6% alkoholu, nalewany z wysoko uniesionej butelki do szklanki (escanciar), żeby się napowietrzył. Pije się go w barach zwanych chigres; w 2024 r. asturyjska kultura cydru trafiła na listę UNESCO. W drugi weekend lipca Festival de la Sidra Natural w Navie [daty 2028 do sprawdzenia].
- Wesele vaqueiros (boda vaqueira) na hali Aristébano między Valdés a Tineo, w ostatnią niedzielę lipca, organizowane od 1959 r. [termin 2028 do sprawdzenia].

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- Hórreos: kwadratowe drewniane spichlerze na czterech słupach (pegollos), z płaskimi kamieniami (muelas), przez które nie przejdą gryzonie. Można je rozebrać i przenieść w inne miejsce; większe, czasem ponad 100 m², to paneras.
- Sady jabłoni (pumaradas) wokół Villaviciosy, głównego zagłębia jabłek cydrowych, i tłocznie (llagares) przy drodze.
- Wille indianos z palmą w ogrodzie: palma była znakiem, że majątek przywieziono z Ameryki. Dużo ich na przykład w Llanes.

- Tablice z asturyjskimi nazwami miejscowości obok hiszpańskich albo zamiast nich.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Asturias, es.wikipedia.org/wiki/Reino_de_Asturias, es.wikipedia.org/wiki/Alfonso_II_de_Asturias, es.wikipedia.org/wiki/Covadonga, es.wikipedia.org/wiki/Parque_nacional_de_los_..., es.wikipedia.org/wiki/Idioma_asturiano, es.wikipedia.org/wiki/Revolución_de_Asturias_de_1934, www.elsaltodiario.com/laboral/un-ano-sin-mine..., es.wikipedia.org/wiki/Vaqueiros_de_alzada, es.wikipedia.org/wiki/Hórreo_asturiano, es.wikipedia.org/wiki/Queso_de_Cabrales, es.wikipedia.org/wiki/Sidra_de_Asturias, www.turismoasturias.es/es/gastronomia/sidra, www.turismoasturias.es/es/descubre/fiestas-de..., www.turismoasturias.es/es/agenda-de-asturias/..., asturias.com/casonas-indianas-de-llanes/

PLAN DNI

Dzień	Trasa	Km	Nocleg
A	Santander → Unquera → Desfiladero de la Hermida (N-621) → Lebeña → Potes → Santo Toribio de Liébana	~115–120 (ORS, szacunkowo)	Potes
B	Potes → Panes → AS-114 (Arenas de Cabrales, Poo de Cabrales) → Cangas de Onís → Covadonga i z powrotem	~100 (ORS, szacunkowo)	Cangas de Onís
C	Cangas de Onís → Arriondas → Mirador del Fito → wybrzeżem Asturii → Cudillero	~130 (ORS, szacunkowo)	Cudillero
D	Cudillero → Cabo Busto (klify i latarnia) → Luarca → Ponte dos Santos nad Eo → As Catedrais → Ribadeo	~115 (ORS, szacunkowo)	Ribadeo

Bilans: **4 dni**; dzień na jeziora Covadonga (autobusem z Cangas de Onís) dodaje 1 dzień. Kilometry szacunkowe.

ZANIM RUSZYSZ

- **Jeziora Covadonga tylko autobusem:** od 1 czerwca do 18 października droga CO-4 do Lagos jest przez całą dobę zamknięta dla prywatnych pojazdów. Wyjątki obejmują rowerzystów i pojazdy z zezwoleniem, motocykli nie ma na liście (stan na 2026-10, źródło: DGT, aneks VIII). Na górę jedzie autobus ALSA z Cangas de Onís, a motocykl zostaje na dole. Terminy na 2028 r. [do sprawdzenia].
- **As Catedrais:** w Wielkim Tygodniu i od 1 lipca do 30 września zejście na plażę wymaga bezpłatnego zezwolenia z ascatedrais.xunta.gal (stan na 2026-10); z ilu dni wcześniej można je zarezerwować [do sprawdzenia]. Widok z klifu jest bez rejestracji. Na plażę schodzi się tylko przy odpływie, więc sprawdź tabelę pływów.

- **Święta w drodze:** 16 kwietnia 2028 r. wypada w niedzielę, więc 2028 to Rok Jubileuszowy w Santo Toribio de Liébana, a w Potes będzie więcej pielgrzymów i ruchu niż zwykle. Do tego 21–22 lipca fiesta La Magdalena w Llanes, a 25 lipca Fiesta del Pastor nad jeziorem Enol, z innymi zasadami dojazdu do Lagos [do sprawdzenia przed wyjazdem].
- **Paliwo i pogoda:** w dolinach Picos stacji jest mało; tankuj w Potes, Panes albo Cangas de Onís, zanim wjedziesz w boczne drogi [do sprawdzenia]. Nawet w lipcu wierzchołki potrafią tonąć w chmurach, a w wąwozach bywa mokro i chłodno, więc kurtkę przeciwdeszczową trzymaj na wierzchu.

PO DRODZE

- **Desfiladero de la Hermida (N-621):** z Unquery droga wciska się w wąwóz rzeki Deva, około 21 km zakrętów pod wapiennymi ścianami do ok. 600 m wysokości. Przy wyjeździe z wąwozu, w Lebeña, stoi przedromański kościół Santa María z X w., a za nim otwiera się zielona kotlina Liébana z Potes.
- **Santo Toribio de Liébana:** klasztor nad Potes przechowuje Lignum Crucis, uznawany za największy zachowany fragment Krzyża Chrystusa, w pozłacanym relikwiarzu. Według tradycji tu w VIII w. mnich Beatus z Liébany napisał komentarz do Apokalipsy, którego iluminowane kopie należą do skarbów średniowiecznej sztuki. Przywilej roku jubileuszowego nadał papież Juliusz II w 1512 r.
- **AS-114 i Cabrales:** droga biegnie północnym podnóżem Picos przez Arenas de Cabrales, gdzie w wapiennych jaskiniach dojrzewa ostry ser niebieski Cabrales. Z punktów widokowych koło Poo de Cabrales widać Naranjo de Bulnes (Picu Urriellu, 2519 m), na który jako pierwsi weszli w 1904 r. Pedro Pidal i pasterz Gregorio Pérez „el Cainejo”.
- **Covadonga:** w grocie nad wodospadem jest kaplica i grób Pelagiusza, wodza Asturów, który według tradycji w 722 r. pokonał tu oddział muzułmański. To zwycięstwo uznaje się za symboliczny początek rekonkwisty i Królestwa Asturii. Nad grotą stoi neoromańska bazylika z różowawego wapienia, budowana w latach 1877–1901.
- **Do Galicji:** z Arriondas warto podjechać na Mirador del Fito (1927 r. [do sprawdzenia]) w paśmie Sueve, skąd widać jednocześnie Picos i morze. Dalej wybrzeżem przez kolorowe Cudillero i Luarcę, gdzie w 1905 r. urodził się noblista Severo Ochoa, aż na most Ponte dos Santos (1987 r.) nad ujściem Eo, granicą Asturii i Galicji.

ASTURIA (GMINA VALDÉS) · DZIEŃ D

15 Cabo Busto (Cabu Bustu), klify zachodniej Asturii

Fot. Ana de la Mora, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	wybrzeze, przyroda, geologia
Czas	45 min – 1 h
Wstęp	bez opłat
Klify	ponad 80 m
Latarnia	od 1858 r., światło widoczne z ok. 21 mil morskich
Od Luarki	ok. 11 km
Ochrona	Paisaje Protegido de la Costa Occidental, obszar Natura 2000

O MIEJSCU

Cabo Busto to niski, płaski przylądek, który kończy się nagle: z zielonej łąki z krowami teren urywa się pionową ścianą na ponad 80 m w dół, do Morza Kantabryjskiego. To ten sam krajobraz, który w internetowych zestawieniach porównuje się z irlandzkimi Cliffs of Moher, tylko bez tłumów i bez biletów. Płaska góra przylądka to tzw. rasa, dawna platforma abrazyjna wyrównana przez morze i wypiętrzona razem z lądem, taka sama jak pod Plażą Katedr kilkadziesiąt kilometrów dalej. Pod nią leżą twarde paleozoiczne kwarcyty, w których fale wycięły wysepki, groty i kamieniste zatoczki; jedna z nich, Bozo, ma jaskinię, do której przy przypływie wpływa woda.

Na końcu przylądka stoi niska, biała latarnia, uruchomiona 1 kwietnia 1858 r. Jej światło widać z ok. 21 mil morskich, a z punktu widokowego obok roztacza się widok na skaliste wysepki La Moura i Las Mouchas. Ludzie byli tu jednak znacznie wcześniej niż latarnicy: na przylądku znaleziono kwarcytowe narzędzia aszelskie, pięściaki i zgrzebła, których wiek szacuje się na ponad 300 tys. lat, czyli z czasów Homo heidelbergensis, a w wyższej warstwie narzędzia neandertalczyków sprzed ok. 100 tys. lat.

Wioska Busto (po asturyjsku Bustu) liczy nieco ponad 200 mieszkańców. Ma kaplicę św. Bartłomieja, budynek szkoły z 1901 r., w którym jest dziś biblioteka, i ogrody pełne kamelii. Okolica stała się też celem łasuchów, bo miejscowa cukiernia trafiła do rankingów najlepszych w Hiszpanii. Przez wieś biegnie północny szlak Camino de Santiago, a całe wybrzeże jest chronione jako Paisaje Protegido de la Costa Occidental de Asturias. Dziesięć minut dalej leży Luarca, „biała wieś" z portem w zakolu rzeki Negro.

NA MIEJSCU

- Ścieżka wzdłuż krawędzi klifu od latarni z punktami widokowymi (Mirador del Cabo Busto, widok na wysepki La Moura i Las Mouchas).
- Zatoczka Bozo z barem i stołami nad morzem (Área Recreativa Monte de Cabo).
- Dla chętnych: pętla PR-AS 4 dookoła przylądka i wsi, 7,6 km, 3–5 h, łatwa (stan na 2026-10, źródło: turismoasturias.es; numer szlaku w źródłach się różni [do sprawdzenia]).

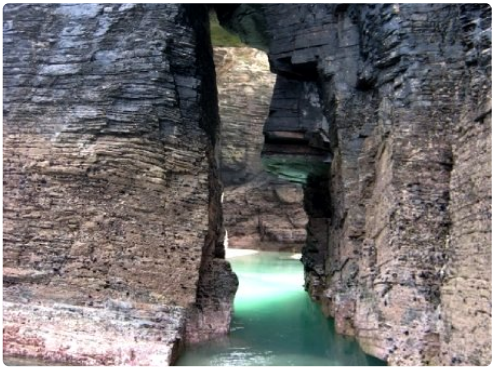
> **Praktycznie**
>
> - Zjazd z drogi wybrzeżem tuż przed Luarcą, ok. 11 km od miasta; po drodze dnia D z Cudillero do Ribadeo.
> - Przy krawędzi nie ma barierek, a trawa po deszczu jest śliska.

Źródła: www.turismoasturias.es/es/senderismo/rutas/fa..., www.hola.com/viajes/20231030242690/asturias-l..., www.wikidata.org/wiki/Q3378550

43.56917, -6.46694 (wikidata:Q24002785)

16 LUGO (GALICJA) · DZIEŃ D

Praia As Catedrais (Plaża Katedr), Ribadeo

Fot. Atobar, Public domain, Wikimedia Commons

Typ	wybrzeze, przyroda, geologia
Czas	30 min
Wstęp	widok z klifu bez opłat; latem wejście na plażę wymaga rejestracji [do sprawdzenia przed wyjazdem]
Skała	łupki i łupki krystaliczne
Łuki	ponad 30 m wysokości
Ograniczenia wejścia	od 2015 r., zgłoszenie online w sezonie [do sprawdzenia]

O MIEJSCU

Na mapach plaża nazywa się Praia de Augas Santas, „plaża Świętych Wód". Nazwę „Katedr" nadali jej turyści, i trudno się dziwić: przy odpływie spod klifu wyłaniają się łuki wysokie na ponad 30 m, przypominające sklepienia i przypory gotyckiego kościoła. Między nimi ciągną się piaszczyste korytarze, groty i przejścia, którymi można chodzić od jednej „nawy" do drugiej.

Wybrzeże jest tu niemal płaskie, to tzw. rasa kantabryjska: dawna platforma abrazyjna, którą morze zrównało, a ruchy skorupy ziemskiej wypiętrzyły nad poziom wody. Klif zbudowany jest z łupków poprzecinanych pęknięciami. Fale i sól wypłukują słabsze warstwy wzdłuż szczelin, a twardsze zostają jako filary i łuki. Ten sam proces kiedyś je zawali, więc „katedry" powoli zmieniają kształt.

Przy przypływie z całego spektaklu zostaje wąski pas drobnego piasku, a łuki stoją w wodzie. Przy dużych pływach syzygijnych można natomiast przejść plażą aż do sąsiednich zatoczek, pilnując, by wrócić, zanim woda

zacznie przybierać. Morze podnosi się tu szybko i potrafi odciąć drogę powrotu. Popularność miejsca sprawiła, że w 2015 r. władze Galicji wprowadziły limit wejść i zgłoszenia przez internet w szczycie sezonu.

NA MIEJSCU

- Ścieżka i pomosty na krawędzi klifu: łuki widać z góry bez rejestracji.
- Przy odpływie zejście schodami na plażę i spacer między łukami do największego „portalu”.
- Okoliczne plaże Ribadeo (Esteiro, Os Castros) z podobnymi formami, bez limitów.

> **Praktycznie**
>
> - Plan: tylko widok z klifu, bez rejestracji.
> - Do zwiedzania plaży potrzebny odpływ: sprawdzić tabelę pływów.
> - Parking przy plaży bywa pełny latem, motocykl zwykle wciśnie się bez problemu.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Playa_de_las_Catedrales

43.55389, -7.15722 (wikidata:Q2561808)

ETAP 3 · MURY LUGO, SANTIAGO I KONIEC ŚWIATA

Galicja

Rzymskie mury Lugo, najstarsza działająca latarnia świata w A Coruña, Santiago de Compostela i przylądek Fisterra, a na koniec zatopiona wioska na granicy z Portugalią.

Linia trasy: przebieg wariantu lokalnego (bez autostrad) wyznaczony w OpenRouteService – szacunkowo, bez planera tras. Przerywane – warianty (schemat).

REGION · HISZPANIA

Galicia / Galiza (Galicja)

Fot. Luis Miguel Bugallo Sánchez (Lmbuga), CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Stolica	Santiago de Compostela
Powierzchnia	29 574 km², 4 prowincje: A Coruña, Lugo, Ourense, Pontevedra
Ludność	ok. 2,7 mln (2024)
Języki	galicyjski i hiszpański, oba urzędowe
Wybrzeże	ok. 1500 km, Rías Altas i Rías Baixas
Święta	25 lipca – Dzień Galicji i św. Jakuba; 17 maja – Día das Letras Galegas

O REGIONIE

Galicja to zielony, deszczowy narożnik Półwyspu Iberyjskiego, wysunięty w Atlantyk na północ od Portugalii. Wybrzeże ma ok. 1500 km, bo morze wdziera się w ląd długimi zatokami, rías, czyli dolinami rzek zalanymi przez ocean: na północy Rías Altas, na zachodzie łagodniejsze Rías Baixas z Vigo i Pontevedrą. W głębi kraju zamiast wielkich miast są tysiące małych osad rozsianych po wzgórzach, granit, mgła, łąki i lasy eukaliptusowe. Po Kastylii, która wita żółtą Mesetą, wjazd do Galicji wygląda jak przejazd do innego kraju, i trochę tak jest.

Historia Galicji jest starsza niż Hiszpania. Mniej więcej od 700 r. p.n.e. do początku naszej ery wzgórza pokrywały castros, okrągłe, obwarowane osady kultury nazywanej celtycką; resztki widać do dziś, np. na górze Santa Trega nad ujściem Miño. Po Rzymianach, od 409 r., przez ok. 170 lat istniało tu królestwo germańskich Swebów, aż w 585 r. podbili je Wizygoci. W IX w. w Santiago zaczęto czcić grób, uznany za grób apostoła Jakuba, i Galicja na stałe stała się celem pielgrzymek z całej Europy. Potem przyszły wieki biedy: w XIX i XX w. wyemigrowało stąd

prawie 3 mln ludzi, głównie do Argentyny, Wenezueli i innych krajów Ameryki Łacińskiej. W Argentynie do dziś każdego Hiszpana nazywa się „gallego". Z Ferrolu pochodził Francisco Franco (ur. 1892).

Galicyjczycy mówią własnym językiem, galego. W średniowieczu z portugalskim tworzył jeden język, galicyjsko-portugalski, w którym pisali trubadurzy, a król Kastylii Alfons X Mądry ułożył w nim „Cantigas de Santa María". Gdy Portugalia się oddzieliła, oba języki się rozeszły, a galicyjski na wieki (Séculos Escuros) zszedł do domu i wsi. Wrócił w XIX w. dzięki poetom Rexurdimento; 17 maja 1863 r. Rosalía de Castro wydała „Cantares gallegos" i tę datę obchodzi się jako Dzień Literatury Galicyjskiej. Od 1981 r. Galicja jest wspólnotą autonomiczną, a galicyjski językiem urzędowym; ponad 90% mieszkańców potrafi nim mówić (spis z 2001 r.), ale na co dzień używa go dziś mniej niż połowa, a wśród dzieci przeważa hiszpański. Na znakach drogowych zobaczysz więc A Coruña i Ourense zamiast La Coruña i Orense.

Galicja w dużej mierze żyje z morza: z rybołówstwa, owoców morza i hodowli małży na tratwach (bateas) w rías. Dlatego 13 listopada 2002 r. tak mocno uderzyła w nią katastrofa tankowca Prestige, który zatonął u wybrzeży i zalał ropą setki kilometrów wybrzeża; z protestów narodził się ruch „Nunca Máis" („Nigdy więcej").

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Pulpo á feira: gotowana ośmiornica pokrojona nożyczkami, z oliwą, papryką i solą, podawana na drewnianym talerzu; jada się ją na jarmarkach.
- Empanada (pieróg z nadzieniem z tuńczyka, mięsa albo małży), percebes (pąkle zbierane na skałach przy falach) i białe wino Albariño z Rías Baixas.
- Queimada: płonący poncz z wódki orujo, cukru i skórki cytryny, przy którym czyta się zaklęcie przeciw złym duchom.
- 25 lipca Dzień Galicji i św. Jakuba: w Santiago fajerwerki nad katedrą w wigilię święta [program 2028 do sprawdzenia].

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- Hórreos: wąskie spichlerze z kamienia albo drewna na kamiennych nóżkach, z krzyżem na dachu. Nóżki z płaską płytą na górze nie przepuszczały gryzoni do kukurydzy.
- Cruceiros: kamienne krzyże na rozstajach i przy kościołach, często z Chrystusem z jednej strony i Matką Boską z drugiej.

- Eukaliptusy: wysokie, jasne pnie i charakterystyczny zapach; sadzi się je dla celulozy, a dla wielu Galicyjczyków to drzewo obce, które wypiera dęby i kasztanowce.
- Pielgrzymi z muszlą przy plecaku na każdej drodze w stronę Santiago, zwłaszcza w lipcu.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Galicia, es.wikipedia.org/wiki/Idioma_gallego

PLAN DNI

Dzień	Trasa	Km	Nocleg
A	Ribadeo → Mondoñedo → Lugo (spacer po murach) → A-6 → A Coruña (Torre de Hércules)	~205–220 (ORS, szacunkowo)	A Coruña
B	A Coruña → Santiago de Compostela (zwiedzanie)	~75 (ORS, szacunkowo)	Santiago de Compostela
C	Santiago → Costa da Morte (Camariñas, Muxía) → Fisterra → AC-550 (Ézaro, Carnota) → Muros	~190 (ORS, szacunkowo)	Muros
D	Muros → Rías Baixas (Combarro) → Bande → Baixa Limia → Aceredo	~270–310 (ORS, szacunkowo)	Lobios

Bilans: **4 dni**; wariant przez Las Médulas dodaje 1 dzień. Kilometry szacunkowe.

ZANIM RUSZYSZ

- **Opłaty drogowe:** autostrada AP-9 (A Coruña–Santiago–Vigo) ma bramki, a motocykl płaci jak pojazd lekki: A Coruña–Santiago ok. 8,85 € (stan na 2026-10, źródło: El Debate, stawki 2026), w 2028 r. [do sprawdzenia]. Bezpłatne są autovías A-8 i A-6 (Ribadeo–Lugo–A Coruña) i równoległa do AP-9 droga N-550. AG-55 na Costa da Morte też płatna [do sprawdzenia].
- **Strefy w miastach:** A Coruña od 29 września 2025 r. ma strefę niskiej emisji (Ciudad Vieja, Marina, część Pescadería), do której wjeżdżają tylko uprawnieni, bez względu na naklejkę (stan na 2026-10, źródło: RACE). W Lugo strefą jest wnętrze murów [do sprawdzenia], w Santiago starówka jest zamknięta dla ruchu [do sprawdzenia zasad]. Motocykl zostaw poza strefą i wejdź pieszo.
- **25 lipca:** Dzień Galicji i święto Apostoła Jakuba, w 2028 r. we wtorek. Santiago świętuje przez drugą połowę lipca, z pokazem fajerwerków na Obradoiro w wigilię 24 lipca i mszą z botafumeiro 25 lipca [daty

programu 2028 do sprawdzenia]. Noclegi w Santiago w tych dniach rezerwuj wcześnie albo śpij poza miastem.

- **Mgła i paliwo:** na Costa da Morte i w Fisterze latem rano często wisi gęsta mgła, która schodzi dopiero koło południa, a przelotny deszcz zdarza się i w lipcu. Wnętrze prowincji Ourense potrafi przy tym mieć ponad 35 °C. Przed Baixa Limia (Aceredo) zatankuj do pełna, wioski przy granicy mają mało stacji [do sprawdzenia].
- **Do Portugalii (zapowiedź etapu 4):** na części portugalskich autostrad myto pobierają tylko bramki elektroniczne. Od 2025 r. część dawnych SCUT (m.in. A22–A25, odcinki A28) jest bezpłatna; na pozostałych zagraniczny motocykl płaci przez EasyToll lub Tollcard [do sprawdzenia przed wyjazdem]. Droga z Lobios przez Portela do Homem i Mata da Albergaria latem jest płatna (2025: dzienna opłata 11–18) [do sprawdzenia].

PO DRODZE

- **Mondoñedo:** po drodze z Ribadeo do Lugo małe biskupie miasteczko w zielonej kotlinie, z romańsko-gotycką katedrą z dużą rozetą. Tu w 1911 r. urodził się Álvaro Cunqueiro, pisarz, który zaludnił Galicję czarodziejami, syrenami i rycerzami Okrągłego Stołu.
- **Mury Lugo:** jedyne rzymskie mury miejskie zachowane w całym obwodzie: ok. 2,3 km, 71 z 85 baszt, zbudowane pod koniec III w., na liście UNESCO od 2000 r. Po koronie muru prowadzi bezpłatny spacer dookoła starówki, a w lipcu wieczorem jest tam przyjemnie chłodno.
- **Costa da Morte:** „Wybrzeże Śmierci” zawdzięcza nazwę rafom i sztormom. Koło przylądka Vilán 10 listopada 1890 r. rozbił się brytyjski okręt HMS Serpent: z ok. 175 marynarzy przeżyło trzech, a zmarłych pochowano nad morzem na Cemiterio dos Ingleses. Dalej Muxía z sanktuarium Virxe da Barca na skałach.
- **Fisterra i AC-550:** latarnia z 1853 r. na przylądku, który średniowieczni pielgrzymi uważali za koniec znanego świata, i słupek z kilometrem 0,000 Drogi św. Jakuba. Na południe droga mija Ézaro, gdzie rzeka Xallas spada wodospadem prosto do morza (przepływ zależy od zapory [do sprawdzenia]), granitowy Monte Pindo i hórreo w Carnocie: 34,7 m, budowane w latach 1768–1783.
- **Rías Baixas:** szerokie, zalane przez morze doliny rzeczne, kraina winnic albariño i hodowli małży. W Combarro nad Ría de Pontevedra granitowe spichlerze hórreo stoją rzędem tuż nad wodą, a między domami krzyże cruceiros. Najspokojniej jest rano, zanim przyjadą wycieczki.

GALICJA · DZIEŃ A

17 Torre de Hércules (Wieża Herkulesa), A Coruña

Fot. Fernando, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	rzymskie, unesco, wybrzeze
Czas	1 h
Wstęp	wejście na wieżę płatne [do sprawdzenia]
UNESCO	od 2009 r.
Budowa	przełom I i II w. n.e.
Wysokość	ok. 55 m, 239 stopni
Światło	4 błyski co 20 s, zasięg 26 mil morskich

> Marsowi Augustowi poświęcone.
> Gajusz Sewiusz Lupus,
> architekt z Aeminium, Luzytańczyk,
> spełniając ślub.
>
> — Kamień wotywny u stóp wieży (I–II w.), „Napis Gajusza Sewiusza Lupusa” CIL II 2559 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> Marti Aug(usto) sacr(um)
> C(aius) Sevius Lupus
> architectus Aeminiensis Lusitanus
> ex vo(to)

RYS HISTORYCZNY

Rzymianie zbudowali latarnię na przełomie I i II w. n.e., gdy Brigantium (dzisiejsza A Coruña) było portem na szlaku morskim z Morza Śródziemnego do Brytanii. U stóp wieży zachował się kamień wotywny z imieniem budowniczego: Gajusz Sewiusz Lupus, architekt z Aeminium, czyli dzisiejszej Coimbry w Portugalii, ofiarował go bogu Marsowi. To rzadkość, bo autorzy rzymskich budowli zwykle pozostają anonimowi. Wieża stoi i świeci do dziś. To jedyna latarnia z czasów rzymskich, która nadal działa, i od 2009 r. jest na liście UNESCO.

Średniowiecze dołożyło jej legend. Według jednej Herkules pokonał tu olbrzyma Geriona, pochował go, a nad grobem usypał kopiec i postawił pochodnię. Stąd nazwa wieży i głowa olbrzyma pod wieżą w herbie miasta. Inna opowieść, z irlandzkiej „Księgi najazdów”, mówi o celtyckim

królu Breoganie, który zbudował tu wieżę. Jego syn Ith miał z jej szczytu w pogodny wieczór zobaczyć Irlandię i popłynąć ją zdobyć. Galicyjczycy chętnie przypominają tę historię, a imię Breogana jest w hymnie Galicji.

W XVIII w. wieża była zniszczona, więc za Karola III inżynier Eustaquio Giannini obudował rzymski rdzeń klasycystycznym płaszczem i dodał górną kondygnację; prace ukończono w 1791 r. W środku wciąż widać rzymskie mury i ślady rampy, po której dawniej wnoszono drewno do ognia na szczycie. Wieża jest trzecią najwyższą latarnią Hiszpanii, a w 2008 r. „zaprzyjaźniła się" ze Statuą Wolności i latarnią El Morro w Hawanie.

NA MIEJSCU

- Wejście na szczyt (239 stopni) i widok na zatokę oraz Atlantyk; w piwnicy fundamenty rzymskie.
- Park rzeźb wokół wieży: ponad 15 prac artystów XX w., m.in. Francisco Leiro i Manolo Paza.
- Spacer promenadą nad morzem, jedną z najdłuższych w Europie, do centrum A Coruñi.

> **Praktycznie**
>
> - Wokół park z rzeźbami i ścieżką nad morzem.
> - Parking przy wieży; latem przy zachodzie słońca tłoczno.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Torre_de_Hércules, pt.wikipedia.org/wiki/Caio_Sévio_Lupo, ciav.torredeherculesacoruna.com/en/signatures

43.38583, -8.40639 (wikidata:Q245151)

OURENSE (GALICJA) · DZIEŃ D

18 Aceredo (zalew Alto Lindoso)

Fot. Estevoaei, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	ruiny, zalew, przyroda
Czas	30 min
Wstęp	bez opłat
Zatopiona	styczeń 1992 r.
Ostatnio odsłonięta	susza 2021–2022

RYS HISTORYCZNY

Aceredo było zwykłą galicyjską wioską w dolinie rzeki Limii, tuż przy granicy z Portugalią. Jej los przesądziła umowa dwóch dyktatorów, Franco i Salazara, o podziale energii rzek granicznych. Francisco Franco (1892–1975), sam Galisyjczyk z Ferrolu, rządził Hiszpanią od wojny domowej aż do śmierci, a António de Oliveira Salazar (1889–1970) był premierem Portugalii w latach 1932–1968 i twórcą autorytarnego Nowego Państwa (Estado Novo); oba reżimy przetrwały wojnę światową i trzymały się aż do połowy lat 70. Konwencja podpisana w Madrycie 29 maja 1968 r. rozdzieliła między oba kraje wykorzystanie przygranicznych odcinków Minho, Limii, Tagu i Gwadiany. Zaporę Alto Lindoso po portugalskiej stronie zaplanowano w latach 50., ale zbiornik napełniono dopiero na początku lat 90. W styczniu 1992 r. zamknięto wrota i woda przykryła wieś. Część mieszkańców do końca odmawiała sprzedaży domów, jeden z nich prowadził nawet strajk głodowy, bez skutku. Dziś zaporą zarządza portugalski koncern EDP.

Przez prawie trzydzieści lat Aceredo leżało pod wodą jak „rzeczna Pompeja”. Podczas suszy 2021–2022 r. poziom zbiornika spadł tak nisko, że wieś wynurzyła się prawie w całości: kamienne domy bez dachów, uliczki, a nawet źródło, z którego wciąż płynęła woda. Na weekendy zjeżdżały tłumy, a burmistrz Lobios mówił o niespodziewanym najeździe turystów. Jesienne deszcze 2022 r. znów wszystko zakryły.

NA MIEJSCU

- Punkt nad brzegiem zalewu: przy niskim stanie wody ruiny domów i uliczek.

- Przejazd przez Lobios do Portugalii przez park Peneda-Gerês (po hiszpańsku Baixa Limia–Serra do Xurés).
- Rzymska Via Nova z kamieniami milowymi i obóz Aquis Querquennis w Bande, kilkanaście km na północ.

> **Praktycznie**
>
> - Ruiny to loteria, ale sam przejazd z Galicji do Porto przez Lobios i Peneda-Gerês ma sens: puste górskie drogi, rzymska Via Nova z kamieniami milowymi, obóz Aquis Querquennis w Bande.
> - Poziom wody w zbiorniku sprawdzić przed wyjazdem [do sprawdzenia przed wyjazdem].

Źródła: www.escapadarural.com/blog/aceredo-pueblo-sum..., en.wikipedia.org/wiki/Francisco_Franco, en.wikipedia.org/wiki/Ant%C3%B3nio_de_Oliveir..., diariodarepublica.pt/dr/detalhe/decreto-lei/4...

41.89445, -8.12240 (wikidata:Q114806104)

19 LEÓN (KASTYLIA I LEÓN) · ETAP 3 · OPCJA

Las Médulas, El Bierzo

Fot. Frayle from Salamanca, España, Public domain, Wikimedia Commons

Typ	rzymskie, unesco, przyroda
Czas	pół dnia
Wstęp	teren bez opłat, punkty informacyjne płatne [do sprawdzenia]
UNESCO	od 1997 r.
Wydobycie	od czasów Augusta do przełomu II i III w.
Kanały	ponad 400 km

> Gdy praca jest skończona, podcinają filary sklepień, zaczynając od najdalszych.
> Znak daje zawał, a rozpoznaje go tylko strażnik na szczycie góry.
> Krzykiem i gestem każe odwołać robotników i sam zbiega w dół.
> Złamana góra rozpada się sama i wali daleko,
> z hukiem, którego ludzki umysł nie zdoła pojąć,
> i z równie niewiarygodnym podmuchem.
> Zwycięzcy patrzą na ruinę natury.
>
> — Pliniusz Starszy o kopalniach złota w Hiszpanii, „Historia naturalna” XXXIII 72–73 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> peracto opere cervices fornicum ab ultimo caedunt.
> dat signum ruina, eamque solus intellegit in cacumine eius montis vigil.
> hic voce, nutu evocari iubet operas pariterque ipse devolat.
> mons fractus cadit ab sese longe
> fragore qui concipi humana mente non possit,
> aeque et flatu incredibili.
> spectant victores ruinam naturae.

> Niektórzy podali, że w ten sposób Asturia, Gallaecia i Luzytania dają co roku dwadzieścia tysięcy funtów złota,
> a najwięcej z tego Asturia.
> W żadnej innej części świata ta urodzajność nie trwa przez tyle wieków.
>
> — Pliniusz Starszy, „Historia naturalna” XXXIII 78 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> vicena milia pondo ad hunc modum annis singulis
> Asturiam atque Callaeciam et Lusitaniam praestare quidam prodiderunt,
> ita ut plurimum Asturia gignat.
> neque in alia terrarum parte tot saeculis perseverat haec fertilitas.

RYS HISTORYCZNY

Czerwone iglice i wąwozy Las Médulas wyglądają jak dzieło natury, ale to największa odkrywkowa kopalnia złota Imperium Rzymskiego. Po wojnach kantabryjskich, w których August w latach 26–19 p.n.e. podbił północ Półwyspu, Rzymianie zaczęli tu systematycznie wydobywać złoto ze zlepieńców. Pliniusz Starszy, który jako urzędnik cesarski znał hiszpańskie kopalnie z pierwszej ręki, opisał metodę zwaną ruina montium, „rujnowanie gór". W zboczach drążono labirynt sztolni, nad kopalnią gromadzono w zbiornikach wodę, a potem spuszczano ją naraz. Ciśnienie rozsadzało górę od środka, a błotna lawina spływała do płuczek, gdzie złoto osiadało na gałązkach wrzosu.

Wodę doprowadzała sieć ponad 400 km kanałów, niektóre długości ponad 100 km, kute w skale ze spadkiem poniżej jednego procenta, aż z masywu Teleno. Pracowały tu tysiące ludzi, w większości miejscowa ludność zmuszona do pracy. Na przełomie II i III w. złoża się wyczerpały i kopalnię porzucono. Zostały iglice, wąwozy i zwałowiska, a woda z płuczek zatamowała dolinę i według tradycji utworzyła pobliskie jezioro Carucedo.

Po Rzymianach wzgórza porosły kasztanowce, z których część ma setki lat; przez wieki kasztany były tu podstawowym pożywieniem. Gdy w 1997 r. Las Médulas wpisywano na listę UNESCO, Tajlandia protestowała, że to krajobraz powstały przez zniszczenie, a nie dziedzictwo. Wpis przeszedł, i dziś to jeden z najbardziej niezwykłych krajobrazów Hiszpanii. Nazwa pochodzi może od meda, stogu siana, albo od góry Mons Medulius znanej z rzymskich kronik.

NA MIEJSCU

- Mirador de Orellán: najlepszy widok na iglice, dojazd od wsi Orellán.
- Galería de Orellán: ok. 100 m rzymskiej sztolni, przez którą przechodzi się na taras widokowy.
- Szlak z wioski Las Médulas między iglicami i kasztanowcami (ok. 1–2 h).

> **Praktycznie**
>
> - Opcja +1 dzień: zjazd z Asturii do Galicji przez Ponferradę, ok. 110 km od Lugo.
> - Najlepszy widok z punktu Mirador de Orellán. Mocno polecane.
> - Najładniej przy niskim słońcu, rano albo pod wieczór, gdy iglice świecą na czerwono.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Las_Médulas, en.wikipedia.org/wiki/Ruina_montium, la.wikisource.org/wiki/Naturalis_Historia/Lib...

42.45870, -6.75900 (wikidata:Q696803)

ETAP 4 · PORTO, DOURO I SERRA DA ESTRELA

Portugalia Północna i Środkowa

Porto, winnice doliny Douro z drogą N222, rzymska Conímbriga przy Coimbrze, najwyższe góry Portugalii i Évora.

Linia trasy: przebieg wariantu lokalnego (bez autostrad) wyznaczony w OpenRouteService – szacunkowo, bez planera tras. Przerywane – warianty (schemat).

REGION · PORTUGALIA

Minho

Fot. Krzysztof Golik, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Stolica	Braga (historyczna stolica prowincji)
Granice	dawna prowincja Minho: dystrykty Viana do Castelo i Braga; dziś część regionu Norte
Powierzchnia	ok. 4900 km² (oba dystrykty)
Ludność	ok. 1,08 mln (2021, oba dystrykty)
Wino	Vinho Verde – nazwa chroniona od 1908 r.
UNESCO	centrum Guimarães (2001), sanktuarium Bom Jesus do Monte w Bradze (2019)
Święta	24 czerwca – São João w Bradze; sierpień – Senhora d'Agonia w Viana do Castelo

O REGIONIE

Minho to zielony, granitowy północno-zachodni róg Portugalii, między rzeką Minho, graniczną z Galicją, a okolicami Porto. Opis przyjmuje granicę dawnej prowincji Minho, czyli dzisiejszych dystryktów Viana do Castelo i Braga: prowincję formalnie potwierdzono w 1936 r., a znaczenie administracyjne straciła wraz z konstytucją z 1976 r. Dziś to część statystycznego regionu Norte, a Porto należy już do sąsiedniego Douro Litoral. Atlantyk przynosi tu dużo deszczu, więc krajobraz przypomina Galicję: wzgórza porośnięte lasem, małe pola, gęsto rozsiane wsie z kamienia. Na wschodzie, przy granicy, wznoszą się góry Peneda-Gerês, od 1971 r. jedyny park narodowy Portugalii, ok. 70 tys. ha, z półdzikimi kucami garrano i wilkami.

To tu powstała Portugalia. Rzymianie założyli Bracara Augusta, dzisiejszą Bragę, za cesarza Augusta, a w V w. była stolicą królestwa Swebów; jej arcybiskup do dziś nosi tytuł prymasa Hiszpanii (Primaz das Espanhas). W X w. hrabina Mumadona Dias zbudowała zamek w Guimarães. 24 czerwca 1128 r. pod Guimarães, w bitwie na polu São Mamede, młody Afonso Henriques pokonał wojska własnej matki, Teresy, i jej faworyta, galicyjskiego hrabiego Fernão Peresa de Travy, i przejął władzę w hrabstwie Portucale. Od 1143 r. tytułował się królem, a w 1179 r. papież Aleksander III bullą „Manifestis probatum” uznał go za pierwszego króla Portugalii. Dlatego na murach Guimarães widnieje napis „Aqui nasceu Portugal” („Tu narodziła się Portugalia”).

Rzeka Minho długo była granicą bardziej polityczną niż kulturową: w średniowieczu po obu brzegach mówiono jednym językiem galicyjsko-portugalskim. Granicy pilnował m.in. zamek w Lindoso z XIII w., któremu w XVII w. dodano gwiaździste bastiony; w 1663 r. zdobyli go Hiszpanie, ale jeszcze w tym samym roku go odbito. Gęsto zaludnione i podzielone na drobne, intensywnie uprawiane gospodarstwa, Minho stało się też krainą emigrantów: w latach 1866–1889 stąd pochodziła mniej więcej jedna trzecia Portugalczyków wyjeżdżających do Brazylii, a w latach 60. i 70. XX w. wielu ruszyło do Francji. Część z nich wróciła i zbudowała nowe domy.

Region żyje z rolnictwa, wina i turystyki. Winnice vinho verde zajmują ok. 16 tys. ha, a przeciętne gospodarstwo ma niespełna hektar. Tradycyjnie winorośl wspinała się na drzewa na skrajach pól, nawet na kilka metrów (vinha de enforcado, „powieszona winnica”), dzięki czemu środek pola zostawał na kukurydzę; winogrona zbierano z drabin. Później drzewa zastąpiły wysokie pergole (ramadas) na słupach z kamienia lub drewna połączonych drutem.

Winorośl vinho verde i rozproszone wsie na zboczach Minho Fot. alexandra vale, CC BY 2.0, Wikimedia Commons

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Caldo verde: zupa z ziemniaków i drobno pokrojonej kapusty (couve-galega) z oliwą i plasterkiem chouriço; pochodzi z Minho, a w 2011 r. wybrano ją jednym z siedmiu cudów kuchni portugalskiej.
- Vinho verde: lekkie, świeże wino, chronione od 18 września 1908 r. Najbardziej cenione białe szczepy to alvarinho z Monção i Melgaço oraz loureiro z doliny Limy; czerwone robi się z ciemnego vinhão.
- Feira de Barcelos: targ w każdy czwartek na dawnym placu targowym Campo da República. Stąd pochodzi kolorowy kogut z Barcelos z legendą o niewinnie skazanym pielgrzymie do Santiago, którego uratowało pianie pieczonego koguta.
- São João w Bradze w nocy z 23 na 24 czerwca; w sierpniu Senhora d'Agonia w Viana do Castelo, z pochodem kobiet w strojach ludowych obwieszonych złotą filigranową biżuterią (w 2026 r. 15–23 sierpnia) [termin 2028 do sprawdzenia].

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- Espigueiros: wąskie granitowe spichlerze na kamiennych nóżkach, z krzyżami na szczytach dachów. W Lindoso stoi ich ok. 50, głównie z XVIII w., zbitych pod zamkiem wokół wspólnego klepiska ze skały: każdy spichlerz należy do jednej rodziny, klepisko do wszystkich.
- Winorośl wysoko nad głową: na pergolach wzdłuż dróg i pól, a w starszych miejscach wspinająca się po drzewach na miedzach.
- Granit wszędzie: domy, murki, słupy pergoli, płyty na dachach spichlerzy.
- Domy emigrantów, budowane od lat 70. przez powracających z Francji według wzorów stamtąd przywiezionych, wyraźnie inne niż stare domy z szarego kamienia.

Źródła: pt.wikipedia.org/wiki/Minho_(província), pt.wikipedia.org/wiki/Distrito_de_Braga, pt.wikipedia.org/wiki/Distrito_de_Viana_do_Castelo, pt.wikipedia.org/wiki/Braga, pt.wikipedia.org/wiki/Guimarães, pt.wikipedia.org/wiki/Batalha_de_São_Mamede, pt.wikipedia.org/wiki/Tratado_de_Zamora, pt.wikipedia.org/wiki/Santuário_do_Bom_Jesus_do_Monte, pt.wikipedia.org/wiki/Parque_Nacional_da_Peneda-Gerês, pt.wikipedia.org/wiki/Lindoso, es.wikipedia.org/wiki/Idioma_gallego, projetos.dhlab.fcsh.unl.pt/files/original/7d1..., fronteiraesquecida.eu/en/fichas/castle-and-gr..., pt.wikipedia.org/wiki/Vinho_verde, ler.letras.up.pt/uploads/ficheiros/1504.pdf, aldeiasportuguesas.pt/viana-do-castelo/ponte-..., revistas.rcaap.pt/analisesocial/article/downl..., run.unl.pt/handle/10362/18524, cria.org.pt/download-file/1021/dEWJmY8DBzFrVK49dmUX, en.wikipedia.org/wiki/Caldo_verde, www.vagamundos.pt/visitar-barcelos-num-dia/, www.e-konomista.pt/romaria-senhora-dagonia-viana/

REGION · PORTUGALIA

Trás-os-Montes e Alto Douro

Fot. Joana Martins, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Nazwa	„za górami” i „Górne Douro”
Stolica	Vila Real (historyczna stolica prowincji)
Granice	dawna prowincja: dystrykty Vila Real i Bragança oraz gminy Lamego, Armamar, Tabuaço, São João da Pesqueira i Vila Nova de Foz Côa
Ludność	ok. 308 tys. w dystryktach Vila Real i Bragança (2021)
Języki	portugalski; mirandês uznany ustawą z 1999 r.
UNESCO	Alto Douro Vinhateiro (2001), karnawał Caretos w Podence (2019)
Klimat	„dziewięć miesięcy zimy i trzy piekła”; 14 lipca 2022 r. w Pinhão 47 °C

O REGIONIE

Nazwa mówi, skąd patrzono: Trás-os-Montes to kraina „za górami”, czyli na wschód od pasm Marão, Alvão i Gerês, które oddzielają ją od wilgotnego wybrzeża. Opis przyjmuje granice dawnej prowincji Trás-os-Montes e Alto Douro z 1936 r.: 31 gmin, czyli dystrykty Vila Real i Bragança oraz Lamego i trzy inne gminy na południowym brzegu Douro, a do tego Vila Nova de Foz Côa. Dziś to część regionu Norte. Północ to Terra Fria, wysokie, chłodne płaskowyże z żytem i bydłem; południe to Terra Quente, gorące doliny Douro i jego dopływów. Miejscowe porzekadło mówi o „dziewięciu miesiącach zimy i trzech piekła”, a 14 lipca 2022 r. stacja w Pinhão zanotowała 47 °C.

Historię Górnego Douro pisało wino. Nazwa „wino z Porto” pojawia się w 1675 r., a eksportem rządzili kupcy angielscy. Żeby ograniczyć ich wpływy i podnieść jakość, premier Sebastião José de Carvalho e Melo, późniejszy markiz Pombal, założył 10 września 1756 r. królewską Companhię Geral da Agricultura das Vinhas do Alto Douro. W latach 1758–1761 wytyczyła ona granice winnic, z których wolno było robić wino eksportowe, i postawiła 335 granitowych słupów z napisem „Feitoria”; tak powstał pierwszy formalnie wytyczony region winiarski świata. Od 1863 r. winnice niszczyła filoksera, a w 1887 r. kolej wzdłuż Douro zaczęła odbierać pracę płaskodennym łodziom rabelo, które spławiały beczki do piwnic w Vila Nova de Gaia. W 2001 r. krajobraz winnic Alto Douro wpisano na listę UNESCO.

To kraina oddalona, uboga i wyludniająca się, z jedną z najwyższych w kraju liczb emigrantów. Miguel Torga (1907–1995), pisarz i lekarz z São Martinho de Anta koło Sabrosy, laureat Nagrody Camõesa z 1989 r., nazwał ją w odczycie z 1941 r. „cudownym królestwem” („Um Reino Maravilhoso”). Na samym wschodzie, w okolicy Miranda do Douro, przetrwał mirandês, język z rodziny astur-leońskiej, krewny asturyjskiego; ustawa z 29 stycznia 1999 r. uznała prawa jego użytkowników. Według badania z 2020 r. zna go ok. 3500 osób, a na co dzień używa ok. 1500.

Gospodarkę doliny wciąż wyznacza wino: region Douro ma ok. 45 tys. ha winnic, a tarasy na łupkowych zboczach budowano przez stulecia. Porto to wino wzmacniane: fermentację przerywa się dodatkiem winnego destylatu, więc zostaje słodkie i ma 19–22% alkoholu. Na płaskowyżach wypasa się bydło rasy mirandesa i owce churra mirandesa; mięso obu ma chronioną nazwę pochodzenia.

Tarasy winnic na stromym zboczu koło Pinhão Fot. Daniel VILLAFRUELA., CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Porto: trzy podstawowe typy to białe, ruby i tawny, a najwyższa kategoria to vintage z wyjątkowych roczników; dojrzewa w piwnicach Vila Nova de Gaia, naprzeciw Porto.
- Alheira z Mirandeli: kiełbasa z drobiu i chleba z oliwą i czosnkiem. Według tradycji wymyślili ją nowochrześcijanie pochodzenia żydowskiego, żeby udawać, że jedzą wieprzowinę, ale to raczej legenda.
- Posta mirandesa: gruby płat wołowiny rasy mirandesa (chroniona nazwa pochodzenia) z rusztu, tylko z solą.
- Caretos z Podence (Macedo de Cavaleiros): w ostatnią niedzielę przed postem i w ostatki biegają po wsi przebierańcy w kolorowych frędzlach, maskach z blachy, drewna lub skóry i z krowimi dzwonkami u pasa; od 2019 r. na liście UNESCO. W Ziemi Mirandy tańczą pauliteiros, mężczyźni w spódnicach, uderzając kijami w rytm dud (gaita de foles).
- Nossa Senhora dos Remédios w Lamego: do sanktuarium prowadzą schody z 686 stopniami, główne dni odpustu to 6–8 września.

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- Tarasy (socalcos) podparte suchymi murkami z łupka; po filokserze budowano szersze, na wyższych murach.
- Mortórios: stare tarasy, na których winorośl zabiła filoksera i nikt jej nie odnowił, dziś porośnięte oliwkami i zaroślami.
- Granitowe słupy z napisem „Feitoria” przy drogach i winnicach: z 335 postawionych w XVIII w. odnaleziono dotąd 105.
- N222 z Peso da Régua do Pinhão: 27 km i 93 zakręty nad rzeką, w 2015 r. w rankingu wypożyczalni samochodów Avis uznana za najlepszą drogę świata

do jazdy. Na stacji w Pinhão 24 panele azulejos z 1937 r. pokazują winobranie i łodzie rabelo.

- N2 przez Lamego: droga przecinająca cały kraj, 738,5 km od kilometra zerowego w Chaves do Faro. W lipcu najlepiej jechać rano, bo po południu w dolinie Douro bywa ponad 40 °C.

Źródła: pt.wikipedia.org/wiki/Trás-os-Montes_e_Alto_Douro, pt.wikipedia.org/wiki/Distrito_de_Vila_Real, pt.wikipedia.org/wiki/Distrito_de_Bragança, www.terrasdetrasosmontes.pt/terrasdetrasosmon..., pt.wikipedia.org/wiki/Região_Demarcada_do_Douro, pt.wikipedia.org/wiki/Companhia_Geral_da_Agri..., en.wikipedia.org/wiki/Alto_Douro_Wine_Region, museudodouro.pt/exposicoes/passado/marcos-da-..., www.rtp.pt/noticias/pais/localizados-105-marc..., pt.wikipedia.org/wiki/Vinho_do_Porto, pt.wikipedia.org/wiki/Barco_rabelo, www.dn.pt/arquivo/diario-de-noticias/onde-ha-..., www.agroportal.pt/wp-content/uploads/2022/02/..., pt.wikipedia.org/wiki/Miguel_Torga, pt.wikipedia.org/wiki/Língua_mirandesa, pt.wikipedia.org/wiki/Alheira, ptpt.pt/en/produtos/71, www.dn.pt/arquivo/diario-de-noticias/cordeiro..., pt.wikipedia.org/wiki/Pauliteiros_de_Miranda, en.wikipedia.org/wiki/Trás-os-Montes_(region), pt.wikipedia.org/wiki/Caretos_de_Podence, pt.wikipedia.org/wiki/Santuário_de_Nossa_Senh..., pt.wikipedia.org/wiki/Estrada_Nacional_2, www.dn.pt/a-melhor-estrada-do-mundo-para-cond..., en.wikipedia.org/wiki/Pinhão_railway_station, www.ipma.pt/pt/media/noticias/documentos/2022...

REGION · PORTUGALIA

Beira

Fot. Caçador de imagens, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Dziś	region Centro, siedziba w Coimbrze
Części	Beira Litoral, Beira Alta, Beira Baixa (prowincje z lat 1936–1976)
Powierzchnia	ok. 23 tys. km² (region Centro w granicach od 2024 r.)
Ludność	ok. 1,7 mln (2024)
Najwyższy punkt	Torre w Serra da Estrela, 1993 m – najwyżej w kontynentalnej Portugalii
UNESCO	Uniwersytet w Coimbrze (2013)
Święta	3 maja – Festa das Cruzes w Monsanto; maj – Queima das Fitas w Coimbrze

O REGIONIE

Beira to dawna kraina środkowej Portugalii między Douro na północy a Tagiem na południu. Nazwa, znana z dokumentu z 1214 r., ma według jednej z hipotez mówić o ziemi otoczonej wodami. Kraina nigdy nie była jednolita. Beira Litoral to niziny nad oceanem z Coimbrą i Aveiro, Beira Alta to granitowy płaskowyż wokół Viseu i Guardy, a Beira Baixa to suchsze ziemie wokół Castelo Branco, które opadają ku Tagowi i granicy z Hiszpanią. Środkiem biegnie Cordilheira Central: łupkowe Serra da Lousã i Serra do Açor, a najwyżej granitowa Serra da Estrela z Torre (1993 m). W epoce lodowej lodowiec wyżłobił nad Manteigas dolinę Zêzere w kształcie litery U. Przyjmuję granice trzech prowincji z 1936 r. Dziś w przybliżeniu odpowiada im region Centro, choć Leiria, która do niego należy, nigdy nie była częścią dawnej Beiry.

Na tych wzgórzach Luzytanie bronili się przed Rzymem. Ich wódz Wiriat zginął w 139 r. p.n.e., a tradycja wiąże go z Viseu, gdzie stoi jego pomnik i ziemny wał zwany Cava de Viriato, choć wielu badaczy datuje go dopiero na X w. Rzymianie zbudowali Conímbrigę i za Augusta otoczyli ją murem długości ok. 2 km. Po najazdach Swebów w latach 465–468 biskup i większość mieszkańców przenieśli się do pobliskiego Aeminium. Miasto przejęło nazwę opuszczonej osady i tak powstała Coimbra. W jej klasztorze Santa Cruz leży Afonso Henriques, pierwszy król Portugalii, a do końca XIV w. Coimbra była stolicą królestwa. W 1290 r. król Dinis założył uniwersytet. Po kilku przeprowadzkach do Lizbony i z powrotem osiadł tu na stałe w 1537 r., a od 2013 r. jest na liście UNESCO.

Wnętrze Beiry to kraina emigracji. W latach 60. i na początku 70. setki tysięcy Portugalczyków wyjechały do Francji, ponad dwie trzecie w najgorętszych latach nielegalnie, „a salto”, czyli skokiem przez góry i granicę. Niektóre dystrykty interioru straciły w tej dekadzie czwartą część mieszkańców, a przygraniczny Sabugal był jedną z najbardziej wyludnionych gmin. Wiele górskich wsi do dziś świeci pustkami, choć łupkowe osady w Lousã i Açor, jak Piódão, odnowiono dla turystów. Region żyje z wina, sera i lasu, z przemysłu i usług wokół Coimbry, Aveiro i Viseu oraz z turystyki. Lasy sosnowe i eukaliptusowe regularnie płoną: 17 czerwca 2017 r. pożar wokół Pedrógão Grande zabił 66 osób, w większości na jednej drodze, EN236-1., a w sierpniu 2022 r. ogień strawił mniej więcej jedną czwartą parku przyrodniczego Serra da Estrela.

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Queijo Serra da Estrela: ser z surowego mleka owiec ras Bordaleira i Churra Mondegueira, ścinany kwiatem kardu (dzikiego karczocha), a nie podpuszczką. Młody jest tak kremowy, że je się go łyżką.
- Chanfana: mięso starej kozy duszone godzinami w czerwonym winie, w czarnym glinianym garnku w piecu opalanym drewnem; o tytuł jej stolicy spierają się Miranda do Corvo i Vila Nova de Poiares.
- Wino Dão: 18 września 1908 r. Dão stało się pierwszym w Portugalii regionem demarkacyjnym dla win niewzmacnianych. Główny szczep to Touriga Nacional. Do tego pieczone prosię (leitão) z Bairrady.
- Coimbra: fado coimbrense śpiewają studenci w czarnych pelerynach. W maju Queima das Fitas zaczyna się o północy Serenatą Monumentalną na schodach starej katedry (Sé Velha) [termin 2028 do sprawdzenia].

- Monsanto, 3 maja – Festa das Cruzes: według legendy oblężeni zrzucili z murów ostatnie cielę, nakarmione resztką zboża, i wróg uznał, że obrońcom niczego nie brakuje. Na pamiątkę kobiety zrzucają z murów biały dzban z kwiatami, a w procesji niesie się szmaciane laleczki marafonas.

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- Wioski z łupku (xisto) w Serra da Lousã i Serra do Açor: ciemne kamienne ściany, dachy z łupkowych płyt i tarasy na stromych zboczach, połączone schodami zamiast ulic. W Piódão odcina się od nich błękit drzwi i okiennic.
- Ślady pożarów: czarne pnie, wycięte zbocza i młode eukaliptusy, które szybko odrastają po ogniu. Najwięcej ich w Serra da Estrela i na zachód od niej.
- Na N339 przez Serra da Estrela: najwyżej poprowadzona droga Portugalii, dolina Zêzere w kształcie litery U poniżej i granitowe głazy na halach. Pasą się tam owce pilnowane przez rosłe psy rasy cão da Serra da Estrela.
- Beira Baixa przy granicy: równina usiana okrągłymi blokami granitu. W Monsanto domy wciśnięto między głazy, które służą im za ściany, a czasem i za dach.

Źródła: pt.wikipedia.org/wiki/Beira_(Portugal), pt.wikipedia.org/wiki/Região_Centro_(Portugal), www.pordata.pt/en/what+are+nuts, pt.wikipedia.org/wiki/Serra_da_Estrela, en.wikipedia.org/wiki/Viriathus, pt.wikipedia.org/wiki/Conímbriga, pt.wikipedia.org/wiki/Coimbra, pt.wikipedia.org/wiki/Universidade_de_Coimbra, repositorio.iscte-iul.pt/handle/10071/10445, www.jornaldenegocios.pt/economia/detalhe/-pro..., rr.pt/noticia/pais/2022/08/19/25-do-parque-na..., www.ccdrc.pt/pt/?p=88102, www.boe.es/doue/2013/167/L00010-00014.pdf, guide.michelin.com/pt/pt_PT/article/features/..., en.wikipedia.org/wiki/D%C3%A3o_DOC, noticias.uc.pt/en/articles/burning-of-the-rib..., pt.wikipedia.org/wiki/Monsanto_(Idanha-a-Nova), www.infopedia.pt/artigos/$castelo-de-monsanto, www.cm-idanhanova.pt/divulgacao/arquivo_notic...

REGION · PORTUGALIA

Alentejo

Fot. Alvesgaspar, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Stolica	Évora
Powierzchnia	27 330 km², prawie jedna trzecia kontynentalnej Portugalii
Ludność	ok. 475 tys. (2023), ok. 17 osób na km²
Nazwa	além Tejo – „za Tagiem”
UNESCO	Évora (1986), Elvas (2012), cante alentejano (2014)
Najlepiej	wiosna; w lipcu i sierpniu upały ponad 40 °C

O REGIONIE

Alentejo to dosłownie „to, co za Tagiem” (além Tejo): wielka, falista równina na południowy wschód od Lizbony, aż po Algarve i granicę z Hiszpanią. Zajmuje prawie jedną trzecią kontynentalnej Portugalii, ale mieszka tu tylko ok. 475 tys. ludzi, 17 na kilometr kwadratowy. Krajobraz to złote latem pola, gaje oliwne, winnice i przede wszystkim montado: rzadki las dębów korkowych i ostrolistnych, pod którymi pasą się krowy, owce i czarne świnie. Hiszpanie po drugiej stronie granicy nazywają to samo dehesą. Wsie są białe, wapnowane, z obwódkami w kolorze ochry lub błękitu, i zbite na wzgórzach, często pod zamkiem.

Ślady ludzi są tu bardzo stare: wokół Évory stoją megality, w tym kamienny krąg Almendres sprzed ponad 7 tys. lat. Rzymianie zbudowali w Évorze świątynię, której kolumny stoją do dziś, Maurowie zostawili po sobie nazwy, studnie i układ uliczek, a po rekonkwiście korona rozdała ziemie zakonom rycerskim i szlachcie. Tak powstały latyfundia: ogromne majątki, na których pracowali bezrolni robotnicy dniówkowi. Po rewolucji goździków w 1975 r. robotnicy zajmowali majątki w ramach reformy

rolnej, a Alentejo na lata stało się bastionem komunistów; część ziemi wróciła potem do właścicieli. Jeszcze w 1998 r., gdy cały kraj odrzucił w referendum podział na regiony, Alentejo zagłosowało za.

Najbardziej rozpoznawalny produkt regionu to korek. Montado dębu korkowego zajmuje ok. jednej piątej lasów Portugalii, a kraj dostarcza ponad połowę korka zużywanego na świecie. Korę zdejmuje się ręcznie co 9 lat, nie ścinając drzewa; dąb korkowy żyje do ok. 300 lat i w Portugalii jest prawnie chroniony. Wody brakuje, dlatego w 2002 r. zamknięto zaporę Alqueva na Gwadianie: jej jezioro, ok. 250 km², to największy sztuczny zbiornik w Europie Zachodniej. Wieś Aldeia da Luz poszła pod wodę, a jej 360 mieszkańców przeniesiono do nowej wsi zbudowanej od podstaw. W montado żyją rzadkie ptaki drapieżne, m.in. orzeł iberyjski, a w Alentejo wraca ryś iberyjski.

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Kuchnia z chleba i oliwy: migas (smażone okruchy chleba z mięsem), açorda (zupa chlebowa z czosnkiem, kolendrą i jajkiem w koszulce), wieprzowina z czarnych świń karmionych żołędziami (porco preto) i deser sericaia z cynamonem.
- Wino: Alentejo jest jednym z najważniejszych regionów winiarskich Portugalii; w 2014 r. „USA Today” uznało je za najlepszy region winiarski do odwiedzenia.
- Cante alentejano: wolny, polifoniczny śpiew chóru mężczyzn (rzadziej kobiet), w którym solista (ponto) zaczyna, wyższy głos (alto) prowadzi, a chór odpowiada. Dawniej śpiewany przy pracy w polu i w tawernach, od 27 listopada 2014 r. na liście niematerialnego dziedzictwa UNESCO [koncerty grup cante latem do sprawdzenia].

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- Biała cyfra namalowana na pniu dębu korkowego to ostatnia cyfra roku zbioru korka; po niej wiadomo, kiedy drzewo można ogołocić znowu.
- Pnie bez kory, ceglastoczerwone przez pierwsze miesiące po zbiorze, a potem ciemniejące.
- Bociany na kominach, słupach i wieżach kościołów.
- Białe wsie na wzgórzach (Monsaraz, Marvão, Évoramonte) widać z daleka; w lipcu po południu nad równiną drga powietrze, więc najlepiej jechać rano.

Źródła: pt.wikipedia.org/wiki/Alentejo, pt.wikipedia.org/wiki/Montado, pt.wikipedia.org/wiki/Barragem_do_Alqueva, pt.wikipedia.org/wiki/Cante_alentejano

PLAN DNI

Dzień	Trasa	Km	Nocleg
A	Lobios → Lindoso (zamek i espigueiros) → Ponte da Barca → Porto	~140–145 (ORS, szacunkowo)	Porto
B	Porto → Amarante → Peso da Régua → N222 do Pinhão → prawym brzegiem przez Covelinhas → São Leonardo da Galafura → Peso da Régua → N2 → Lamego → Viseu	~250–265 (ORS, szacunkowo)	Viseu
C	Viseu → Coimbra → Conímbriga → Lousã (zamek Arouce) → łupkowe wioski Serra da Lousã (Talasnal) → Serra do Açor → Piódão (Foz d'Égua)	~225 (ORS, szacunkowo)	Piódão
D	Piódão → Seia → N339 na Torre → dolina Zêzere → Manteigas → Monsanto	~180 (ORS, szacunkowo)	Monsanto
E	Monsanto → Castelo de Vide → EN246-1 → Marvão → Évora	~250–275 (ORS, szacunkowo)	Évora

Bilans: **5 dni**; wariant przez Gerês i N304 (Lobios → Portela do Homem → Caldas do Gerês → Vieira do Minho → N304 przez Serra do Alvão → Vila Real → Douro) zastępuje dzień A i Porto albo, z Porto jako osobnym dniem, dodaje 1 dzień; pętla z Viseu „Arouca i Serra da Arada" (São Pedro do Sul → Portal do Inferno → Arouca: most 516 i kładki nad Paivą → Serra da Freita → Viseu, drugi nocleg w Viseu) dodaje 1 dzień; Guimarães wydłuża dzień A o ok. pół dnia, Covão dos Conchos dodaje 1 dzień, a wariant wybrzeżem przez Nazaré zastępuje Serra da Estrela i Évorę albo dodaje 1 dzień (z Berlengami 2). Kilometry szacunkowe.

ZANIM RUSZYSZ

- **Myto elektroniczne:** na części portugalskich autostrad nie ma bramek, tylko kamery nad jezdnią. Zagraniczny motocykl płaci w klasie 1 (klasa 5 z 30% zniżką przysługuje tylko z kontraktem Via Verde). Na przejściu w Lindoso nie ma punktu EasyToll, więc wcześniej kup online TollCard (CTT) albo Go Toll w Via Verde Visitors (stan na 2026-10, źródło: pttolls.com) [do sprawdzenia, czy Go Toll obsługuje motocykle].
- **Gdzie płacisz:** od 1 stycznia 2025 r. myto zniesiono na dawnych drogach SCUT, m.in. A4 przez tunel Marão, A24, A25, A23 i A22 w Algarve. Płatne zostają autostrady z bramkami, np. A3 Braga–Porto, A4 Porto–Amarante i A1 do Coimbry, oraz obwodnice Porto z kamerami (stan na 2026-10, źródło: ustawa 37/2024, pttolls.com) [sprawdzić ponownie przed wyjazdem].

- **Paliwo:** benzyna 95 kosztowała w Portugalii średnio 2,11 €/l, a w Hiszpanii 1,79 €/l (tydzień 2026-10-12, źródło: Weekly Oil Bulletin KE przez fuel-prices.eu). Wjeżdżaj z pełnym bakiem z Galicji, a w Portugalii tankuj tylko tyle, ile trzeba do granicy w Algarve [ceny sprawdzić ponownie przed wyjazdem].
- **Porto i Douro:** stare Porto to strome uliczki z granitowej kostki i szyny tramwaju, śliskie przy wilgoci; motocykl zostaw przy noclegu albo na parkingu poza Ribeirą [do sprawdzenia zasady parkowania motocykli]. Na degustacjach w winnicach pamiętaj, że limit alkoholu wynosi 0,5 g/l, a 0,2 g/l dla kierowców w pierwszych 3 latach prawa jazdy.
- **Czas i święta:** Portugalia ma czas UTC+1, o godzinę mniej niż Hiszpania; po granicy przestaw zegarek. W Coimbrze co dwa lata, w lata parzyste, na początku lipca trwają Festas da Rainha Santa z procesją przez most na Mondego (w 2026 r. 1–12 lipca). Rok 2028 jest parzysty: termin [do sprawdzenia], noclegi w mieście mogą być droższe.

PO DRODZE

- **Lindoso i Peneda-Gerês:** zaraz za granicą, nad tym samym zalewem co Aceredo, stoi zamek Lindoso z XIII w., a przy nim kilkadziesiąt granitowych espigueiros, spichlerzy na kamiennych nóżkach, w których kukurydza schła z dala od gryzoni. Droga do Ponte da Barca biegnie skrajem Parku Narodowego Peneda-Gerês (od 1971 r.), jedynego parku narodowego Portugalii.
- **Amarante:** A4 i stara N15 mijają miasteczko nad rzeką Tâmega z kamiennym mostem São Gonçalo, odbudowanym w latach 1782–1790 po powodzi z 1763 r. Wiosną 1809 r., podczas drugiej inwazji francuskiej, Portugalczycy gen. Francisco da Silveiry przez 14 dni bronili tej przeprawy przed wojskami Napoleona.
- **N222 i tarasy Douro:** między Peso da Régua a Pinhão droga wije się nad rzeką pośród tarasów winnic wykutych ręcznie w łupku. Z Pinhão nie wracasz tą samą drogą: drugim, północnym brzegiem przez Covelinhas jest spokojniej, a z punktu widokowego São Leonardo da Galafura (ok. 640 m) widać całą dolinę z góry. W 2015 r. firma Avis ogłosiła N222 najlepszą drogą świata do jazdy. Granice regionu wina porto wytyczono z polecenia markiza Pombala już w 1756 r., a krajobraz Alto Douro jest na liście UNESCO od 2001 r.
- **N2, portugalska Route 66:** w Peso da Régua przecinasz Estrada Nacional 2, najdłuższą drogę kraju: z Chaves do Faro, 738,5 km przez 11 dystryktów, wytyczoną w planie drogowym z 1945 r. Dziś jest w większości zdegradowana do dróg regionalnych i gminnych, ale wróciła

do łask jako trasa turystyczna; od 2016 r. promuje ją związek 33 gmin, a w biurach turystycznych w Chaves i Faro można dostać „paszport N2” na pieczątki z kolejnych gmin. Najładniejszy jest odcinek północny: z Régua N2 wspina się zakosami nad Douro do Lamego, a dalej przez wyżynę do Viseu. W Lamego nad miastem stoi barokowe sanktuarium Nossa Senhora dos Remédios z monumentalnymi schodami [liczba stopni do sprawdzenia]. Z Viseu do Coimbry szybciej drogą ekspresową.

- **Na dach Portugalii:** z Seii droga N339 wspina się na Torre (1993 m); według niepotwierdzonego przekazu Jan VI kazał dostawić na szczycie kamienną wieżę, żeby góra „miała” 2000 m. W dół do Manteigas prowadzi dolina Zêzere w kształcie litery U, wyżłobiona przez lodowiec grubości do ok. 340 m. Przy drodze sprzedają ser Serra da Estrela z surowego mleka owczego, ścinanego kwiatem karczocha.
- **Marvão i EN246-1:** zamiast prosto na południe zjedź do granicy z Hiszpanią. Krótka EN246-1 (ok. 10 km) łączy Castelo de Vide z Marvão. Marvão to wioska z zamkiem na skalistym szczycie Serra do Sapoio, na wysokości 860 m, ok. 400 mieszkańców. W 884 r. schronił się tu muładyjski buntownik Ibn Marwan, „Galisyjczyk”, od którego wzięła się nazwa; Alfons I zdobył skałę w latach 1160–1166, a król Dionizy w 1299 r. uczynił z zamku twierdzę na granicy z Kastylią. Pod skałą leżą ruiny rzymskiego miasta Ammaia. Pod koniec lipca odbywa się tu Festival Internacional de Música de Marvão (w 2023 r. przez ostatnie 10 dni lipca) [termin w 2028 r. do sprawdzenia].
- **Dęby korkowe Alentejo:** na południe od gór zaczynają się montados, pastwiska pod rozłożystymi sobreiros. Portugalia daje ok. połowy światowego korka, a dąb korkowy jest od 2011 r. jej drzewem narodowym. Białe cyfry na okorowanych, rdzawych pniach to ostatnia cyfra roku zbioru: korę zdziera się co 9 lat.

VILA REAL, PORTUGALIA (PESO DA RÉGUA, DOLINA DOURO) · DZIEŃ B

20 São Leonardo da Galafura: punkt widokowy nad Douro

Fot. Turismoenportugal, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	widok, droga motocyklowa
Czas	30 min
Wstęp	bez opłat
Wys.	ok. 640 m
Droga	prawym brzegiem Douro przez Covelinhas, wg rolki em.2rodas N313-1 [numer drogi do sprawdzenia]
Torga	panel z azulejos z tekstem z „Diário XII” (8 kwietnia 1977 r.)
Galafura	wieś w gminie Peso da Régua, 664 mieszkańców (2011)

O MIEJSCU

São Leonardo da Galafura to granitowy szczyt na ok. 640 m, na prawym (północnym) brzegu Douro, kilka kilometrów na wschód od Peso da Régua. Stoi na nim mała kaplica św. Leonarda, a obok jest taras widokowy i miejsce na piknik. Z góry widać dolinę Douro na kilkadziesiąt kilometrów: rzekę w zakolach, a po obu stronach zbocza pocięte tarasami winnic, z quintas i wioskami na grzbietach. W pogodne dni widać okolice Armamar, Tabuaço i Sabrosy po drugiej stronie doliny.

Miejsce rozsławił Miguel Torga (1907–1995), jeden z najważniejszych pisarzy portugalskich XX w., urodzony niedaleko, w São Martinho de Anta. Naprawdę nazywał się Adolfo Correia da Rocha i z zawodu był lekarzem, od 1941 r. laryngologiem w Coimbrze. Pisał po godzinach: opowiadania o ludziach gór Trás-os-Montes, wiersze i szesnastotomowy dziennik. W 1989 r. jako pierwszy dostał Nagrodę Camõesa, najważniejsze wyróżnienie literatury portugalskojęzycznej, i wielokrotnie był zgłaszany do literackiej Nagrody Nobla. W „Diário XII”, pod datą 8 kwietnia 1977 r., nazwał widok z São Leonardo „poematem

geologicznym” i „pięknem absolutnym”. Fragment tego tekstu wisi dziś przy punkcie widokowym na panelu z azulejos, a samą górę porównał do łodzi odwróconej kilem do góry.

Galafura to wieś winiarzy (664 mieszkańców w 2011 r.), od 2013 r. połączona z sąsiednim Covelinhas w jedną parafię cywilną. Na jej terenie stoi kilka granitowych słupków granicznych z ponumerowanymi znakami: tak w XVIII w., na polecenie markiza Pombala, wyznaczano granice regionu, z którego wino mogło nosić nazwę porto. Sebastião José de Carvalho e Melo, markiz Pombal (1699–1782), rządził Portugalią w imieniu króla Józefa I przez ponad dwadzieścia lat. Królewski akt z 10 września 1756 r. ustanowił dolinę Douro jednym z pierwszych na świecie urzędowo wyznaczonych regionów winiarskich. Pombal jest też znany z odbudowy Lizbony po trzęsieniu ziemi z 1755 r., a ankieta, którą w 1758 r. rozesłał w tej sprawie do parafii, uchodzi za jeden z początków nowoczesnej sejsmologii. Covelinhas leży nad samą rzeką, przy linii kolejowej doliny Douro, i od niej zaczyna się podjazd na górę.

Kaplica São Leonardo na szczycie, obok punktu widokowego Fot. Vitor Oliveira from Torres Vedras, PORTUGAL, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Taras widokowy z panelem z tekstem Torgi i kaplica São Leonardo na szczycie.
- Miradouro de Covelinhas niżej, przy drodze nad rzeką [dokładne położenie do sprawdzenia].
- Restauracja São Leonardo przy drodze na szczyt [godziny otwarcia do sprawdzenia].

Praktycznie

- W dniu B etapu 4 to powrót z Pinhão prawym brzegiem Douro: Pinhão → Covelinhas → São Leonardo da Galafura → Peso da Régua, zamiast drugi raz tą samą N222. Według rolki em.2rodas droga nad rzeką to N313-1, prawie bez ruchu, z mijanymi głównie motocyklami [numer drogi do sprawdzenia].
- Do São Leonardo zjedź w Covelinhas i jedź za znakami „Miradouro”; od strony Vila Real dojazd drogą N313.
- Postój krótki, ale warto wziąć wodę: na szczycie poza restauracją przy drodze nie ma sklepu [do sprawdzenia].

Źródła: www.e-konomista.pt/sao-leonardo-galafura-douro, pt.wikipedia.org/wiki/Galafura, pt.wikipedia.org/wiki/Covelinhas, en.wikipedia.org/wiki/Miguel_Torga, en.wikipedia.org/wiki/Douro_DOC, en.wikipedia.org/wiki/Sebasti%C3%A3o_Jos%C3%A..., www.openstreetmap.org/node/8648352321

41.17264, -7.67234 (osm:node/8648352321)

COIMBRA (REGIÃO CENTRO), PORTUGALIA · DZIEŃ C

21 Serra da Lousã: łupkowe wioski (Talasnal) i zamek Arouce

Fot. Cidonio Rinaldi, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	wioski, gory, zamek
Czas	1,5–2 h
Wstęp	wioski i zamek z zewnątrz bez opłat [godziny zamku do sprawdzenia]
Talasnal	ok. 500 m, 12 km od Lousã; w 1981 r. 2 mieszkańców
Aldeias do Xisto	sieć łupkowych wsi od 2001 r., 27 wsi, z tego 12 w Serra da Lousã
Zamek Arouce	osada wzmiankowana w 943 r., zamek z XI w., pomnik narodowy od 1910 r.

RYS HISTORYCZNY

Serra da Lousã to pierwsze góry na południowy wschód od Coimbry, porośnięte kasztanowcami, dębami i sosnami, a w ich zboczach wiszą wioski zbudowane w całości z łupka: brązowo-szare domy z płaskich płyt kamienia, tak samo kryte dachy i ścieżki. Talasnal leży na ok. 500 m, na stromym północnym stoku nad strumieniem, 12 km od miasteczka Lousã.

Wieś powstała prawdopodobnie na przełomie XVII i XVIII w., bo w spisie ludności z 1527 r. jej nie ma, a pierwsza wzmianka pochodzi z 1679 r.; wcześniej zbocza służyły pasterzom wiosną i latem. Największa była w 1911 r., potem ludzie odchodzili do miast. W 1975 r. zamknięto szkołę, do której chodziło już tylko dwoje dzieci, a w 1981 r. we wsi mieszkały dwie osoby. Od 2001 r. odbudowę łupkowych wsi wspiera program Aldeias do Xisto: dziś to sieć 27 wsi w 16 gminach środkowej Portugalii, z czego 12 w Serra da Lousã. Talasnal znów ma stałych mieszkańców, restauracje i domy do wynajęcia, a w 2015 r. ponownie otwarto w nim szkołę. Przy głównej uliczce stoi kapliczka, a nad strumieniem dwie dawne tłocznie oliwy napędzane wodą.

U stóp gór, 2 km od Lousã, na skale nad rzeką Arouce stoi mały zamek z łupkowych murów. Osada Arouce jest wzmiankowana już w 943 r.; zamek zbudowano lub przebudowano prawdopodobnie po zdobyciu Coimbry przez chrześcijan w 1064 r., gdy okręgiem rządził Sisnando Davides (zm. 1091), w 1124 r. zajęli go Maurowie, a wieżę dodano w XIV w. Legenda mówi, że wzniósł go emir Arunce, wygnany z Conímbrigi, by ukryć tu córkę Peraltę i skarby, gdy sam pojechał po posiłki do Afryki. Wiara w zakopane złoto sprawiła, że poszukiwacze skarbów przez wieki rozbierali mury. Od 1910 r. zamek jest pomnikiem narodowym.

Sisnando Davides to jedna z ciekawszych postaci rekonkwisty. Był mozarabem, chrześcijaninem wychowanym w muzułmańskiej Kordobie, który najpierw służył emirowi Sewilli jako urzędnik i poseł, a potem przeszedł do króla Leónu Ferdynanda I Wielkiego i poprowadził oblężenie Coimbry. Przez ponad dwadzieścia lat rządził nią prawie samodzielnie, budując lub odnawiając zamki w Coimbrze, Lousã, Montemor-o-Velho, Penacova i Penela. Znał Cyda (Rodrigo Díaz de Vivar, ok. 1043–1099), bohatera hiszpańskiej epiki rycerskiej. W 1085 r. Alfons VI uczynił go pierwszym chrześcijańskim namiestnikiem zdobytego Toledo; Sisnando radził tolerancję wobec muzułmanów i mozarabów, ale król nie posłuchał rady i po kilku miesiącach go odwołał. Pochowano go w Starej Katedrze w Coimbrze.

Zamek Arouce (Castelo da Lousã) z łupkowymi murami nad doliną rzeki Arouce Fot. Alegna13, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Spacer po Talasnal: łupkowe uliczki, kapliczka, widok na dolinę.

- Zamek Arouce i dolina rzeki pod nim.
- Dla chętnych sąsiednie wioski łupkowe w tej samej serrze, np. Candal przy drodze przez góry [przebieg do sprawdzenia].

Praktycznie

- Na trasie dnia C: Coimbra → Conímbriga → Lousã → przez Serra da Lousã i Serra do Açor do Piódão, zamiast drogi głównej.
- Do wsi prowadzą wąskie, strome drogi z ostrymi zakrętami; motocykl zostaje na parkingu przy wejściu, bo uliczki są tylko dla pieszych [do sprawdzenia].

Źródła: pt.wikipedia.org/wiki/Talasnal, pt.wikipedia.org/wiki/Aldeias_do_Xisto, pt.wikipedia.org/wiki/Castelo_da_Lousã, en.wikipedia.org/wiki/Sisnando_Davides, en.wikipedia.org/wiki/El_Cid
40.09167, -8.22567 (wikidata:Q15060263)

COIMBRA (ARGANIL), SERRA DO AÇOR · DZIEŃ C

22 Piódão i Foz d'Égua, łupkowe wioski Serra do Açor

Fot. nborges from Portugal, CC BY 2.0, Wikimedia Commons

Typ	wioska, przyroda, droga motocyklowa
Czas	2–3 h z kąpielą w Foz d'Égua
Wstęp	bezpłatny
Mieszkańcy	120 w całej parafii Piódão (2021)
Ochrona	zespół zabudowy wioski chroniony jako Imóvel de Interesse Público od 1978 r.; sieć Aldeias Históricas de Portugal
Przydomek	„Aldeia Presépio”, wioska-szopka
Foz d'Égua	kąpielisko w miejscu połączenia potoków Piódão i Chãs, ok. 2 km od Piódão (szacunkowo)

RYS HISTORYCZNY

Piódão leży na stromym zboczu Serra do Açor, w miejscu, do którego przez stulecia prawie nikt nie docierał. Domy wspinają się tarasami jeden nad drugim, wszystkie z ciemnego łupku, kryte płytami z tego samego kamienia, z drewnianymi drzwiami i okiennicami pomalowanymi na niebiesko. Wieczorem, gdy zapalają się światła, wioska na zboczu wygląda jak bożonarodzeniowa szopka; stąd jej przydomek „Aldeia Presépio”. Nad dachami wyróżnia się jedynie bielona fasada kościoła parafialnego.

Pierwszy spis ludności Portugalii z 1527 r. notuje tu „casall do piodam” z zaledwie dwoma mieszkańcami. Osobną parafią Piódão zostało w 1676 r., a w 1855 r. trafiło do gminy Arganil. Odcięcie od świata było jego losem i zarazem ocaleniem: bez dróg nie przyszła tu betonowa przebudowa, więc wioska zachowała się w całości. W 1978 r. jej zabudowę objęto ochroną,

a w latach 80. XX w. dostała srebrnego koguta (Galo de Prata) dla „najbardziej typowej wioski Portugalii”. Dziś należy do sieci Aldeias Históricas. Mieszkańców ubywa: w 2021 r. cała parafia liczyła 120 osób, które żyją z kukurydzy, ziemniaków, winorośli, owiec, kóz i pszczół, a młodzi wracają głównie na święta.

Z odludziem w Serra do Açor łączy się legenda o jednej z najsłynniejszych zbrodni średniowiecznej Portugalii. 7 stycznia 1355 r. w Coimbrze, na rozkaz króla Alfonsa IV, trzej dworzanie zamordowali Inês de Castro (ok. 1325–1355), hiszpańską szlachciankę i ukochaną następcy tronu Piotra. Gdy Piotr I (1320–1367) w 1357 r. został królem, dwóch zabójców schwytał i kazał wyrwać im serca, a trzeci, Diogo Lopes Pacheco, zdążył uciec do Kastylii. Według miejscowej tradycji to on miał osiąść później w Piódão, a nazwiska Lopes i Pacheco przetrwały we wsi do dziś; kronikarze tego nie potwierdzają, a pierwsza wzmianka o wsi jest o półtora wieku późniejsza. Historia Piotra i Inês, opowiedziana przez Luísa de Camõesa (ok. 1524–1580) w narodowej epopei „Luzjady” (1572), dała początek dziesiątkom dramatów, powieści i oper w całej Europie, a grobowce kochanków stoją w klasztorze w Alcobaça.

Ok. 2 km niżej, w miejscu, gdzie potok Piódão spotyka się z potokiem Chãs, leży maleńka Foz d'Égua. Łupkowe domy, kamienne mostki i wiszący most nad wodą otaczają naturalny basen, spiętrzony niewielką zaporą. Woda jest zimna i czysta, a w lipcu kąpiel tutaj po jeździe w upale to nagroda. Okolica to kasztanowce, oliwki, sosny, wrzosy i janowce; w lasach żyją dziki, lisy i orły.

Sama droga jest powodem, by tu przyjechać. Do Piódão prowadzą kręte, wąskie asfalty przez Serra do Açor, te same góry, przez które biegnie EN112, jedna z najbardziej zakręconych dróg kraju. Z Coimbry przez Arganil i Piódão można dojechać do Seii pod Serra da Estrela zamiast szybszą, nudniejszą drogą przez Oliveira do Hospital.

NA MIEJSCU

- Spacer zaułkami Piódão do kościoła parafialnego; wieczorny widok na „szopkę” z drogi nad wioską.
- Krótki szlak lub zjazd do Foz d'Égua: wiszący most, kamienne mostki, kąpiel w naturalnym basenie.
- Muzeum etnograficzne w Piódão [godziny do sprawdzenia].

Praktycznie

- Drogi w Serra do Açor są wąskie, kręte i bywają z piaskiem lub żwirem na zakrętach; jedź spokojnie i pilnuj paliwa, stacji jest mało [do sprawdzenia przed wyjazdem].
- Motocykl zostaw na parkingu przy wjeździe do Piódão; do Foz d'Égua latem też bywa tłoczno.
- Pasuje na przejazd Coimbra → Serra da Estrela; nocleg w Piódão albo dalej w Seii.

Źródła: pt.wikipedia.org/wiki/Pi%C3%B3d%C3%A3o, pt.wikipedia.org/wiki/Foz_d%27%C3%89gua, www.wikidata.org/wiki/Q136089274, www.wikidata.org/wiki/Q25430562, aldeiashistoricasdeportugal.com/en/aldeia/piodao/, en.wikipedia.org/wiki/In%C3%AAs_de_Castro, fernaolopes.fcsh.unl.pt/people/diogo-lopes-pacheco

40.22955, -7.82476 (wikidata:Q136089274)

23 CASTELO BRANCO (IDANHA-A-NOVA), BEIRA BAIXA · DZIEŃ D

Monsanto, wioska w granitowych głazach

Fot. Monica Andre from Portugal, CC BY 2.0, Wikimedia Commons

Typ	wioska, zamek, geologia
Czas	2 h
Wstęp	wioska bezpłatna; ruiny zamku bez biletu [do sprawdzenia przed wyjazdem]
Wysokość	wzgórze do 758 m n.p.m., nad równiną Beira
Tytuł	„najbardziej portugalska wioska Portugalii” (konkurs z 1938 r.)
Mieszkańcy	828 w całej dawnej parafii (2011)
Wydarzenia	Festa da Divina Santa Cruz, 3 maja lub w następną niedzielę; zdjęcia do serialu „Ród smoka” (HBO)

RYS HISTORYCZNY

Nad płaską równiną Beira Baixa nagle wyrasta granitowa góra, Mons Sanctus, „Święta Góra”, do 758 m. Na jej zboczu, między głazami wielkości domów, przycupnęła wioska, która nie walczyła ze skałą, tylko się do niej dopasowała. Kamienne domy wciskają się w szczeliny, opierają o głazy jak o ścianę, a niektóre mają za dach jeden ogromny blok granitu. Miejscowi mówią o nich „casa de uma só telha”, dom z jedną dachówką. Jaskinie i nawisy służą za obory, piwnice i komórki. To właśnie z powodu tego zrośnięcia architektury z geologią Monsanto stało się jednym z najbardziej fotografowanych miejsc w Portugalii.

Ślady ludzi sięgają tu epoki kamienia, u stóp góry osiedlili się Rzymianie, później Wizygoci i Arabowie. W XII w. Alfons I (ok. 1109–1185), pierwszy król Portugalii, odbił górę z rąk Maurów i w 1165 r. powierzył ją templariuszom. Twierdzę na szczycie budował wielki mistrz zakonu w Portugalii Gualdim Pais (1118–1195). Pasowany na rycerza po bitwie pod

Ourique (1139), kilka lat walczył jako templariusz w Ziemi Świętej, m.in. pod Gazą i Askalonem, a po powrocie budował i umacniał dla króla zamki pogranicza, m.in. Almourol, Pombal i właśnie Monsanto. W 1160 r. założył zamek w Tomar i przeniósł tam siedzibę zakonu; okrągły kościół templariuszy, który tam wzniesiono, jest dziś częścią Klasztoru Chrystusa wpisanego na listę UNESCO. Po wojnach z Leonem król Sancho I (1154–1211) ją odbudował i zasiedlił na nowo. Zamek przetrwał stulecia, ale w XIX w. zniszczył go wybuch prochowni; dziś to romantyczne ruiny z donżonem, kaplicą Santa Maria do Castelo i cysterną, z widokiem na równinę aż po hiszpańską granicę.

W 1938 r. propaganda Nowego Państwa António de Oliveiry Salazara (1889–1970), dyktatora rządzącego Portugalią od 1932 do 1968 r., rozpisała konkurs na „najbardziej portugalską wioskę Portugalii" i wygrało go Monsanto. Trofeum, srebrny kogut (Galo de Prata), w kopii stoi do dziś na szczycie wieży zegarowej Torre do Lucano. Co roku 3 maja albo w następną niedzielę wioska obchodzi Festa da Divina Santa Cruz na pamiątkę przetrwanego oblężenia: z procesją, zespołami ludowymi i jarmarkiem średniowiecznym. Sprzedaje się wtedy marafonas, szmaciane lalki bez twarzy, które według tradycji przynoszą płodność i chronią dom.

Średniowieczne zaułki spodobały się też filmowcom. Jesienią 2021 r. kręcono tu sceny do „Rodu smoka", prequela „Gry o tron": od 18 października do 13 listopada zamek był zamknięty dla mieszkańców i turystów, a ruch w wiosce ograniczono. Dla motocyklisty Monsanto to także droga: z Castelo Branco przez Idanha-a-Nova jedzie się przez pustoszejącą Beirę wśród oliwek i dębów korkowych, a granitowa góra widoczna jest z daleka.

NA MIEJSCU

- Spacer od Praça dos Canhões w górę zaułkami: domy pod jednym głazem, Torre do Lucano z kogutem.
- Ruiny zamku templariuszy przez Porta da Traição i widok z 758 m na równinę Beira.
- Kilka kilometrów dalej Idanha-a-Velha, wioska na ruinach rzymskiego miasta Egitânia z katedrą z czasów wizygockich [do sprawdzenia, czy starczy czasu].

Praktycznie

- Motocykl zostaw na parkingu przy Miradouro da Praça dos Canhões u wejścia do wioski; dalej strome uliczki z kocich łbów.
- W lipcu w środku dnia granit oddaje ciepło jak piec: przyjedź rano albo pod wieczór.
- Pasuje na trasę z Serra da Estrela do Marvão (przez Castelo Branco lub Penamacor).

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Monsanto_(Idanha-a-Nova), www.wikidata.org/wiki/Q1637902, en.wikipedia.org/wiki/Gualdim_Pais, en.wikipedia.org/wiki/Convent_of_Christ_(Tomar), www.vagamundos.pt/visitar-aldeia-historica-monsanto/, www.dn.pt/cultura/filmagens-da-prequela-da-gu...

40.03944, -7.11417 (wikidata:Q1637902)

MINHO (DYSTRYKT BRAGA), PORTUGALIA · ETAP 4 · OPCJA

24 Peneda-Gerês: Portela do Homem, rzymska Geira i Caldas do Gerês

Fot. Rosino, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons

Typ	park narodowy, gory, rzymskie
Czas	pół dnia (przejazd z postojami)
Wstęp	park bez opłat; latem przejazd przez Mata da Albergaria płatny, w 2025 r. 1,50 € za pojazd (14 czerwca – 14 września, 11:00–18:00) [stawka i terminy na 2028 do sprawdzenia]
Park narodowy	od 1971 r., ok. 70 000 ha, jedyny w Portugalii
Rezerwat biosfery	Gerês-Xurés, od 1997 r. (z Baixa Limia – Serra do Xurés)
Nevosa	1546 m, najwyższy szczyt Serra do Gerês
Geira	rzymska Via XVIII Braga–Astorga, ok. 318 km, ok. 80 r. n.e.; 281 zachowanych kamieni milowych

O MIEJSCU

Peneda-Gerês to jedyny park narodowy Portugalii, utworzony w 1971 r.: ok. 70 tys. ha granitowych gór, dębowych lasów i dolin z zalewami na granicy z Galicją. Składa się z czterech pasm: Peneda, Soajo, Amarela i Gerês, a najwyższy szczyt tego ostatniego, Nevosa na samej granicy, ma 1546 m. Po hiszpańskiej stronie park przechodzi w Baixa Limia – Serra do Xurés, gdzie nocujesz w Lobios; od 1997 r. oba tworzą wspólny rezerwat biosfery Gerês-Xurés. Na halach pasą się półdzikie kuce garrano, w lasach żyją wilki, a na skałach koziorożce iberyjskie.

Najstarszą „atrakcją motocyklową” parku jest rzymska droga. Ok. 80 r. n.e., za cesarzy Wespazjana (69–79) i Tytusa (79–81), namiestnik prowincji kazał zbudować Via XVIII, zwaną tu Geirą, z Bracara Augusta (Bragi) do Asturica Augusta (Astorgi): ok. 318 km, krócej niż starszą drogą przez Chaves, stąd druga nazwa Via Nova. Przechodziła przez przełęcz Portela do Homem na ok. 750 m, dokładnie tam, gdzie dziś przejeżdżasz z Hiszpanii. Zachowało się 281 kamieni milowych, najwięcej na Półwyspie Iberyjskim, w samej gminie Terras de Bouro ponad 150. Wiele z nich stoi w grupach w lesie Mata da Albergaria, przy drodze z przełęczy w dół; odcinek drogi rzymskiej jest od 2013 r. pomnikiem narodowym.

Za lasem droga schodzi do Caldas do Gerês, uzdrowiska wciśniętego w wąską dolinę rzeki Gerês, z budynkiem łaźni termalnych i kolumnadą Honório Limy. Dalej na zachód leżą wsie, dla których warto zboczyć przy innej okazji: Soajo z gromadą granitowych spichlerzy (espigueiros) na skale nad doliną Limy i Lindoso z zamkiem z XIII w., które masz w planie dnia A. W sercu gór, nad Montalegre, stoją ruiny klasztoru Santa Maria das Júnias z 1147 r.

Rzymskie kamienie milowe Geiry w lesie Mata da Albergaria Fot. Bhavagati, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Przełęcz Portela do Homem z dawną komorą celną i wodospadem przy moście.
- Kamienie milowe Geiry przy drodze przez Mata da Albergaria (w sezonie bez zatrzymywania się poza wyznaczonymi miejscami [do sprawdzenia]).

- Caldas do Gerês: kawa w uzdrowisku, punkt widokowy Pedra Bela nad zalewem Caniçada [dojazd do sprawdzenia].

Praktycznie

- Z Lobios kilka kilometrów do granicy na Portela do Homem, dalej N308-1 przez las do Caldas do Gerês [numer drogi do sprawdzenia]. Droga przez las jest wąska i latem zatłoczona; w sezonie płatna w punktach Portela do Homem, Bouça da Mó i Portela de Leonte (stan na 2025-06, źródło: e-konomista.pt).
- Wariant dnia A zamiast przejazdu przez Lindoso; z Caldas do Gerês dalej przez Vieira do Minho na N304.

Źródła: pt.wikipedia.org/wiki/Parque_Nacional_da_Peneda-Gerês, pt.wikipedia.org/wiki/Via_Nova, pt.wikipedia.org/wiki/Serra_do_Gerês, www.e-konomista.pt/portagens-regressam-este-v...

41.72717, -8.16350 (wikidata:Q10289294)

TRÁS-OS-MONTES (DYSTRYKT VILA REAL), PORTUGALIA · ETAP 4 · OPCJA

25 N304 przez Serra do Alvão i wodospad Fisgas de Ermelo

Fot. Husond, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	droga motocyklowa, wodospad, przyroda
Czas	2–3 h jazdy z postojem przy wodospadzie
Wstęp	bez opłat
Droga	N304 Vieira do Minho – Vila Real, ok. 99 km
Ford 2019	1. miejsce w rankingu „Europe's Greatest Driving Roads”, 57/60 pkt
Park Alvão	od 1983 r., ok. 7200 ha, najmniejszy park przyrody Portugalii
Fisgas de Ermelo	ok. 200 m kaskad rzeki Olo

O MIEJSCU

N304 łączy Vieira do Minho na skraju Gerês z Vila Real, ok. 99 km przez krainę Basto i Serra do Alvão. W 2019 r. Ford nakręcił tu odcinek serii „Europe's Greatest Driving Roads” i w zestawieniu dziesięciu dróg dał jej pierwsze miejsce, 57 na 60 punktów: za szeroki, równy asfalt, rytmiczne zakręty, widoki i pustkę. Brytyjski dziennikarz Steve Sutcliffe przez trzy dni zdjęć minął ok. 20 samochodów. Portugalia dostała maksymalne noty za emocje z jazdy, gościnność, krajobraz i jedzenie, a chwalono też tanie hotele, małe kawiarnie, wodospady i rzekę Olo.

Najpiękniejszy odcinek przecina Park Przyrodniczy Alvão, utworzony w 1983 r., z ok. 7200 ha najmniejszy park przyrody w kraju. Ma dwie twarze. Wschodnia, wyżej, to granitowe płaskowyże z okrągłymi blokami skał i wsiami z granitu, jak Lamas de Olo. Zachodnia, niżej, to łupki, strome zbocza (połowa terenu ma ponad 25% nachylenia) i wsie z łupka, jak Ermelo. Najwyższy punkt, Alto das Caravelas, ma 1339 m. W parku żyją wilki, wydry i ptaki drapieżne, m.in. sokoły wędrowne; rośnie tu ok. 486 gatunków roślin, w tym 6 endemitów Portugalii.

Granicę między granitem a łupkiem wyznacza rzeka Olo, a w miejscu, gdzie przebija się przez twardą barierę kwarcytów, tworzy Fisgas de Ermelo: kaskady o łącznej wysokości ok. 200 m w głębokim wąwozie, uważane za najwyższy wodospad Portugalii. Nad wodospadem rzeka wypełnia krystaliczne baseny, do których latem przyjeżdżają kąpać się mieszkańcy okolicy.

NA MIEJSCU

- Jazda N304 przez Mondim de Basto i Ermelo w stronę Vila Real.
- Punkt widokowy nad Fisgas de Ermelo, dojazd leśną drogą z okolic Ermelo [stan drogi i punkt widokowy do sprawdzenia].
- Wieś Ermelo z łupkowymi domami przy moście na Olo.

Praktycznie

- W wariancie przez Gerês: Caldas do Gerês → Vieira do Minho → N304 → Vila Real → Peso da Régua i N222 nad Douro. Porto wypada wtedy z trasy albo zostaje na osobny dzień.
- Stacje w górach są rzadkie: tankuj w Vieira do Minho albo Mondim de Basto [do sprawdzenia].
- Skały przy wodospadzie są śliskie, a dno wąwozu niedostępne; do basenów nad wodospadem tylko przy niskiej wodzie i na własną odpowiedzialność.

Źródła: observador.pt/2019/07/19/portugal-tem-melhor-..., bestbikingroads.com/motorcycle-roads/portugal..., pt.wikipedia.org/wiki/Parque_Natural_do_Alvão, pt.wikipedia.org/wiki/Fisgas_de_Ermelo

41.37782, -7.86370 (wikidata:Q17294136)

26 VISEU / AVEIRO, PORTUGALIA (SÃO PEDRO DO SUL I AROUCA) · ETAP 4 · OPCJA

Serra da Arada: droga przez Portal do Inferno

Fot. Vitor Oliveira from Torres Vedras, PORTUGAL, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons

Typ	droga motocyklowa, gory, widok
Czas	1–1,5 h jazdy z postojami
Wstęp	bez opłat
Wys.	grzbiet na ok. 1000 m; najwyższy punkt podjazdu od Bouceguedim 981 m
Droga	EM567 i dojazdowe drogi gminne między Manhouce (São Pedro do Sul) a Arouca
Podjazd	z Bouceguedim 18,5 km, ok. 926 m w górę, 6 serpentyn
Opuszczona wieś	Drave, w dolinie pod grzbietem

O MIEJSCU

Serra da Arada to góry na granicy dystryktów Viseu i Aveiro, między São Pedro do Sul a Arouca, z grzbietami na ok. 1000 m, wiatrakami i pustymi halami. Przez góry biegnie wąska asfaltowa droga (m.in. EM567), a jej najbardziej znany odcinek nosi nazwę Portal do Inferno, „Brama Piekła”: przez kilkaset metrów jezdnia jedzie po samej grani, z głębokimi dolinami po obu stronach, a dalej schodzi serpentynami w stronę Arouki. Portugalscy motocykliści nazywają ją jedną z najpiękniejszych i najtrudniejszych dróg w kraju; na nagraniach widać wąski pas asfaltu bez barierek, zakręty nad przepaścią i widok na kolejne grzbiety aż po horyzont.

Od strony Arouki podjazd z Bouceguedim ma 18,5 km i ok. 926 m przewyższenia, z sześcioma serpentynami i krótkimi odcinkami o nachyleniu kilkunastu procent; najwyższy punkt drogi leży na 981 m. Od południa wjeżdża się przez Manhouce w gminie São Pedro do Sul. Przez

wieś biegła kiedyś droga rzymska z Porto do Viseu, a w 1900 r. mieszkało tu ok. 1600 osób; w 2021 r. już tylko 466, typowy obraz wyludniających się gór środkowej Portugalii.

Pod grzbietem, w dolinie na ok. 600 m, leży Drave, wieś bez mieszkańców i bez drogi: najbliższa wieś, Regoufe, jest 4 km dalej. Wzmiankowana już w XIV w., nigdy nie była duża (w 1758 r. 22 osoby); ostatni mieszkaniec, Joaquim Martins, wyprowadził się w 2000 r. Łupkowe domy z dachami z płyt łupka, spichlerze i biała kaplica Matki Bożej Zdrowia z 1851 r. stoją dalej, bo w 1995 r. portugalscy harcerze (CNE) kupili jedną trzecią wsi i od 2003 r. prowadzą tu ośrodek dla starszych harcerzy. 15 sierpnia do kaplicy schodzą setki ludzi na odpust. Widok na Drave z góry to jeden z celów wycieczek w Serra da Arada.

Opuszczona wieś Drave w dolinie pod grzbietem Serra da Arada Fot. Mpires (talk · contribs), CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Przejazd odcinkiem Portal do Inferno, postój na grani z widokiem na obie doliny.
- Punkt widokowy nad opuszczoną wsią Drave; do samej wsi 4 km pieszo z Regoufe (w obie strony ok. 2–3 h) [czas do sprawdzenia].
- Manhouce i wiatraki na grzbiecie.

Praktycznie

- Wariant etapu 4 „Arouca i Serra da Arada (+1 dzień)”: Viseu → São Pedro do Sul → Manhouce → Portal do Inferno → Arouca → Serra da Freita → Viseu.

- Droga jest wąska, bez barierek, z ostrymi zakrętami; przy wietrze na grzbiecie trzeba uważać na podmuchy. W mgle i po zmroku lepiej nie wjeżdżać [stan nawierzchni do sprawdzenia].
- Stacji paliw w górach nie ma: tankuj w São Pedro do Sul albo Arouce.

Źródła: climbfinder.com/en/climbs/portal-do-inferno-b..., pt.wikipedia.org/wiki/Drave, pt.wikipedia.org/wiki/Manhouce

40.82080, -8.13500 (wikidata:Q10370329)

AVEIRO, PORTUGALIA (AROUCA GEOPARK) · ETAP 4 · OPCJA

27 Arouca: most 516, kładki nad Paivą i Serra da Freita

Fot. Joseolgon, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	przyroda, geologia, most
Czas	pół dnia (most i część kładek); całe kładki 8,7 km to 2,5–3 h
Wstęp	most i kładki tylko z biletem kupionym online, z limitem wejść; kładki w 2016 r. ok. 1 €, most z kładkami ok. 12 € [ceny i limity na 2028 do sprawdzenia]
Most 516	516 m długości, 175 m nad Paivą, otwarty w maju 2021 r.
Kładki	ok. 8,7 km, Areinho – Espiunca, od 20 czerwca 2015 r.
Geopark	w światowej sieci geoparków od 2009 r. (UNESCO Global Geopark)
Frecha da Mizarela	wodospad Caimy, ok. 75 m

O MIEJSCU

Arouca, miasteczko w górach na południowy wschód od Porto, jest sercem Arouca Geopark: od 2009 r. należy on do światowej sieci geoparków, dziś pod szyldem UNESCO, a z 41 opisanych tu stanowisk geologicznych cztery mają znaczenie międzynarodowe. Prawie połowa obszaru jest objęta siecią Natura 2000. Samo miasteczko wyrosło wokół klasztoru, który król Sancho I zapisał w testamencie córce Mafaldzie (ok. 1195–1256). W 1215 r. poślubiła ona małoletniego króla Kastylii Henryka I, ale małżeństwo unieważniono, a Mafalda wróciła do Portugalii, wstąpiła do klasztoru w Arouce i w 1226 r. doprowadziła do przyjęcia

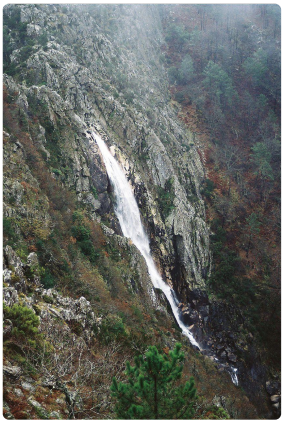
przez wspólnotę reguły cystersów. Pochowano ją w tutejszym klasztorze, a w 1792 r. ogłoszono błogosławioną. W ostatnich latach okolica zasłynęła jednak przede wszystkim z dwóch atrakcji nad rzeką Paiva.

Pierwsza to Passadiços do Paiva, drewniane kładki, które od 20 czerwca 2015 r. prowadzą ok. 8,7 km lewym brzegiem Paivy, przez wąwóz Garganta do Paiva, między plażami rzecznymi Areinho i Espiunca. W pierwszych dwóch i pół miesiącach przeszło nimi ponad 200 tys. osób, a projekt trzy razy z rzędu (2016–2018) dostawał nagrody World Travel Awards jako najlepsza europejska atrakcja turystyki przygodowej. Kładki kilka razy niszczyły pożary lasów, ostatnio we wrześniu 2024 r. Druga atrakcja wisi nad nimi: most 516 Arouca, otwarty w maju 2021 r., ma 516 m długości i wisi 175 m nad rzeką na stalowych linach, a pomost z kraty ma 1,2 m szerokości. W chwili otwarcia był najdłuższym wiszącym mostem dla pieszych na świecie; dziś wyprzedzają go m.in. most w czeskich Sudetach i jeden w Nepalu.

Nad doliną Paivy wznosi się granitowy płaskowyż Serra da Freita, z punktem widokowym São Pedro Velho na 1077 m. Rzeka Caima spada tu z krawędzi granitu, tworząc Frecha da Mizarela, wodospad o wysokości ok. 75 m. Najdziwniejsze są jednak pedras parideiras, „rodzące kamienie”, we wsi Castanheira: z granitowego bloku o powierzchni ok. 1 km² wypadają okrągłe, spłaszczone guzki o średnicy 1–12 cm, z ciemną skorupą z biotytu, a w skale zostają po nich wgłębienia, jakby kamień rodził kamienie. Zjawisko opisał już w 1751 r. ksiądz Luiz Cardoso, a według miejscowej wiary kamień pod poduszką pomaga zajść w ciążę. Kamieni nie wolno wywozić.

Pedras parideiras w Castanheira: granit, z którego „rodzą się” okrągłe kamienie Fot. Cssantos, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Frecha da Mizarela, ok. 75 m spadku rzeki Caima z granitowego płaskowyżu Freita Fot. Vitor Oliveira from Torres Vedras, PORTUGAL, CC BY 2.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Most 516 Arouca: przejście z przewodnikiem, wejście od strony Alvarenga lub Areinho [punkty startu do sprawdzenia].
- Kładki Passadiços do Paiva: cała trasa albo odcinek przy moście; schody przy Areinho są strome.
- Serra da Freita: Frecha da Mizarela, pedras parideiras w Castanheira, punkt widokowy São Pedro Velho.

Praktycznie

- Wariant etapu 4 „Arouca i Serra da Arada (+1 dzień)”: Viseu → São Pedro do Sul → Portal do Inferno → Arouca (most i kładki) → Serra da Freita → Viseu.
- Bilety na most i kładki kupuje się wcześniej przez internet, na konkretną godzinę; w lipcu rano jest chłodniej i mniej ludzi.
- Kładki są liniowe: start i meta są kilkanaście kilometrów od siebie, a motocykl zostaje na jednym końcu; do powrotu taksówka albo bus wahadłowy [do sprawdzenia]. Przy samym moście wystarczy krótka pętla.

Źródła: pt.wikipedia.org/wiki/Ponte_516_Arouca, pt.wikipedia.org/wiki/Passadiços_do_Paiva, pt.wikipedia.org/wiki/Arouca_Geopark, pt.wikipedia.org/wiki/Pedras_Parideiras, pt.wikipedia.org/wiki/Frecha_da_Mizarela, en.wikipedia.org/wiki/Mafalda_of_Portugal, en.wikipedia.org/wiki/Arouca_Abbey

40.96417, -8.17487 (wikidata:Q100166601)

BRAGA (MINHO) · ETAP 3/4 · OPCJA

28 Guimarães: zamek i stare miasto, „kolebka Portugalii”

Fot. Krzysztof Golik, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	zamek, miasto, unesco
Czas	2–3 h
Wstęp	stare miasto bezpłatne; zamek i Pałac Książąt Bragança płatne [ceny do sprawdzenia przed wyjazdem]
Zamek	zbudowany na polecenie hrabiny Mumadony Dias; w 968 r. świeżo ukończony
Kształt	mury na planie tarczy z ośmioma wieżami i donżonem
UNESCO	historyczne centrum, od 2001 r.

RYS HISTORYCZNY

Na jednym ze starych murów Guimarães wielkie litery głoszą „Aqui nasceu Portugal”, tu narodziła się Portugalia. To nie przesada. W X w. hrabina Mumadona Dias (zm. 968), wdowa po hrabim Hermenegildo Gonçalvesie, ufundowała tu klasztor, a do jego obrony przed Maurami i Normanami kazała wznieść zamek. W kodycylu z 4 grudnia 968 r. pisała o nim jako o świeżo ukończonym. Po śmierci męża przez lata sama rządziła hrabstwem Portucale i uchodziła za najpotężniejszą kobietę północno-zachodniej Iberii. Pod koniec XI w. zjawił się tu hrabia Henryk Burgundzki (ok. 1066–1112), jeden z francuskich możnych, którzy przyszli z pomocą Alfonsowi VI, królowi Leónu i Kastylii, po klęsce chrześcijan pod Sagrajas (1086). Ok. 1095 r. poślubił jego nieślubną córkę Teresę i dostał hrabstwo Portucale. Henryk rozbudował zamek na swoją rezydencję.

Według tradycji tu urodził się jego syn Alfons Henryk (Afonso Henriques, ok. 1109–1185), choć historycy spierają się o miejsce i datę. W 1128 r. na polach São Mamede pod Guimarães pokonał wojska własnej matki, hrabiny Teresy, i przejął władzę w hrabstwie Portucale. Od tego

zwycięstwa liczy się zwykle początek niezależnej Portugalii, a w 1139 r. Alfons ogłosił się królem. Kastylijski kuzyn Alfons VII uznał to w traktacie z Zamory w 1143 r., a papież dopiero bullą „Manifestis probatum” w 1179 r. W ciągu 46 lat panowania Alfons przesunął granicę daleko na południe, a w 1147 r. z pomocą krzyżowców płynących do Ziemi Świętej zdobył Lizbonę. Państwo, które zbudował, przetrwało do dziś, a z niego wyszły wyprawy odkrywcze, które w XV–XVI w. otworzyły Europie drogę morską do Afryki, Indii i Brazylii. Zamek, który dziś oglądamy, pochodzi w dużej części z przebudowy z drugiej połowy XIII w.: mury na planie tarczy, osiem prostokątnych wież i wysoki donżon na granitowym wzgórzu.

Poniżej zamku stoi romańska kaplica São Miguel, w której według tradycji ochrzczono Alfonsa, i XV-wieczny Pałac Książąt Bragança z charakterystycznymi kominami. Stare miasto z placami Largo da Oliveira i Praça de Santiago, galeriami i średniowiecznymi kamienicami jest od 2001 r. na liście UNESCO; w 2012 r. Guimarães było Europejską Stolicą Kultury.

NA MIEJSCU

- Zamek na wzgórzu i kaplica São Miguel.
- Pałac Książąt Bragança [bilet i godziny do sprawdzenia].
- Spacer przez Largo da Oliveira i Praça de Santiago, napis „Aqui nasceu Portugal” na murze przy starej bramie.

Praktycznie

- Opcja na przejazd z Gerês do Porto (ok. 50 km przed Porto, szacunkowo); wymaga zjazdu z najkrótszej drogi i ok. pół dnia.
- Motocykl zostaw na parkingu przy zamku albo poza centrum [parking do sprawdzenia]; stare miasto jest strefą pieszą.
- Kolejka linowa z miasta na Penha, wzgórze z sanktuarium nad Guimarães [do sprawdzenia, czy starczy czasu].

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Castle_of_Guimar%C3%A3es, www.wikidata.org/wiki/Q2658498, en.wikipedia.org/wiki/Afonso_I_of_Portugal, en.wikipedia.org/wiki/Mumadona_Dias, en.wikipedia.org/wiki/Henry,_Count_of_Portugal, en.wikipedia.org/wiki/Siege_of_Lisbon

41.44783, -8.29030 (wikidata:Q2658498)

GUARDA / SEIA (SERRA DA ESTRELA) · ETAP 4 · OPCJA

29 Covão dos Conchos (lej przelewu), Serra da Estrela

Fot. Iarahcv, CC0, Wikimedia Commons

Typ	przyroda, gory, szlak
Czas	pół dnia (dojście ok. 5 km w jedną stronę, według innych źródeł dłużej) [do sprawdzenia]
Wstęp	bezpłatny; dojście pieszo od Lagoa Comprida
Budowa	1955, część systemu hydroelektrowni Serra da Estrela
Tunel	1519 m, do Lagoa Comprida
Lej	ok. 4,6 m wysokości, 48 m obwodu
Sława	od 2016 r., gdy zdjęcia leja obiegły internet

O MIEJSCU

Wśród granitowych głazów płaskowyżu Serra da Estrela leży małe sztuczne jezioro, a na jego środku ziemia jakby się zapadała. Okrągły lej z betonu, zarośnięty na krawędzi mchem i trawą, połyka wodę jak odpływ w wannie. Wygląda to na zjawisko przyrodnicze albo dzieło land artu, a jest zwykłą inżynierią. W 1955 r., budując system hydroelektrowni w najwyższych górach Portugalii, zbudowano tu przelew typu „bell-mouth”. Zbiera wodę z potoku Ribeira das Naves i tunelem długości 1519 m przerzuca ją do większego zbiornika Lagoa Comprida.

Przez ponad pół wieku lej był mało znany. W 2016 r. zdjęcia z drona obiegły internet i Covão dos Conchos stał się jednym z najczęściej fotografowanych miejsc w Serra da Estrela. Przez 60 lat beton zdążył zarosnąć roślinnością, więc lej wygląda, jakby był częścią krajobrazu.

Najbardziej spektakularny jest wtedy, gdy jezioro jest pełne, a woda równym pierścieniem spada do środka: po roztopach i deszczach. Jak wygląda w lipcu, źródła nie mówią; przy niskim stanie wody krawędź może sterczeć ponad lustro, bez efektu wiru [do sprawdzenia przed

wyjazdem, np. na świeżych zdjęciach]. Sam szlak przez granitowy płaskowyż, z widokami na zbiorniki i kamienne pustkowie najwyższych gór kraju, jest wart wysiłku także bez wiru.

NA MIEJSCU

- Szlak z Lagoa Comprida przez granitowy płaskowyż do zbiornika Covão dos Conchos i widok na lej z głazów nad brzegiem.
- Sama Lagoa Comprida przy drodze N339: zbiornik wśród granitu, dobry postój nawet bez wędrówki.
- Po powrocie dalej N339 na Torre (1993 m), najwyższy punkt Portugalii kontynentalnej.

Praktycznie

- Wariant: dodatkowy dzień w Serra da Estrela z noclegiem w Seia lub Manteigas; wyjście rano, przed upałem.
- Dystans: ok. 5 km w jedną stronę według postal.pt, Atlas Obscura podaje ok. 10 km; teren skalisty, z podejściami [trasę i czas sprawdzić przed wyjazdem].
- Na szlaku nie ma cienia ani wody. Potrzebne buty trekkingowe i duży zapas wody; kurtkę i kask trzeba zostawić przy motocyklu na parkingu przy Lagoa Comprida albo w noclegu.
- Nie wchodź do wody ani na krawędź leja: przelew zasysa wodę do tunelu.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Cov%C3%A3o_dos_Conchos, www.wikidata.org/wiki/Q64750749, www.atlasobscura.com/places/covao-dos-conchos, postal.pt/cultura/fica-em-portugal-e-parece-t...

40.36390, -7.61090 (wikidata:Q64750749)

LEIRIA (OESTE), COSTA DE PRATA · ETAP 4 · OPCJA

30 Nazaré: Sítio, Forte de São Miguel Arcanjo i Praia do Norte

Fot. Carlos Luis Cruz (talk), Public domain, Wikimedia Commons

Typ	wybrzeze, miasteczko, legenda
Czas	2–3 h
Wstęp	punkty widokowe i Sítio bezpłatne; muzeum w forcie płatne [cena i godziny do sprawdzenia przed wyjazdem]
Kanion Nazaré	ok. 211 km długości, do ok. 5000 m głębokości, zaczyna się ok. 500 m od brzegu
Sezon wielkich fal	październik–marzec, najczęściej XI–II; latem fale zwykle małe
Rekord świata	26,2 m, Sebastian Steudtner, październik 2020
Rekord Polski	ponad 15 m, Adam Warchoł, koniec marca 2026
Wydarzenia	8 września święto Nossa Senhora da Nazaré (dzień gminy), ok. 10 dni procesji, korridy i jarmarku [do sprawdzenia terminu w 2028 r.]

O MIEJSCU

Nazaré ma dwa piętra. Na dole, wzdłuż długiej plaży, leży Praia: dawna wioska rybacka, która przez stulecia nie mogła tu powstać, bo brzeg nękali piraci, i zaczęła zabudowywać się dopiero w XIX w. Na górze, ok. 110 m nad oceanem, stoi Sítio, stara osada pielgrzymów. Według legendy w 1182 r. rycerz Dom Fuas Roupinho polował tu w gęstej mgle na jelenia,

który rzucił się w przepaść. Koń pędził za nim prosto ku krawędzi, a rycerz w ostatniej chwili zawołał do Matki Boskiej, której figurka była ukryta w pobliskiej grocie. Koń stanął jak wryty na samym skraju. Na skale przy kaplicy Ermida da Memória, którą Dom Fuas kazał zbudować nad grotą, pokazuje się do dziś odcisk kopyta. Dom Fuas Roupinho (zm. ok. 1184) to postać historyczna, choć znana głównie z późniejszych przekazów: rycerz Alfonsa I i alkaid Porto de Mós, który 29 lipca 1180 r. dowodził flotą w pierwszym znanym zwycięstwie morskim Portugalczyków, nad Maurami pod przylądkiem Espichel. Dlatego nazywa się go pierwszym admirałem Portugalii; zginął prawdopodobnie w kolejnej bitwie morskiej, w pobliżu Ceuty. Figurka Czarnej Madonny, według podania przywieziona z Nazaretu, od którego miasto wzięło nazwę, trafiła w 1377 r. do większego sanktuarium Nossa Senhora da Nazaré z barokowym wnętrzem w azulejos. Przez wieki ciągnęły tu procesje pielgrzymów (círios) z Lizbony, Coimbry i Leirii, czasem z rodziną królewską. Dopiero sława pobliskiej Fátimy odebrała Nazaré część pątników.

Na końcu cypla, na skale otoczonej z trzech stron wodą, stoi Forte de São Miguel Arcanjo. Pierwszy fort kazał zbudować w 1577 r. król Sebastian (1554–1578) do obrony rybaków przed piratami z Algierii, Maroka, Holandii i Normandii. Rok później Sebastian przepadł bez śladu w bitwie pod Alcácer Quibir w Maroku. Nie zostawił dziedzica, więc w 1580 r. tron objął król Hiszpanii Filip II, a wiara, że „ukryty król” kiedyś wróci i ocali kraj, przetrwała w kulturze portugalskiej jako sebastianizm. Obecny kształt nadał fortowi w 1644 r. Jan IV (1604–1656), który cztery lata wcześniej zakończył unię z Hiszpanią. W 1808 r. francuski oddział w forcie dał się nabrać miejscowym studentom, że Portugalczycy dostali posiłki, i skapitulował. Francuzi wrócili jednak, splądrowali sanktuarium i spalili domy oraz łodzie. Od 1903 r. na forcie świeci czerwona latarnia, a od 2014 r. w środku działa muzeum: o podwodnym kanionie, o niemieckim okręcie podwodnym U-963 zatopionym przez własną załogę u wybrzeży Nazaré 20 maja 1945 r. i ściana desek podarowanych przez surferów.

Sławę dały Nazaré fale. Ok. 500 m od brzegu zaczyna się Canhão da Nazaré, uważany za największy podwodny kanion Europy: ma ok. 211 km długości i schodzi do głębokości ok. 5000 m. Kanion działa jak soczewka:

fale biegną jego głęboką rynną szybciej i docierają do brzegu prawie bez utraty energii, dlatego na Praia do Norte są wyraźnie wyższe niż gdzie indziej na portugalskim wybrzeżu. W zimowe sztormy powstają tu największe fale świata, na których surferzy jeżdżą holowani przez skutery. W listopadzie 2011 r. Garrett McNamara zjechał po fali 23,8 m, w 2017 r. Rodrigo Koxa po 24,4 m, a w październiku 2020 r. Sebastian Steudtner po 26,2 m, co jest rekordem świata. Kobiecy rekord (22,4 m) należy do Mai Gabeiry. Pod koniec marca 2026 r. 24-letni Adam Warchoł ustanowił tu rekord Polski na fali ponad 15 m. Zimą tłumy oglądają to z murów fortu: w 2017 r. przyszło 174 tys. widzów, ponad dwa razy więcej niż dwa lata wcześniej. Fale są tu też groźne. W styczniu 2023 r. zginął w nich brazylijski surfer Márcio Freire, a 28 stycznia 2026 r. burza Kristin zniszczyła domy i połamała tysiące sosen w okolicznych lasach; fort był czasowo zamknięty, potem znów go otwarto.

W lipcu Atlantyk jest tu zwykle spokojny i wielkich fal nie będzie. Warto jednak przyjechać dla widoku z Sítio i z murów fortu na Praia do Norte, dla legendy i dla samego miasteczka. Nazaré słynęła ze strojów rybackich: kobiety nosiły flanelowe spódnice haftowanych w siedmiu kolorach i chust na głowie. Ten strój nosi się dziś okazjonalnie, a na plaży wciąż można trafić na ryby suszone na słońcu na drewnianych stelażach [do sprawdzenia, czy nadal latem]. Lato bywa tu chłodniejsze niż w głębi lądu: Nazaré ma średnio tylko 2 dni w roku powyżej 30 °C, a rano i wieczorem znad oceanu często napływa mgła.

NA MIEJSCU

- Sítio: plac nad urwiskiem, Ermida da Memória z legendą Dom Fuasa i sanktuarium Nossa Senhora da Nazaré.
- Ścieżka z Sítio do Forte de São Miguel Arcanjo, widok z murów na Praia do Norte i muzeum kanionu ze ścianą desek.
- Zjazd kolejką linowo-terenową (funicular) z Sítio do dolnej części miasta i spacer promenadą przy plaży.
- Po drodze z Coimbry: klasztor cystersów w Alcobaça (UNESCO) z grobowcami Piotra I i Inês de Castro, ok. 15 km od Nazaré, oraz klasztor w Batalha (UNESCO), ok. 30 km (odległości szacunkowe).

> **Praktycznie**
>
> - Wariant trasy: Coimbra → (Batalha, Alcobaça) → Nazaré → Lizbona, ok. 230 km (szacunkowo). Zastępuje przejazd przez Serra da Estrela i Évorę albo

wymaga dodatkowego dnia. Na mapie rozdziału o Portugalii to przerywana linia „Nazaré wybrzeżem”.
- Motocykl najlepiej zostawić na parkingu w Sítio; latem centrum przy plaży jest zatłoczone.
- Kąpiel na Praia do Norte jest niebezpieczna nawet przy małej fali. W sierpniu 2012 r. na sąsiedniej plaży Salgado nagła fala zabrała dziewczynkę i jej dziadka spacerujących brzegiem. Do pływania lepsza główna plaża miasta, w strefie ratowników.
- Nocleg: pensjonaty i pokoje w Nazaré; latem rezerwować z wyprzedzeniem.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Nazar%C3%A9,_Portugal, en.wikipedia.org/wiki/Fort_of_S%C3%A3o_Miguel_Arcanjo, pt.wikipedia.org/wiki/Canh%C3%A3o_da_Nazar%C3%A9, pt.wikipedia.org/wiki/S%C3%ADtio_da_Nazar%C3%A9, www.surfertoday.com/surfing/when-to-see-nazar..., www.national-geographic.pl/ludzie/nowy-polski..., nazarewaves.com/en/news/275, pt.wikipedia.org/wiki/Fuas_Roupinho, en.wikipedia.org/wiki/Sebastian_of_Portugal, en.wikipedia.org/wiki/John_IV_of_Portugal

39.60450, -9.08539 (wikidata:Q10284041)

LEIRIA (PENICHE), OESTE · ETAP 4 · OPCJA

31 Berlengi (Berlengas): wyspa Berlenga Grande i fort São João Baptista

Fot. Vitor Oliveira from Torres Vedras, PORTUGAL, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons

Typ	przyroda, wyspa, zamek
Czas	cały dzień (rejs ok. 30 min w jedną stronę)
Wstęp	limit 550 osób dziennie, obowiązkowa rejestracja online (BerlengasPass) i opłata 3 € od osoby (stan na 2025-06, źródło: postal.pt); rejs z Peniche płatny osobno [cena i rozkład do sprawdzenia]
Odległość	10–17 km od Peniche
Berlenga Grande	1,5 × 0,8 km, do 88 m n.p.m.
Fort	São João Baptista, z kamieni klasztoru hieronimitów, odparł atak piratów w 1655 r.
Latarnia	od 1841 r.
UNESCO	rezerwat biosfery od 2011 r.

O MIEJSCU

Kilkanaście kilometrów od Peniche wystaje z oceanu archipelag różowawych granitowych wysp. Ptolemeusz zapisał go jako Londobris, rzymscy geografowie nazywali wyspę Saturnem, a brytyjscy żeglarze „the Burlings”. Prawdopodobnie już w I tysiącleciu p.n.e. Fenicjanie czcili tu Baala-Melkarta, a później zaglądali tu muzułmanie, wikingowie i korsarze. Jedyną większą wyspą jest Berlenga Grande: 1,5 km długości, 0,8 km szerokości i 88 m wysokości.

W 1513 r., przy wsparciu królowej Leonory, hieronimici założyli na wyspie klasztor, który miał pomagać żeglarzom i rozbitkom licznych tu katastrof. Leonora z Viseu (1458–1525), wdowa po Janie II, słynęła z fundacji dobroczynnych: w 1498 r. założyła w Lizbonie bractwo Santa Casa da Misericórdia, wzór dla bractw zakładanych potem w całej

Portugalii i w jej koloniach, a wcześniej szpital przy gorących źródłach, od którego wzięło nazwę miasto Caldas da Rainha. Choroby, brak zaopatrzenia i sztormy odcinające wyspę od lądu wygnały mnichów jeszcze w XVI w. Po wojnie restauracyjnej król Jan IV kazał rozebrać ruiny klasztoru i z ich kamieni postawić fort. Jan IV (1604–1656), wcześniej książę Bragança, został obwołany królem 1 grudnia 1640 r., gdy powstanie w Lizbonie zakończyło sześćdziesiąt lat unii z Hiszpanią; jego ród panował w Portugalii do 1910 r., a w Brazylii do 1889 r. Fort São João Baptista stoi na osobnej skałce, połączonej z wyspą kamiennym mostem na łuku, i jeszcze w trakcie budowy, w 1655 r., odparł atak trzech statków piratów berberyjskich. Najsłynniejszą próbę przeszedł w 1666 r. Pod wyspę podpłynęła hiszpańska eskadra 15 okrętów, a niewiele ponad dwudziestu żołnierzy kaprala António de Avelar Pessoa broniło się przez dwa dni. Według portugalskich relacji napastnicy stracili kilkuset ludzi i okręt Covadonga, a załoga poddała się dopiero bez amunicji i żywności, po zdradzie dezertera. Dziś działa w nim proste schronisko dla turystów. Latarnię na wyspie zbudowano w 1841 r.

Berlengi są rezerwatem przyrody, a od 2011 r. rezerwatem biosfery UNESCO. Na skałach gniazdują ptaki morskie, w wodzie pływają makrele, cefale i miecznik. Woda wokół wyspy jest bardzo przejrzysta, a w skałach wycięte są jaskinie: Gruta Azul (Błękitna Grota) i Furado Grande, naturalny tunel o szerokości 70 m i wysokości 20 m, przecinający całą wyspę. Aby chronić przyrodę, od 2019 r. wpuszcza się na wyspę najwyżej 550 osób dziennie.

NA MIEJSCU

- Ścieżka przez wyspę do latarni i zejście do fortu São João Baptista po kamiennym moście.
- Rejs łodzią do jaskiń: Gruta Azul i tunel Furado Grande [oferta przewoźników do sprawdzenia].
- Kąpiel w przejrzystej, ale zimnej wodzie przy przystani.

Praktycznie

- Opcja tylko przy wariancie przez Nazaré: Peniche leży ok. 70 km na południe od Nazaré (szacunkowo). Wycieczka zajmuje cały dzień, więc to +1 dzień.
- Rejestracja w BerlengasPass przed rejsem i bilet na łódź z wyprzedzeniem: w lipcu limit 550 osób szybko się wyczerpuje.

- Rejs bywa bardzo kołyszący; przy złej pogodzie łodzie nie pływają.
- Motocykl zostaje w Peniche na parkingu przy porcie [parking do sprawdzenia]; na wyspę zabierz wodę i coś do jedzenia.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Berlengas, www.wikidata.org/wiki/Q821015, en.wikipedia.org/wiki/Eleanor_of_Viseu, en.wikipedia.org/wiki/John_IV_of_Portugal, pt.wikipedia.org/wiki/Forte_de_São_João_Bapti…, postal.pt/nacional/so-entra-quem-marca-conhec…

39.41562, -9.51004 (wikidata:Q821015)

ETAP 5 · OD ATLANTYKU PO BIAŁE MIASTECZKA

Lizbona, Algarve i Andaluzja Zachodnia

Lizbona i Sintra, przylądek Sagres, Kadyks, klify Barbate i rzymskie Baelo Claudia nad Cieśniną Gibraltarską, a potem w góry do Rondy i Setenil i do rzymskiej Itáliki pod Sewillą.

Linia trasy: przebieg wariantu lokalnego (bez autostrad) wyznaczony w OpenRouteService – szacunkowo, bez planera tras. Przerywane – warianty (schemat).

Region: Alentejo – opis w rozdziale „Portugalia Północna i Środkowa”.

REGION · PORTUGALIA

Lisboa e Península de Setúbal (Lizbona i półwysep Setúbal)

Fot. Simon Burchell, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Stolica	Lizbona
Obszar	Área Metropolitana de Lisboa – 18 gmin po obu stronach Tagu, ok. 3000 km²
Ludność	ok. 2,9 mln (spis 2021), ponad jedna czwarta mieszkańców Portugalii
UNESCO	klasztor Hieronimitów i wieża w Belém (1983), krajobraz kulturowy Sintry (1995), fado (2011)
Święta	25 kwietnia – Dzień Wolności; 13 czerwca – św. Antoni (Santo António), święto miasta Lizbony
Skraj Europy	Cabo da Roca, 9°30′ W – najdalej na zachód wysunięty punkt kontynentalnej Europy

O REGIONIE

Lizbona leży tam, gdzie Tag rozlewa się w szerokie estuarium i uchodzi do Atlantyku. Miasto wspina się po stromych wzgórzach na północnym brzegu. Na zachód od niego wznoszą się granitowe, często zamglone wzgórza Sintry, które kończą się nad oceanem przylądkiem Cabo da Roca. To najdalej na zachód wysunięty punkt kontynentalnej Europy, miejsce, „gdzie ziemia się kończy, a morze zaczyna”, jak pisał Camões w „Luzjadach”. Na południowym brzegu Tagu leży półwysep Setúbal, a na jego końcu wapienny grzbiet Serra da Arrábida spada białymi urwiskami do turkusowej wody przy ujściu Sado. Przyjmuję granice obszaru metropolitalnego Lizbony: 18 gmin, po 9 na każdym brzegu. To serce

dawnej Estremadury, której nazwa pochodzi zapewne od łacińskiego Extrema Durii, ziem na krańcu, za Douro, zdobywanych w czasie rekonkwisty.

Afonso Henriques zdobył Lizbonę na Maurach w 1147 r. z pomocą krzyżowców płynących do Ziemi Świętej. Złoty wiek przyszedł z odkryciami. W lipcu 1497 r. Vasco da Gama wypłynął spod Restelo w drogę do Indii, a Manuel I wkrótce potem zaczął budować w Belém klasztor Hieronimitów, finansowany w dużej części z podatku od handlu przyprawami. Wszystko to runęło 1 listopada 1755 r., w dzień Wszystkich Świętych, ok. 9:40, gdy w kościołach płonęły świece. Trzęsienie ziemi z epicentrum w Atlantyku, tsunami i pożar zniszczyły większość miasta i zabiły w samej Lizbonie według najczęstszych szacunków 30–40 tys. ludzi, a według niektórych znacznie więcej. Markiz Pombal odbudował dolne miasto, Baixę, na prostokątnej siatce ulic, z domami na drewnianym szkielecie (gaiola), który miał wytrzymać kolejne wstrząsy. Rozesłał też do parafii ankietę o przebiegu kataklizmu, uważaną za jeden z początków sejsmologii. Katastrofa wstrząsnęła oświeceniową Europą: pisali o niej Wolter i Kant.

25 kwietnia 1974 r. ok. 0:20 Rádio Renascença nadało piosenkę „Grândola, Vila Morena” Zeki Afonso. Był to sygnał dla wojska do obalenia dyktatury Estado Novo. Kapitan Salgueiro Maia przyprowadził oddziały ze szkoły kawalerii w Santarém na Terreiro do Paço, a wieczorem premier Marcelo Caetano poddał się w koszarach Carmo. Celeste Caeiro, pracownica restauracji zamkniętej tego dnia z powodu przewrotu, rozdała żołnierzom goździki, a ci wetknęli je w lufy karabinów. Stąd „rewolucja goździków”. Zginęły cztery osoby, zastrzelone przez tajną policję PIDE. Most nad Tagiem, otwarty 6 sierpnia 1966 r. jako Ponte Salazar, nosi odtąd nazwę 25 Kwietnia.

W regionie mieszka ponad jedna czwarta Portugalczyków. Żyje on z portu, usług, administracji i coraz bardziej z turystyki. Półwysep Setúbal ma przemysł, port i winnice, a w estuarium Sado żyje stała grupa ok. 30 delfinów butlonosych.

Most 25 Kwietnia, a za nim na wzgórzu w Almadzie posąg Chrystusa Króla Fot. Vitor Oliveira from Torres Vedras, PORTUGAL, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Bacalhau, suszony i solony dorsz, na setki sposobów. Na Setúbal choco frito, czyli smażona mątwa, do tego Moscatel de Setúbal i owczy ser z Azeitão u stóp Arrábidy.
- Pastel de nata: babeczki z kremem jajecznym. Przepis pochodzi z klasztoru Hieronimitów, a po zamknięciu klasztorów w 1834 r. trafił do cukierni w Belém, która od 1837 r. piecze pastéis de Belém. Do tego wiśniówka ginjinha wypijana na stojąco w maleńkich barach.
- Fado: pieśń o saudade śpiewana w tawernach Alfamy i Mourarii, od 2011 r. na liście niematerialnego dziedzictwa UNESCO.
- Święto św. Antoniego: w nocy z 12 na 13 czerwca dzielnice defilują w marchas populares, a na ulicach Alfamy grillowane sardynki jada się na chlebie. W lipcu jest już po święcie, ale sardynki grilluje się przez całe lato.

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- Most 25 Kwietnia: dwa środkowe pasy mają nawierzchnię z metalowej kraty, a nie asfaltu, żeby zmniejszyć siły aerodynamiczne. Opony buczą, a motocykl lekko pływa. Na wzgórzu w Almadzie stoi posąg Chrystusa Króla z 1959 r.
- Calçada portuguesa: chodniki i place ułożone z drobnych kostek białego wapienia i czarnego bazaltu, w falach i wzorach. Tradycja zaczęła się w 1842 r. na dziedzińcu zamku św. Jerzego. Wypolerowany wapień bywa śliski, a w starym mieście dochodzą do tego szyny tramwajowe.
- Azulejos, malowane kafle, na fasadach kamienic, kościołów i stacji: najczęściej biało-niebieskie, często z całymi scenami.
- EN247 z Cascais na Cabo da Roca i dalej na północ: wiatr od oceanu, nadmorskie wrzosowiska i rozwiane mgły nad Sintrą. Na drugim brzegu, w

Serra da Arrábida, droga biegnie zboczem nad zatoczkami z jasnym piaskiem i przejrzystą wodą.

Źródła: www.infopedia.pt/artigos/$d.-afonso-henriques, pt.wikipedia.org/wiki/Área_Metropolitana_de_Lisboa, www.idealista.pt/news/node/69536, pt.wikipedia.org/wiki/Estremadura_(Portugal), pt.wikipedia.org/wiki/Cabo_da_Roca, en.wikipedia.org/wiki/Pena_Palace, www.infopedia.pt/artigos/$mosteiro-dos-jeronimos, pt.wikipedia.org/wiki/Sismo_de_Lisboa_de_1755, pt.wikipedia.org/wiki/Revolução_de_25_de_Abri..., pt.wikipedia.org/wiki/Ponte_25_de_Abril, en.wikipedia.org/wiki/25_de_Abril_Bridge, rr.pt/noticia/vida/2023/12/20/recorde-de-nasc..., pasteisdebelem.pt/en/history/, ich.unesco.org/en/RL/fado-urban-popular-song-..., lisboasecreta.co/historia-calcada-portuguesa-...

REGION · PORTUGALIA

Algarve

Fot. Tobi 87, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Stolica	Faro
Powierzchnia	4997 km²
Ludność	ok. 467 tys. (2021), latem dochodzą turyści
Nazwa	z arabskiego al-Gharb – „zachód”
Najwyższy punkt	Fóia w Serra de Monchique, 902 m
Granica	Gwadiana; most do Hiszpanii (Castro Marim – Ayamonte) od 1991 r.

O REGIONIE

Algarve to najbardziej na południe wysunięta kraina Portugalii, wąski pas między Atlantykiem a górami, które odcinają go od Alentejo. Dzieli się na trzy strefy. Litoral to wybrzeże: na zachód od Faro złote wapienne klify z grotami, łukami i samotnymi skałami w morzu, na wschód płaskie laguny Ria Formosa za łańcuchem piaszczystych wysp. Barrocal to pas wapiennych wzgórz z sadami migdałowców, figowców, drzew chleba świętojańskiego i oliwek. Serra to góry: na zachodzie zielona, wilgotna Serra de Monchique ze szczytem Fóia (902 m), na wschodzie łupkowa, pusta Serra do Caldeirão. Granicę z Hiszpanią wyznacza Gwadiana. Przyjmuję administracyjne granice regionu, które pokrywają się tu z historycznymi.

Nazwa pochodzi od arabskiego al-Gharb, „zachód”, bo dla Maurów była to zachodnia część al-Andalus. Ich stolicą był Silves. Afonso III zdobył Faro w 1249 r. i zakończył tym portugalską rekonkwistę. Królowie Portugalii przez wieki tytułowali się też królami Algarve (lub „Algarves”), aż do upadku monarchii w 1910 r. Najdalej na zachód sięga Cabo de São Vicente, przylądek, który według tradycji przechował ciało św. Wincentego, strzeżone przez kruki. W 1173 r. Afonso Henriques przewiózł relikwie statkiem do Lizbony i dlatego okręt z dwoma krukami jest w herbie stolicy.

Z Algarve wiąże się postać księcia Henryka Żeglarza, który mieszkał w Sagres i zmarł w tamtej okolicy w listopadzie 1460 r. Legenda o „szkole w Sagres”, gdzie miał gromadzić kartografów i kapitanów, to w dużej mierze mit, który narastał od XVI w. w kronikach i u późniejszych autorów. Prawdziwym portem wypraw był Lagos. Stamtąd w 1444 r. wróciła wyprawa Lançarote z afrykańskimi jeńcami, a ich sprzedaż, opisaną przez kronikarza Gomesa Eanesa de Zurarę, uważa się za początek atlantyckiego handlu niewolnikami. Przypomina o tym muzeum w budynku Mercado de Escravos, choć nie wiadomo na pewno, czy targ odbywał się właśnie tam.

Przez stulecia Algarve żyło z morza i z sadów: z połowu sardynek i tuńczyka, konserwowni w Portimão i Olhão, z migdałów, fig i chleba świętojańskiego. Wszystko zmieniło lotnisko w Faro, otwarte 11 lipca 1965 r. Dziś turystyka jest silnikiem gospodarki regionu. Wzdłuż wybrzeża biegnie autostrada A22, Via do Infante. Od 1 stycznia 2025 r. przejazd nią jest bezpłatny [do sprawdzenia przed wyjazdem]. Do Hiszpanii prowadzi most na Gwadianie, otwarty 22 sierpnia 1991 r., wcześniej przez rzekę kursował tylko prom.

Ażurowe kominy algarwijskie na dachu domu w Montes de Alvor Fot. muffinn from Worcester, UK, CC BY 2.0, Wikimedia Commons

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Cataplana: miedziany garnek z zamykaną pokrywą, w którym dusi się owoce morza, ryby albo małże z wieprzowiną. Do tego sardynki z grilla, ośmiornica i ryby z porannego połowu.

- Słodycze z migdałów i fig: marcepanowe owocki i figurki, które w Algarve robi się z miejscowych migdałów.
- Medronho: wódka z owoców chruściny jagodnej (medronheiro), pędzona w Serra de Monchique. Ma oznaczenie geograficzne IGP. Pożary w 2016 i 2018 r. zmniejszyły zbiory o połowę.
- Legenda o migdałowcach: mauretański król z Silves ożenił się z jasnowłosą księżniczką z północy, która usychała z tęsknoty za śniegiem. Kazał więc obsadzić okolicę migdałowcami, a gdy zakwitły, wzięła białe płatki za śnieg i wyzdrowiała. Kwitną w styczniu i lutym.
- Sierpień to pora festiwali sardynki w Portimão i owoców morza w Olhão [daty 2028 do sprawdzenia].

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- Kominy algarwijskie: białe, ażurowe, zwieńczone iglicą lub kulą. Dawniej mistrz murarski pytał właściciela, „ile dni komina” zamawia: im bardziej koronkowy, tym dłużej trwała praca i tym był droższy, więc komin pokazywał zamożność domu. Popularnie uważa się je za spadek po Maurach, ale część historyków datuje tę modę na XVII–XVIII w.
- Płaskie dachy-tarasy (açoteias), zwłaszcza na wybrzeżu. Suszyło się na nich figi, migdały, kukurydzę i ryby. Fasady zdobią ozdobne attyki (platibandas) z motywami roślinnymi, geometrycznymi albo związanymi z zawodem właściciela.
- Most na Gwadianie przy granicy: podwieszany, długi na 666 m, z przęsłem głównym 324 m. Pod nim szeroka rzeka i solniska Castro Marim.
- W Serra de Monchique, na wariancie przez Fóię: eukaliptusy, dęby korkowe i chruściny, a także ślady pożaru z sierpnia 2018 r., który strawił ok. 27 tys. ha. Dalej, na N2 przez Caldeirão, słupki kilometrowe liczą od Chaves na północy kraju aż do km 738,5 w Faro, gdzie kończy się najdłuższa droga krajowa Portugalii.

Źródła: pt.wikipedia.org/wiki/Algarve, en.wikipedia.org/wiki/Prince_Henry_the_Navigator, www.infopedia.pt/artigos/$escola-de-sagres, postal.pt/opiniao/lagos-na-rota-do-comercio-d..., en.wikipedia.org/wiki/Vincent_of_Saragossa, www.infopedia.pt/artigos/$lenda-das-amendoeir..., www.sulinformacao.pt/en/2015/07/aeroporto-de-..., rr.pt/noticia/pais/2024/12/31/comissao-de-ute..., en.wikipedia.org/wiki/Guadiana_International_Bridge, postal.pt/nacional/incendios-camara-de-monchi..., postal.pt/economia/incendios-em-monchique-pro..., www.barlavento.pt/?p=261096, postal.pt/edicaopapel/nao-deixem-as-platiband..., tomorrowalgarve.com/nov-2022-origins-of-the-a..., www.barlavento.pt/?p=309059

REGION · HISZPANIA

Andalucía (Andaluzja)

Fot. CEphoto, Uwe Aranas, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Stolica	Sewilla
Powierzchnia	ok. 87,3 tys. km², 8 prowincji: Almería, Kadyks, Kordoba, Granada, Huelva, Jaén, Málaga, Sewilla
Ludność	ok. 8,68 mln (2025)
Najwyższy punkt	Mulhacén w Sierra Nevada, 3478 m – najwyżej na Półwyspie Iberyjskim
Święta	28 lutego – Dzień Andaluzji; 16 listopada – Międzynarodowy Dzień Flamenco
Klimat	w lipcu w dolinie Gwadalkiwiru często ponad 40 °C; rekord Hiszpanii 47,4 °C w Montoro (2021)

O REGIONIE

Andaluzja to cały południowy pas Hiszpanii, od granicy z Portugalią na Gwadianie po Almerię nad Morzem Śródziemnym. Ma trzy piętra. Na północy ciągnie się niska, lesista Sierra Morena. Środkiem płynie Gwadalkiwir, którego nazwa pochodzi od arabskiego al-wadi al-kabir, „wielka rzeka”. Jego szeroka, żyzna dolina z Kordobą i Sewillą latem zamienia się w patelnię: w sierpniu 2021 r. w Montoro zmierzono 47,4 °C, najwięcej w historii Hiszpanii. Na południu wznoszą się Góry Betyckie, wypiętrzone przez zderzenie płyty afrykańskiej z europejską: Sierra Nevada z Mulhacénem (3478 m) nad Granadą i wapienne grzbiety Serranía de Ronda z białymi wioskami na zboczach. Wybrzeże ma dwie twarze: atlantycką Costa de la Luz z Kadyksem i Tarifą, skąd do Afryki jest zaledwie ok. 14 km, oraz śródziemnomorską, od Málagi po Almerię.

Na wschodzie krajobraz wysycha: Tabernas, często nazywana jedyną pustynią Europy, służyła od lat 60. za plener westernów Sergia Leone, a Cabo de Gata to dawne podmorskie wulkany.

Fenicjanie założyli Gadir, dzisiejszy Kadyks; tradycja datuje to na ok. 1100 r. p.n.e., archeologia raczej na IX w. p.n.e. Rzymianie nazwali kraj Betyką, a w Itálice pod Sewillą urodził się cesarz Trajan. W 711 r. przez cieśninę przeprawili się muzułmanie i na prawie osiem wieków powstało al-Andalus, od którego wzięła się nazwa regionu. W 929 r. Abd ar-Rahman III ogłosił się w Kordobie kalifem, a od 936 r. budował pod miastem pałacowe miasto Madinat az-Zahra, zrujnowane już ok. 1010 r. w wojnie domowej. Ferdynand III zdobył Kordobę w 1236 r. i Sewillę w 1248 r. Ostatni muzułmański władca Granady, Boabdil, oddał miasto Królom Katolickim 2 stycznia 1492 r. Od 1503 r. sewilska Casa de Contratación kontrolowała cały handel z Ameryką. W 1717 r. urząd przeniesiono do Kadyksu, bo zamulony Gwadalkiwir przestał wystarczać flotom.

Andaluzyjczycy mówią po hiszpańsku, ale z wyraźnym akcentem: połykają końcowe „s”, a w wielu miejscach nie odróżniają „s” od „z”. Z kultury gitanos i ludowej muzyki Andaluzji wyrosło flamenco, od 16 listopada 2010 r. na liście niematerialnego dziedzictwa UNESCO. Ojcem andaluzyjskiej tożsamości jest Blas Infante, autor słów hymnu i propagator zielono-białej flagi przyjętej na zgromadzeniu w Rondzie w 1918 r., rozstrzelany przez frankistów pod Sewillą w sierpniu 1936 r. Autonomię region wywalczył w referendum 28 lutego 1980 r. i ten dzień jest jego świętem.

Andaluzja żyje z ziemi i z turystyki. Daje ok. trzech czwartych hiszpańskiej oliwy (76% w sezonie 2017/18). W Almerii pod foliowymi szklarniami uprawia się warzywa na ok. 33 tys. ha, głównie paprykę i pomidory, w dużej części na eksport. Turyści jadą na Costa del Sol wokół Málagi i do Sewilli, Kordoby i Granady.

Dzielnica domów-jaskiń w Guadix: nad ziemią widać tylko białe fasady i kominy Fot. Nicolas Vigier, CC0, Wikimedia Commons

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Gazpacho i gęstszy salmorejo z Kordoby: zimne zupy z pomidora, chleba, oliwy i czosnku, ratunek w upał. Do tego pescaíto frito, czyli drobne ryby smażone w mące, i szynka z iberyjskich świń.
- Sherry z trójkąta Jerez de la Frontera – Sanlúcar de Barrameda – El Puerto de Santa María. Dojrzewa w systemie solera, w którym młodsze wino stopniowo miesza się ze starszym.
- Almadraba: od czasów fenickich w Barbate i Zaharze łowi się tuńczyka błękitnopłetwego w labiryncie sieci rozstawionych na jego trasie z Atlantyku do Morza Śródziemnego. Sezon trwa od kwietnia do czerwca.
- Wiosną są procesje Wielkiego Tygodnia i Feria de Abril w Sewilli, a 16 lipca na wybrzeżu figura Virgen del Carmen, patronki rybaków, wypływa na morze na łodziach, np. w dzielnicach Málagi El Palo i Pedregalejo [godziny 2028 do sprawdzenia].

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- Czarne sylwetki byków Osborne na wzgórzach przy drogach. Manolo Prieto zaprojektował je w 1956 r. jako reklamę brandy. Gdy prawo zakazało reklam przy drogach, sąd najwyższy pozwolił je zostawić jako część krajobrazu. W całej Hiszpanii stoi ich ok. 90.
- Białe wioski (pueblos blancos) w Serranía de Ronda, jak Gaucín i Setenil: domy bielone wapnem, które odbija słońce, kręte uliczki o układzie z czasów arabskich, kościół lub zamek na szczycie.
- Morze oliwek między Kordobą, Antequerą a Granadą: równe rzędy drzew od horyzontu po horyzont. Andaluzja ma ok. 60% hiszpańskich gajów oliwnych.

- Kamienne wieże strażnicze (torres almenaras) na wybrzeżu, np. koło Barbate, Nerji i na Cabo de Gata. Budowano je od czasów Filipa II przeciw piratom z Afryki Północnej, a ogniem dawano z nich sygnał na alarm.
- W Guadix białe kominy wystają prosto z ziemi. To ok. 2000 domów-jaskiń wykopanych w gliniastych pagórkach, w których zimą jest ciepło, a latem chłodno.

Źródła: www.infopedia.pt/artigos/$fernando-iii, es.wikipedia.org/wiki/Andalucía, ine.es/prodyser/espa_cifras/02_POBLACION.pdf, es.wikipedia.org/wiki/Río_Guadalquivir, www.juntadeandalucia.es/medioambiente/portal/..., www.inspain.org/es/info/blog/desierto-de-tabe..., ariasmontano.uhu.es/entities/publication/9e4f..., es.hispanopedia.com/wiki/Madinat_al_Zahra, gredos.usal.es/handle/10366/136199, www.publico.es/politica/conoce-blas-infante-p..., www.juntadeandalucia.es/html/especiales/28f20..., www.andalucia.org/actividades-y-atracciones/f..., www.agronewscastillayleon.com/andalucia-cierr..., www.infoagro.com/noticias/2024/almeria_cierra..., www.eltiempo.es/noticias/record-temperatura-m..., www.cadizturismo.com/storage/app/media/PRENSA..., forbes.es/turismo/712361/escapada-primaveral-..., www.festivalesdeespana.com/festival/procesion..., www.motor16.com/noticias/historia-toro-carret..., www.juntadeandalucia.es/medioambiente/portal/..., www.eldiario.es/viajes/municipio-granada-conv...

PLAN DNI

Dzień	Trasa	Km	Nocleg
A	Évora → Cromeleque dos Almendres → most 25 de Abril → Lizbona	~155–170 (ORS, szacunkowo)	Lizbona
B	Lizbona → Cascais → EN247 → Cabo da Roca → Sintra (Parque da Pena) → most 25 de Abril → Meco	~140–145 (ORS, szacunkowo)	kemping przy Praia das Bicas lub Aldeia do Meco
C	Meco → Serra da Arrábida → Setúbal → prom do Tróii → Costa Vicentina (N261, N120, N268) → Sagres i Cabo de São Vicente	~285 + prom (ORS, szacunkowo)	Sagres
D	Sagres → Lagos → A22 → Tavira	~145–150 (ORS, szacunkowo)	Tavira
E	Tavira → most na Gwadianie → Ayamonte → Kadyks	~295–300 (ORS, szacunkowo)	Kadyks
F	Kadyks → Vejer de la Frontera → Barbate (Sendero del Acantilado) → N-340 → Baelo Claudia → Tarifa	~120–125 (ORS, szacunkowo)	Tarifa
G	Tarifa → A-405 przez Gaucín → A-369 → Ronda → Acinipo (teatr rzymski) → Setenil de las Bodegas	~150–160 (ORS, szacunkowo)	Setenil de las Bodegas lub Ronda
H	Setenil → Osuna (Coto de las Canteras, kolegiata) → A-92 → Itálica → Sewilla	~170–190 (ORS, szacunkowo)	Sewilla

Bilans: **8 dni**, razem ok. 1460–1520 km (ORS, szacunkowo). Wariant przez Monchique i N2 zamiast A22 wydłuża dzień D [kilometry do wytyczenia w planerze tras].

ZANIM RUSZYSZ

- **Upał:** w Alentejo i dolinie Gwadalkiwiru w lipcu dni z 40 °C nie są rzadkością. Jedź od świtu, zwiedzanie ruin planuj na otwarcie, a w najgorętszych godzinach rób postój w cieniu lub w klimatyzowanym muzeum. Pij więcej, niż chce ci się pić, i jedź w kurtce z wentylacją, nie bez niej.
- **Lizbona i Sintra:** za most 25 de Abril płaci się tylko w kierunku Lizbony. Motocykle były dotąd zwolnione ze stref ZER w centrum [do

sprawdzenia]. W Sintrze drogą do pałacu Pena wjeżdżają od 2019 r. tylko pojazdy uprawnione, a centrum bywa zamykane dla ruchu (wiosną 2026 r. na próbę): motocykl na parking peryferyjny, dalej autobus 434 [do sprawdzenia zasady dla motocykli].

- **Strefy w Kadyksie i Sewilli:** stare miasto Kadyksu jest od maja 2026 r. strefą ZBE, a kamery karzą pojazdy spoza miasta bez hiszpańskiej etykiety (mandaty od jesieni 2026 r.); motocykl zostaw przed starym miastem [szczegóły do sprawdzenia]. W Sewilli ZBE obejmuje tylko wyspę Cartuja, a do strefy ograniczonego ruchu Casco Antiguo jednoślady wjeżdżają swobodnie (stan na 2026-10) [sprawdzić ponownie przed wyjazdem].
- **Levante nad Cieśniną:** wschodni wiatr przyspiesza w zwężeniu między Afryką a Europą; AEMET ogłasza ostrzeżenia już przy 50–60 km/h, a porywy przekraczają czasem 80–100 km/h. Na N-340 między Vejer a Algeciras i na zjazdach do zatoki Bolonia boczne uderzenia potrafią zepchnąć motocykl w bok. Przed tym odcinkiem sprawdź ostrzeżenia AEMET dla Kadyksu.
- **Granica na Gwadianie:** za mostem w Ayamonte przestaw zegarek o godzinę do przodu (Hiszpania UTC+2) i zatankuj do pełna; benzyna była tam o ok. 0,30 €/l tańsza niż w Portugalii (stan na 2026-10). Około 16 lipca porty rybackie wybrzeża, m.in. Barbate, świętują Virgen del Carmen z procesją łodzi [do sprawdzenia terminu w 2028 r.].

PO DRODZE

- **Z Évory do Lizbony:** 12 km na zachód od Évory, na wzgórzu koło Guadalupe, stoi Cromeleque dos Almendres: 95 kamiennych bloków ustawianych od końca VI tysiąclecia p.n.e., odkrytych dopiero w 1964 r. Do Lizbony wjeżdżasz mostem 25 de Abril (1966), otwartym jako most Salazara i przemianowanym po rewolucji goździków.
- **EN247 i Cabo da Roca:** z Lizbony do Sintry jedź wybrzeżem: przez Cascais i dalej EN247 do Colares (ok. 20 km), z odbiciem na Cabo da Roca. To najdalej na zachód wysunięty punkt kontynentalnej Europy, Rzymianom znany jako Promontorium Magnum, żeglarzom jako „Skała Lizbony”. Klify mają tu ponad 100 m, latarnia działa od 1772 r., a pomnik na przylądku nosi wers Camõesa z „Luzjad”: „Onde a terra se acaba e o mar começa” („Gdzie ziemia się kończy, a morze zaczyna”). Latem wieje tu najmocniej w roku i często wisi mgła.
- **Prom przez Sado i Costa Vicentina:** z Setúbal ok. 25 minut promem do Tróii, nad ujściem Sado, gdzie żyje stała grupa ok. 30 delfinów butlonosych (2023) [rozkład i cena promu do sprawdzenia]. Dalej N261,

N120 i N268 wzdłuż parku Costa Vicentina, według parku jedynego miejsca na świecie, gdzie bociany białe gniazdują na morskich skałach (np. przy Cabo Sardão).

- **Cabo de São Vicente:** Rzymianie nazywali ten kraniec lądu Świętym Przylądkiem (Promontorium Sacrum). Według legendy kruki strzegły tu grobu św. Wincentego, a gdy w 1173 r. Alfons I przewiózł relikwie do Lizbony, płynęły za statkiem; łódź z krukami jest w herbie Lizbony. Słynna „szkoła nawigacji" Henryka Żeglarza w Sagres to raczej mit; latarnia działa od 1846 r.
- **Wariant przez góry Algarve:** zamiast nadmorskiej A22 wjedź z Lagos na Fóię (902 m), najwyższy szczyt Algarve, z asfaltem aż na wierzchołek i, przy dobrej widoczności, widokiem na Atlantyk. Dalej na wschód przez Serra do Caldeirão i odcinkiem N2 zjedź do São Brás de Alportel; odcinek N2 Almodôvar–São Brás odnowiono w 2003 r. i nadano mu status „drogi zabytkowej" (Estrada Património). Przebieg łącznika od Monchique do N2 i kilometry wytyczyć w planerze tras [do sprawdzenia].
- **Dwa mosty do Andaluzji:** granicę przekraczasz wantowym mostem na Gwadianie z 1991 r. między Castro Marim a Ayamonte. Do Kadyksu wjeżdżasz mostem Konstytucji 1812 r. (2015), najdłuższym w Hiszpanii, 69 m nad zatoką. Nazwa upamiętnia konstytucję uchwaloną tu 19 marca 1812 r., w dzień św. Józefa, stąd przydomek „La Pepa".
- **Z Tarify do Rondy:** w Tarifie w 1294 r. Guzmán el Bueno, oblegany przez infanta Juana, rzucił ze swoich murów sztylet, by raczej zabili mu syna, niż miał oddać twierdzę. Zginął w 1309 r. pod Gaucín, przez które wiedzie A-405 i A-369 przez białe wioski Serranía de Ronda. Popularna A-397 z San Pedro była od 2025 r. zamknięta po osuwisku [do sprawdzenia].

LIZBONA (SINTRA) · DZIEŃ B

32 Sintra: Parque da Pena i tarasy Palácio da Pena

Fot. Singa Hitam, CC BY 2.0, Wikimedia Commons

Typ	zamek, unesco, ogrod, widok
Czas	pół dnia
Wstęp	bilet „Visit to the Park of Pena” 12 € (dorośli 18–64 lata), obejmuje park, tarasy pałacu i Chalet hrabiny Edla, bez wnętrz pałacu; park 9:00–19:00, ostatnie wejście 18:00 (stan na 2026-10, źródło: parquesdesintra.pt) [cena i godziny do sprawdzenia przed wyjazdem]
Budowa pałacu	1842–1854, dla Ferdynanda II, architekt Wilhelm Ludwig von Eschwege
Wcześniej	klasztor hieronimitów ufundowany przez Manuela I, zrujnowany przez trzęsienie ziemi w 1755 r.
UNESCO	Krajobraz kulturowy Sintry, od 1995 r.
Park	85 ha, ogrody z gatunkami rodzimymi i egzotycznymi
Uznanie	jeden z Siedmiu Cudów Portugalii

> Lecz oto wyrasta przed nami wspaniały Eden Cintry
> w pstrym labiryncie gór i wąwozów.
> Ach, czyja ręka zdoła poprowadzić pędzel albo pióro,
> by oddać choć połowę tego, co oko chłonie
> wśród widoków bardziej olśniewających dla śmiertelnych oczu
> niż te, o których opowiada Bard,
> co zdumionemu światu otworzył bramy Elizjum.
>
> — Lord Byron, „Wędrówki Childe Harolda” pieśń I, strofa 18 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> Lo! Cintra's glorious Eden intervenes
> In variegated maze of mount and glen.
> Ah, me! what hand can pencil guide, or pen,
> To follow half on which the eye dilates
> Through views more dazzling unto mortal ken
> Than those whereof such things the Bard relates,
> Who to the awe-struck world unlocked Elysium's gates.

> Potem wspinaj się powoli krętą drogą,
> często się odwracaj i przystawaj po drodze,
> z wyższych skał oglądaj coraz to nowe piękno
> i odpocznij w „Domu Boleści Naszej Pani”,
> gdzie skromni mnisi pokazują swoje drobne relikwie
> i opowiadają przybyszom rozmaite legendy.
>
> — Lord Byron o drodze do klasztoru na szczycie, „Wędrówki Childe Harolda” pieśń I, strofa 20 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> Then slowly climb the many-winding way,
> And frequent turn to linger as you go,
> From loftier rocks new loveliness survey,
> And rest ye at "Our Lady's house of Woe;"
> Where frugal monks their little relics show,
> And sundry legends to the stranger tell:

RYS HISTORYCZNY

Na szczycie wzgórza nad Sintrą, w pogodny dzień widoczny nawet z Lizbony, stoi pałac w kolorach czerwieni i żółci, jakby wyjęty z bajki. Historia miejsca zaczyna się od średniowiecznej kaplicy Matki Boskiej z Peny, zbudowanej według tradycji po objawieniu Maryi. W 1493 r. król Jan II przybył tu z żoną Leonorą w pielgrzymce, by wypełnić ślub, a jego następca Manuel I (panował 1495–1521), za którego rządów Vasco da Gama otworzył morską drogę do Indii, ufundował na szczycie klasztor hieronimitów. Przez stulecia było to ciche miejsce medytacji dla najwyżej osiemnastu mnichów. W XVIII w. w klasztor uderzył piorun, a trzęsienie ziemi w 1755 r. zamieniło go w ruinę. Ocalała tylko kaplica z ołtarzem z marmuru i alabastru, przypisywanym Nicolau Chanterene. Tak wyglądało

to miejsce, gdy 11–13 lipca 1809 r. Sintrę odwiedził 21-letni Lord Byron (1788–1824). W pierwszej pieśni „Wędrówek Childe Harolda”, wydanej w 1812 r., nazwał ją „wspaniałym Edenem” i opisał wspinaczkę do klasztoru na szczycie. Nazwał go „Domem Boleści Naszej Pani”, bo „pena” odczytał jako „karę, cierpienie”, a nie „skałę”; pomyłkę sam przyznał w przypisie do późniejszych wydań. Poemat z dnia na dzień przyniósł Byronowi sławę.

Ruiny zachwyciły młodego niemieckiego księcia Ferdynanda Saxe-Coburg-Gotha (1816–1885), męża królowej Marii II, którego Portugalczycy nazwali „królem-artystą”. W 1838 r. król-małżonek Ferdynand II kupił klasztor razem z okolicznymi ziemiami i pobliskim Zamkiem Maurów. Przebudowę na letnią rezydencję rodziny królewskiej powierzył inżynierowi górnictwa i architektowi-amatorowi Wilhelmowi Ludwigowi von Eschwege, który zapewne znał zamki nad Renem. Prace trwały w latach 1842–1854. Król i królowa sami wtrącali się w dekoracje: Ferdynand zażyczył sobie łuków, motywów średniowiecznych i islamskich, a okno fasady zaprojektował według okna kapitularza klasztoru zakonu Chrystusa w Tomarze. Powstała celowa mieszanka neogotyku, neomanuelinu, stylu neoislamskiego i neorenesansu, z cytatami z innych budowli, np. z wieży Belém. To jeden z najważniejszych przykładów XIX-wiecznego romantyzmu w architekturze.

Po śmierci Ferdynanda pałac przypadł jego drugiej żonie, śpiewaczce Elise Hensler, hrabinie Edla, od której odkupił go król Ludwik I. W 1889 r. przejęło go państwo, a po rewolucji w 1910 r. stał się muzeum. Ostatnią noc przed wyjazdem na wygnanie spędziła tu ostatnia królowa Portugalii, Amelia. Z czasem kolory fasad wyblakły i przez wiele lat pałac był szary. Pierwotne barwy przywrócono dopiero pod koniec XX w., więc pocztówkowy wygląd jest stosunkowo nowy. W 1995 r. pałac wraz z całym krajobrazem kulturowym Sintry wpisano na listę UNESCO. Pałac nadal służy prezydentowi Portugalii przy uroczystościach państwowych.

Wokół pałacu Ferdynand założył park na 85 ha: lasy, ogrody z drzewami z całego świata, stawy, wodospady i ścieżki z widokami na wzgórza i ocean. Ukryty w nim Chalet hrabiny Edla, alpejski domek, który król zbudował dla drugiej żony, jest częścią tej samej romantycznej opowieści.

NA MIEJSCU

- Tarasy pałacu z biletem do parku: kolorowe mury, dziedziniec z mauretańskimi łukami i Taras Królowej, z którego najlepiej widać całą bryłę. Wnętrz w tym bilecie nie ma.
- Spacer po parku: stawy, Chalet hrabiny Edla i ścieżki widokowe z panoramą wzgórz i Atlantyku.
- Opcjonalnie w dół: Castelo dos Mouros (Zamek Maurów), ok. 15 min pieszo, z widokiem na Penę z boku (osobny bilet, 12 €, stan na 2026-10). W centrum Sintry Quinta da Regaleira ze spiralną „studnią inicjacyjną” [bilet i rezerwacja do sprawdzenia].

Praktycznie

- Motocykl: drogi dojazdowe do Peny są zamknięte dla ruchu prywatnego, a do centrum Sintry ruch jest ograniczony. Motocykl zostaw na parkingu na obrzeżach Sintry [który parking i czy zasady dotyczą motocykli, sprawdzić przed wyjazdem], dalej autobusem 434 ze stacji kolejowej albo pieszo jednym ze szlaków: Villa Sassetti z centrum (1,85 km, ok. 45 min), Santa Maria z São Pedro de Sintra (1,77 km, ok. 1 h).
- Bilet do parku kupuj online: wymaga wybrania daty, ale nie godziny wejścia. Przyjedź na otwarcie o 9:00, zanim zjadą się wycieczki.
- Na szlakach pod górę i w parku potrzebne wygodne buty. Kurtkę i kask zostaw w kufrze albo w noclegu.
- Na terenie zabytku nie wolno wnosić jedzenia (regulamin Parques de Sintra).
- Lipiec to szczyt sezonu; nocleg w Lizbonie albo w Sintrze, Sintra jako osobny dzień.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Pena_Palace, www.wikidata.org/wiki/Q69513, www.parquesdesintra.pt/en/plan-your-visit/ope..., bilheteira.parquesdesintra.pt/info/visita-ao-..., www.theemptynestexplorers.com/blog/visiting-s..., en.wikipedia.org/wiki/Ferdinand_II_of_Portugal, en.wikipedia.org/wiki/Childe_Harold%27s_Pilgrimage, www.bhsportugal.org/events/oporto-branch-repo..., en.wikisource.org/wiki/Page:The_Works_of_Lord...

38.78778, -9.39056 (wikidata:Q69513)

33 SETÚBAL (SESIMBRA), PÓŁWYSEP SETÚBAL · DZIEŃ B

Praia das Bicas, Aldeia do Meco

Fot. Vitor Oliveira from Torres Vedras, PORTUGAL, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons

Typ	plaza, wybrzeze, przyroda
Czas	2–3 h albo nocleg
Wstęp	bezpłatny; bezpłatny parking nad plażą (stan na 2026-10, źródło: visitsesimbra.pt)
Klif	piaszczysto-ilasty, ochrowy, porośnięty sosnami
Zejście	drewniane schody z klifu (od 2013 r.)
Fale	otwarta na zachód; jedna z popularniejszych plaż surfingowych regionu
Wyróżnienie	Bandeira Qualidade de Ouro (Quercus) [do sprawdzenia, czy aktualne]
Wydarzenia	lipiec 2022: festiwal Super Bock Super Rock przeniesiony spod Meco do Lizbony z powodu zagrożenia pożarowego

O MIEJSCU

Na zachodnim brzegu Półwyspu Setúbal, niecałą godzinę jazdy od centrum Lizbony, Atlantyk ciągnie się kilkukilometrowym pasem piasku od Lagoa de Albufeira w stronę Cabo Espichel. Praia das Bicas to jego niewielki fragment tuż za wioską Aldeia do Meco. Od lądu zamyka ją wysoki klif z miękkich piasków i iłów w kolorze ochry, poprzecinany żlebami wyżłobionymi przez deszcz. Na górze rośnie las sosnowy, a z jego skraju widać całą zatokę aż po Praia do Meco. Ten widok z krawędzi klifu, z białą linią fal pod spodem, to najlepszy moment miejsca, zwłaszcza o zachodzie słońca.

Plaża patrzy prosto na zachód i nic nie osłania jej przed wiatrami z północy i zachodu, dlatego fale są tu niemal zawsze. Bicas uchodzi za jedną z najpopularniejszych plaż surfingowych w okolicach Lizbony; kąpiel przy dużym przyboju jest wymagająca i lepiej trzymać się strefy pilnowanej przez ratowników. Na północ plaża przechodzi w Rio da Prata i dalej w Praia do Meco. Meco jako jedna z pierwszych plaż regionu lizbońskiego dostała licencjonowaną strefę naturystyczną; dziś nagich plażowiczów spotyka się głównie na odcinkach z dala od zejść, także na północnym skraju Bicas. Słowo „bica" oznacza po portugalsku rynienkę lub strużkę wody (w Lizbonie także małą kawę espresso); skąd wzięła się nazwa plaży, źródła nie wyjaśniają [do sprawdzenia].

Z klifu wymywa się drobny ił, który plażowicze nakładają na skórę: smaruje się nim całe ciało, czeka, aż wyschnie, i spłukuje w oceanie. Glinę z tego wybrzeża ceni się jako kosmetyk, a pod klifem często widać ludzi ubłoconych od stóp do głów. Okoliczne sosnowe wzgórza są latem bardzo suche. W lipcu 2022 r., w czasie fali upałów, na dwa dni przed otwarciem władze w ostatniej chwili nie zgodziły się na festiwal Super Bock Super Rock na terenie Herdade do Cabeço da Flauta pod Meco: GNR i Ochrona Cywilna uznały, że przy obowiązującym stanie zagrożenia pożarowego tłum w lesie to zbyt duże ryzyko, i festiwal przeniesiono do Lizbony.

NA MIEJSCU

- Widok z krawędzi klifu i z lasu sosnowego nad plażą, najlepiej przed zachodem słońca, potem zejście drewnianymi schodami.
- Spacer plażą na północ, przez Rio da Prata w stronę Praia do Meco (ok. 30 min w jedną stronę).
- Kąpiel błotna w glinie spod klifu, spłukana w oceanie.
- Ok. 12 km na południe Cabo Espichel (szacunkowo): sanktuarium Nossa Senhora do Cabo nad urwiskiem i ślady zauropodów sprzed ok. 150 mln lat na skale Pedra da Mua, które legenda wzięła za odciski kopyt mulicy niosącej Matkę Boską z Dzieciątkiem z zatoki Lagosteiros na klif.

Praktycznie

- Dojazd z Lizbony: most 25 de Abril, A2, N378 i drogi lokalne przez Alfarim, ok. 40 km i 40–45 min (szacunkowo). Pasuje na pierwszy postój po wyjeździe z Lizbony na południe, przed Cabo Espichel i promem z Setúbal do Tróii.

- Bezpłatny parking nad plażą; nie zostawiaj motocykla w lesie przy kempingu, lepiej na parkingu przy zejściu. Do plaży długie schody, więc kask i kurtkę trzeba nieść albo zostawić przy motocyklu.
- Plaża w sezonie pilnowana przez ratowników, przy zejściu bar plażowy z budkami (stan na 2026-10, źródło: visitsesimbra.pt) [do sprawdzenia przed wyjazdem; jeden z przewodników podaje, że ratowników i barów nie ma].
- **Nocleg:** tuż nad plażą stoi kemping Parque de Campismo Campimeco (sieć Campigir), z bezpośrednim zejściem na Bicas. Ma miejsca pod namiot, domki, sklepik, restaurację i basen sezonowy, a portal pitchup.com oznacza go jako przyjazny motocyklistom (stan na 2026-10) [ceny, sezon i dostępność miejsc pod namiot w lipcu 2028 do sprawdzenia]. Alternatywa: pokoje i kwatery w Aldeia do Meco, kilka minut jazdy od plaży.
- Na wieczór: restauracje z rybami i owocami morza w Aldeia do Meco; w lipcu rezerwować kemping z wyprzedzeniem, bo okolica jest weekendowym celem lizbończyków.

Źródła: www.wikidata.org/wiki/Q49323833, pt.wikipedia.org/wiki/Praias_de_Sesimbra, www.visitsesimbra.pt/praias/293/praia-das-bicas, www.lisbonbeachesguide.com/sesimbra/praia-das..., postal.pt/sociedade/super-bock-super-rock-nao..., georgialifetraces.com/tag/cabo-espichel

38.46372, -9.19269 (wikidata:Q49323833)

SETÚBAL, PÓŁWYSEP SETÚBAL · DZIEŃ C

34 Serra da Arrábida: droga nad zatokami i Portinho da Arrábida

Fot. Figas1975, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	przyroda, wybrzeze, droga motocyklowa, geologia
Czas	2–3 h z postojami i kąpielą
Wstęp	bezpłatny; od 4 czerwca do 15 września 2026 r. w godz. 7:00–20:00 dojazd prywatnymi pojazdami do plaż ograniczony, motocykle dozwolone (stan na 2026-05, źródło: revelaarrabida.pt) [zasady na 2028 r. do sprawdzenia]
Park przyrody	od 1976 r., 176 km² (123 km² lądu i 53 km² morza)
Najwyższy punkt	501 m
UNESCO	rezerwat biosfery od 2025 r.
Skała	białe wapienie i brekcja „marmur z Arrábidy”, z czasów jurajskich

> Ze środka tej góry rzucając
> tęskne spojrzenie na słone
> wody, raz pokorne, raz wezbrane,
> zależnie od tego, jak wieje wiatr,
> rozważam sam ze sobą,
> gdzie podziały się rzeczy minione
> i dokąd pójdą obecne, źle ugruntowane,
> które przemijają tą samą drogą.
>
> — Frei Agostinho da Cruz, „O górze Arrábida” sonet XXV, w. 1–8 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> Do meio desta Serra derramando
> A saudosa vista nas salgadas
> Agoas humildes, quando e quando inchadas,
> Conforme a qual o tempo vai soprando,
> Estou comigo só considerando,
> Donde foram parar cousas passadas,
> E donde irão presentes mal fundadas,
> Que pelos mesmos passos vam passando.

> Z tobą i w tobie, Góro, smagana
> bardziej przez fale ludzkie niż morskie,
> zaśpiewam jak łabędź pieśń pożegnalną.
> Ty jesteś świadkiem moich skarg,
> bo zamiast ludzi wolę
> mieć za sąsiadów dzikie zwierzęta i węże.
>
> — Frei Agostinho da Cruz, „Elegia o Arrábidzie” w. 1–6 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> Comvosco e dentro em vós, Serra batida
> Mais das ondas humanas, que marinhas,
> Cantarei, como cisne, a despedida.
> Testemunha sois vós das queixas minhas,
> E porque quero, mais antes que gente,
> As feras e serpentes por vizinhas.

O MIEJSCU

Wzdłuż całego portugalskiego wybrzeża ciągną się długie piaszczyste plaże i ochrowe klify. Serra da Arrábida między Sesimbrą a Setúbal jest wyjątkiem: biały wapienny grzbiet, porośnięty gęstą śródziemnomorską makią, opada stromo wprost do turkusowej wody, jak na wybrzeżu Chorwacji albo Majorki. Pasmo ma ok. 35 km długości, tylko ok. 6 km szerokości i 501 m wysokości. Geolodzy cenią je szczególnie: to wyjątkowe nad Atlantykiem świadectwo zachodniego zasięgu dawnego oceanu Tetydy i narodzin Morza Śródziemnego, gdy w późnej kredzie

zderzyły się płyty afrykańska i eurazjatycka. W jurze było tu płytkie morze i z jego osadów pochodzi biały wapień i brekcja, kamień ozdobny znany jako „marmur z Arrábidy”.

Pod grzbietem leżą trzy najsłynniejsze plaże okolic Lizbony: Galapinhos, Portinho da Arrábida i Figueirinha, z jasnym piaskiem i spokojną, przejrzystą wodą. Nad nimi, na zboczu, bieleje Convento da Arrábida, klasztor franciszkanów z XVI w., którym dziś opiekuje się Fundação Oriente. Założył go w latach 1538–1539 andaluzyjski zakonnik Martinho de Santa Maria na ziemi, którą obiecał mu Jan de Lencastre, pierwszy książę Aveiro. W 1605 r. osiadł tu jako pustelnik poeta Agostinho da Cruz (1540–1619), brat poety Diogo Bernardesa, i spędził w pustelni przy klasztorze czternaście lat. Jego elegie, sonety i eklogi, wydane dopiero w XVIII w., opisują m.in. górę, na której się zestarzał; pochowano go w klasztorze.

Pierwsze próby ochrony tego kawałka wybrzeża podjęto już w latach 40. XX w. Wiąże się je z postacią Sebastião da Gamy (1924–1952), nauczyciela i poety z pobliskiego Azeitão, zwanego „poetą Arrábidy”, której poświęcił debiutancki tom „Serra-Mãe” (1945). Jego list z sierpnia 1947 r. z apelem o ochronę gór dał impuls do założenia w 1948 r. Liga para a Proteção da Natureza, pierwszej organizacji ekologicznej w Portugalii. Zmarł na gruźlicę w wieku 27 lat. Rezerwat powstał w 1971 r., park przyrody w 1976 r., a w 1998 r. dołączono pas morza aż do Cabo Espichel. W 2025 r. UNESCO uznało Arrábidę za rezerwat biosfery.

Dla motocyklisty Arrábida to przede wszystkim droga. Z Sesimbry jedzie się na wschód przez pasmo (N379 i dalej ER379-1), z widokami na zatoki daleko w dole [przebieg najładniejszego wariantu wytyczyć w planerze], a potem zjeżdża do Setúbal i do promu na Tróię. Latem dojazd do plaż jest ograniczony: od czerwca do połowy września prywatne samochody nie wjeżdżają za skrzyżowanie „do Pinheiro” na ER379-1 w stronę Portinho, Creiro i Galapos, ani od strony Albarquel do Figueirinhy. Motocykle są jednak na liście pojazdów dopuszczonych, co jest tu prawdziwym przywilejem. Odcinek nadmorskiej drogi Rua Círio da Arrábida między tunelem Figueirinha a plażą Galapos jest zamknięty od lutego 2023 r. z powodu niestabilnego zbocza.

NA MIEJSCU

- Jazda grzbietem pasma z Sesimbry w stronę Setúbal i postoje na punktach widokowych nad zatokami.
- Zjazd do Portinho da Arrábida: mała przystań rybacka z plażą i kąpielą w krystalicznej wodzie.
- Widok na Convento da Arrábida z drogi [zwiedzanie klasztoru tylko z rezerwacją, do sprawdzenia].

Praktycznie

- Ograniczenia letnie 2026 r.: 4 czerwca – 15 września, 7:00–20:00; motocykle mogą wjeżdżać, samochody nie. Zasady sprawdzić ponownie na 2028 r.
- Na wąskiej drodze nad zatokami latem są tłumy pieszych i rowerzystów; parkowanie poza wyznaczonymi miejscami jest karane.
- Pasuje między Praia das Bicas (Meco) a promem z Setúbal do Tróii.

Źródła: archive.org/details/obrasconformeedi00agosuoft, en.wikipedia.org/wiki/Arr%C3%A1bida_Natural_Park, www.wikidata.org/wiki/Q2105119, pt.wikipedia.org/wiki/Convento_da_Arr%C3%A1bida, pt.wikipedia.org/wiki/Agostinho_da_Cruz, pt.wikipedia.org/wiki/Sebasti%C3%A3o_da_Gama, revelaarrabida.pt/2026/05/19/acesso-automovel...

38.47536, -8.98436 (wikidata:Q2105119)

FARO (VILA DO BISPO), ALGARVE · DZIEŃ C

35 Sagres: Fortaleza de Sagres i Cabo de São Vicente (Przylądek św. Wincentego)

Fot. Lacobrigo, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	zamek, wybrzeze, legenda, przyroda
Czas	2–3 h, najlepiej z zachodem słońca na przylądku
Wstęp	Fortaleza de Sagres: 10 € od 2025 r. (wcześniej 3 €) (stan na 2024-11, źródło: postal.pt) [cena i godziny do sprawdzenia przed wyjazdem]; przylądek i teren wokół latarni bez opłat
Klify	do ok. 75 m nad oceanem
Latarnia	od 1846 r., 24 m, światło widoczne z ok. 60 km
Róża wiatrów	43 m średnicy, 40 segmentów zamiast typowych 32; raczej nie z czasów Henryka Żeglarza
Odwiedzający	427 817 w 2023 r., drugi najczęściej odwiedzany zabytek Portugalii po klasztorze Hieronimitów
Wydarzenia	koniec czerwca: Festival do Perceve w Vila do Bispo (w 2025 r. 27–29 czerwca) [do sprawdzenia terminu w 2028 r.]

> To najdalej na zachód wysunięty punkt nie tylko Europy, ale i całego zamieszkanego świata.
> […]
> Nie pokazuje się tu ani świątyni Heraklesa (Efor skłamał w tej sprawie), ani ołtarza, ani żadnego innego boga,
> tylko w wielu miejscach leżą razem po trzy albo cztery kamienie,
> które przybysze według jakiegoś ojczystego zwyczaju obracają i przenoszą, gdy złożą libację.
> Nie wolno tu składać ofiar ani wchodzić na to miejsce nocą,
> bo mówią, że w tym czasie zajmują je bogowie.
> Kto przychodzi je obejrzeć, nocuje w pobliskiej wsi,
> a potem wchodzi za dnia, niosąc ze sobą wodę, bo tu jej nie ma.
>
> — Strabon, za relacją Artemidora, „Geografia” III 1, 4 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> τοῦτο δέ ἐστι τὸ δυτικώτατον οὐ τῆς Εὐρώπης μόνον ἀλλὰ καὶ τῆς οἰκουμένης ἁπάσης σημεῖον.
> […]
> Ἡρακλέους δ᾽ οὔθ᾽ ἱερὸν ἐνταῦθα δείκνυσθαι (ψεύσασθαι δὲ τοῦτο Ἔφορον) οὔτε βωμόν, οὐδ᾽ ἄλλου τῶν θεῶν,
> ἀλλὰ λίθους συγκεῖσθαι τρεῖς ἢ τέτταρας κατὰ πολλοὺς τόπους,
> οὓς ὑπὸ τῶν ἀφικνουμένων στρέφεσθαι κατά τι πάτριον καὶ μεταφέρεσθαι σπονδοποιησαμένων·
> θύειν δ᾽ οὐκ εἶναι νόμιμον, οὐδὲ νύκτωρ ἐπιβαίνειν τοῦ τόπου,
> θεοὺς φασκόντων κατέχειν αὐτὸν ἐν τῷ τότε χρόνῳ,
> ἀλλὰ τοὺς ἐπὶ θέαν ἥκοντας ἐν κώμῃ πλησίον νυκτερεύειν,
> εἶτ᾽ ἐπιβάλλειν ἡμέρας ὕδωρ ἐπιφερομένους διὰ τὴν ἀνυδρίαν.

RYS HISTORYCZNY

Południowo-zachodni róg Europy to dwa skalne cyple oddalone od siebie o kilka kilometrów: płaska, smagana wiatrem Ponta de Sagres i wyższy Cabo de São Vicente. Ludzie uważali to miejsce za święte od neolitu, o czym świadczą menhiry koło Vila do Bispo. Rzymianie nazywali je Promontorium Sacrum, „Świętym Przylądkiem”, i od tej nazwy pochodzi słowo Sagres. Grecki geograf Strabon (ok. 64 p.n.e. – ok. 24 n.e.), powołując się na Artemidora z Efezu, który był tu osobiście, uważał je za najdalej na zachód wysunięty kraniec zamieszkanego świata. Pisał też, że nie stała tu żadna świątynia, tylko grupki po trzy, cztery kamienie, które przybysze zgodnie z miejscowym zwyczajem obracali. Nocą nie wolno było podchodzić na cypel, bo wtedy przebywali tam bogowie; podróżni nocowali w pobliskiej wiosce i przychodzili rano, niosąc ze sobą wodę. Strabon przytacza też, jako „pospolitą i prostacką” pogłoskę, wiarę, że słońce zanurza się tu w oceanie z sykiem.

W XV w. osiadł tu infant Henryk Żeglarz (1394–1460), inicjator portugalskich wypraw wzdłuż Afryki. W 1443 r. dostał od brata ziemię pod osadę Vila do Infante, która miała zaopatrywać i chronić żeglarzy czekających za cyplem na pomyślny wiatr przed opłynięciem groźnego przylądka. Zmarł tu 13 listopada 1460 r. Na wyprawach, które wysyłał i finansował, Portugalczycy zaczęli zasiedlać Maderę i Azory, a w 1434 r. Gil Eanes jako pierwszy znany Europejczyk opłynął przylądek Bojador. Te wyprawy otworzyły drogę Bartolomeu Diasowi i Vasco da Gamie, a tym samym epoce wielkich odkryć. Słynna „szkoła nawigacji w Sagres” to jednak najpewniej legenda: nie wspominają o niej ani kronikarze z epoki, ani testament infanta, w którym wymienił wszystkie swoje fundacje. Opowieść spopularyzował dopiero Anglik Samuel Purchas w 1625 r. Wyprawy Henryka wypływały głównie z Lagos, a kartografów i mistrza instrumentów Jaime z Majorki zatrudniał jako swoich ludzi, nie jako wykładowców. Dzisiejsza twierdza pochodzi w większości z XVI w. Trzęsienie ziemi w 1755 r. mocno ją zniszczyło i odbudowano ją w XX w. Za tunelem bramy leży na ziemi wielka róża wiatrów z kamyków, o średnicy 43 m. Ma dziwną liczbę 40 segmentów zamiast 32 i prawdopodobnie nie pochodzi z czasów Henryka. Kościółek Nossa Senhora da Graça z 1579 r. zastąpił kaplicę infanta z 1459 r.

Cabo de São Vicente wziął nazwę od św. Wincentego, diakona z Saragossy, zamęczonego ok. 304 r. w Walencji w czasie prześladowań za Dioklecjana; dziś jest patronem Lizbony, Walencji i Algarve. Według legendy jego ciało wyrzuciło tu morze, a grobu pilnowały kruki. Arabski geograf al-Idrisi nazwał to miejsce „Kościołem Kruka”. W 1173 r. Alfons I Henryk (ok. 1109–1185), pierwszy król Portugalii, który w 1147 r. zdobył Lizbonę, przewiózł relikwie statkiem do Lizbony, a kruki płynęły za nim. Łódź z dwoma krukami jest do dziś w herbie Lizbony. U wybrzeży przylądka stoczono kilkanaście bitew morskich, m.in. w 1797 r., gdy Brytyjczycy (z młodym Nelsonem) pokonali flotę hiszpańską. Dziś klify opadają tu pionowo na ok. 75 m, gniazdują na nich m.in. orzeł południowy i sokoły wędrowne, a latarnia z 1846 r., zbudowana na ruinach klasztoru franciszkanów, prowadzi statki jednym z najbardziej ruchliwych szlaków morskich świata. Skały pod nią nazywa się „fim do mundo”, końcem świata. Tutaj zaczyna się też (lub kończy) europejski szlak pieszy E9 wzdłuż wybrzeża aż do Estonii.

Dla mieszkańców gminy Vila do Bispo najważniejszym skarbem tego wybrzeża są percebes, pąkle wąsonogi. Zbieracze, percebeiros, wydłubują je ze skał w strefie przyboju, często z dużym ryzykiem. Pod koniec czerwca Vila do Bispo świętuje je na Festival do Perceve. W lipcu warto zamówić percebes w tawernie: je się je gotowane, odrywając skorupkę od mięsistej „nóżki”.

NA MIEJSCU

- Fortaleza de Sagres: tunel bramy, róża wiatrów, kościółek Nossa Senhora da Graça i ścieżka wokół cypla nad klifami, z widokiem na przylądek.
- Cabo de São Vicente (ok. 6 km): latarnia, mury dawnego klasztoru i krawędź klifu. Zachód słońca jest tu jednym z najsłynniejszych w Portugalii; na parkingu sprzedaje się „ostatnią kiełbaskę przed Ameryką” [do sprawdzenia, czy budka nadal działa].
- Plaże pod klifami między cyplami (Beliche, Tonel) i port rybacki Baleeira po wschodniej stronie Sagres, gdzie jest szansa zobaczyć powrót kutrów.
- Na plaży Martinhal erozja odsłoniła rzymskie piece do wypalania amfor i dachówek.

Praktycznie

- Wiatr: cypel jest otwarty z trzech stron; na drodze N268 do przylądka wieje mocno, szczególnie po południu. Nie zostawiaj kasku luzem na siedzeniu.
- Na przylądku latem bywa tłoczno przy zachodzie słońca; motocykl zmieści się przy krawędzi parkingu.
- Nocleg w Sagres (pensjonaty, surf hostele, kempingi w okolicy) pasuje przed przejazdem wzdłuż Algarve do Hiszpanii. W lipcu rezerwować wcześniej.
- Na przylądku nie ma wody ani cienia; Strabon radził nieść wodę ze sobą i ta rada jest wciąż aktualna.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Sagres_Point, en.wikipedia.org/wiki/Cape_St._Vincent, pt.wikipedia.org/wiki/Escola_de_Sagres, www.wikidata.org/wiki/Q516573, www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus..., en.wikipedia.org/wiki/Prince_Henry_the_Navigator, en.wikipedia.org/wiki/Vincent_of_Saragossa, en.wikipedia.org/wiki/Afonso_I_of_Portugal, postal.pt/nacional/este-monumento-no-algarve-..., stg.portugalresident.com/vila-do-bispo-pays-t...

37.00085, -8.94840 (wikidata:Q516573)

36 FARO, WSCHODNIE ALGARVE · DZIEŃ D

Tavira nad rzeką Gilão

Fot. Digitalsignal, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	miasteczko, zamek, jedzenie
Czas	2–3 h albo nocleg przed granicą
Wstęp	miasto bezpłatne
Początki	osada fenicka z VIII w. p.n.e. na wzgórzu Santa Maria
Most	siedmioprzęsłowy, zwany rzymskim, w rzeczywistości mauretański z XII w.
Kościoły	37
UNESCO	Tavira reprezentuje Portugalię we wpisie diety śródziemnomorskiej na listę niematerialnego dziedzictwa
Odległości	28 km na wschód od Faro, ok. 30 km do mostu na Gwadianie (szacunkowo)

RYS HISTORYCZNY

Tavira to najspokojniejsze z dużych miasteczek Algarve: białe domy i kościelne wieże po obu brzegach rzeki Gilão, która kilka kilometrów dalej wpada do Atlantyku wśród lagun parku Ria Formosa. Jej historia sięga epoki brązu. W VIII w. p.n.e. na wzgórzu Santa Maria powstała jedna z pierwszych osad fenickich na zachodzie Półwyspu Iberyjskiego, z masywnymi murami, sanktuarium i dwoma portami. Fenicjanie porzucili ją pod koniec VI w. p.n.e., gdy delta rzeki zaczęła zamulać port; później wracali tu Tartezyjczycy, a Rzymianie zbudowali port kilka kilometrów dalej.

Najwięcej śladów zostawili Maurowie, którzy rządzili tu od VIII do XIII w. Zbudowali zamek, dwa meczety i pałace, a od nich pochodzą białe ściany, mauretańskie drzwi i charakterystyczne dachy. Siedmioprzęsłowy most

na Gilão, nazywany „rzymskim”, okazał się przy badaniach archeologicznych mostem mauretańskim z XII w. W 1242 r. miasto zdobył rycerz Paio Peres Correia (ok. 1205–1275). Według przekazów była to krwawa zemsta za siedmiu jego rycerzy zabitych w czasie rozejmu; większość mieszkańców zginęła, a nielicznych ocalałych zamknięto w dzielnicy zwanej Mouraria. Paio Peres Correia i jego rycerze spoczywają w kościele Santa Maria do Castelo, zbudowanym na ruinach meczetu. Tak głosi tablica z 1751 r., ale grób wielkiego mistrza pokazuje też klasztor Tentudía w Estremadurze, dokąd jego szczątki przeniesiono w 1511 r.

Ten spór o grób ma swoje źródło w życiorysie rycerza. Paio Peres Correia, Portugalczyk spod Barcelos, zrobił karierę w zakonie Santiago i w grudniu 1242 r. został jego wielkim mistrzem, z siedzibą w Kastylii. Walczył dla Ferdynanda III Świętego, króla Kastylii i Leónu, m.in. przy zdobyciu Sewilli w 1248 r., a jego syna, późniejszego Alfonsa X Mądrego, wspierał przy podboju Murcji. Hiszpańska legenda mówi, że w jednej z bitew poprosił Matkę Boską o zatrzymanie słońca, wołając „Santa María, detén tu día”, i od tych słów wziął nazwę klasztor Tentudía. Dla Portugalczyków jest zdobywcą wschodniego Algarve, dla Hiszpanów jednym z wodzów, z którymi rekonkwista doszła do Sewilli i Murcji.

W XVIII w. port Taviry wywoził sól, suszone ryby i wino, ale trzęsienie ziemi i tsunami z 1755 r. zniszczyły niemal całe miasto. Odbudowano je w stylu epoki, stąd dziś eleganckie XVIII-wieczne kamienice i aż 37 kościołów. Tavira jest też jedną z siedmiu wspólnot, na przykładzie których UNESCO wpisało dietę śródziemnomorską na listę niematerialnego dziedzictwa: oliwa, ryby, owoce morza, warzywa i wspólne jedzenie przy stole są tu codziennością. W tawernach nad rzeką warto spróbować kałamarnicy lub mątwy i sałatki z ośmiornicy.

NA MIEJSCU

- Spacer przez most mauretański na Gilão i nabrzeżem do Praça da República.
- Wzgórze z ruinami zamku i kościołem Santa Maria do Castelo z grobami Paio Peresa Correi i jego rycerzy.
- Kolacja z owocami morza w tawernie nad rzeką; opcjonalnie łódka na Ilha de Tavira, wyspę z plażą w parku Ria Formosa [rozkład do sprawdzenia].

Praktycznie

- Motocykl zostaw poza wąskimi uliczkami starego miasta, np. przy nabrzeżu [parking do sprawdzenia].
- Dobre miejsce na ostatni nocleg w Portugalii: rano most na Gwadianie, zmiana czasu na hiszpański i tańsze paliwo w Ayamonte.
- W lipcu w centrum gorąco i tłoczno; zwiedzanie rano albo wieczorem.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Tavira, www.wikidata.org/wiki/Q372840, pt.wikipedia.org/wiki/Paio_Peres_Correia, pt.wikipedia.org/wiki/Igreja_de_Santa_Maria_d..., es.wikipedia.org/wiki/Monasterio_de_Tent%C3%BAdia

37.13085, -7.65060 (wikidata:Q372840)

KADYKS (ANDALUZJA) · DZIEŃ F

37 Sendero del Acantilado: Barbate → Torre del Tajo

Fot. El Pantera, CC BY-SA 2.5, Wikimedia Commons

Typ	szlak, wybrzeze, przyroda
Czas	3 h
Wstęp	bez opłat i rezerwacji
Klif	ok. 100 m nad morzem
Torre del Tajo	ukończona w latach 1585–1588

O MIEJSCU

Szlak biegnie krawędzią klifu, który na wysokości wieży Torre del Tajo opada do morza z wysokości ok. 100 m. Nad urwiskiem rośnie las pinii, chroniony w parku przyrodniczym La Breña y Marismas del Barbate. Między drzewami co kilkaset metrów otwiera się widok na Atlantyk, a w pogodny dzień na drugi brzeg Cieśniny Gibraltarskiej i góry Maroka. W szczelinach klifu gniazdują ptaki morskie, a spod skał sączą się źródła, które zostawiają na urwisku zielone smugi.

Torre del Tajo powstała w ramach programu obrony wybrzeża, który zarządził Filip II (król Hiszpanii 1556–1598, od 1580 r. także Portugalii), władca imperium z posiadłościami na wszystkich znanych wtedy kontynentach i budowniczy Escorialu. Algierscy i berberyjscy korsarze napadali wtedy na nadmorskie wsie po ludzi na sprzedaż w niewolę, więc wzdłuż brzegu stawiano okrągłe wieże w zasięgu wzroku jedna od drugiej. Strażnicy dawali sygnał dymem w dzień i ogniem w nocy. Prace zaczął Francés de Álava, potem przejął je Luis Bravo de Laguna, a wieżę ukończono dopiero w latach 1585–1588. Ma ok. 13 m wysokości, jedną izbę ze sklepieniem z okulusem i kręte schody w grubości muru.

Barbate żyje z tuńczyka. Wiosną rybacy stawiają almadrabę, labirynt sieci, w który trafiają tuńczyki błękitnopłetwe w drodze z Atlantyku na tarło do Morza Śródziemnego. Tę metodę połowu znali już Fenicjanie i Rzymianie, a do dziś daje jedno z najbardziej cenionych mięs tuńczyka na

świecie. Kilka kilometrów na zachód leży przylądek Trafalgar, przy którym 21 października 1805 r. flota brytyjska admirała Horatio Nelsona (1758–1805) rozbiła połączoną flotę Francji i Hiszpanii. Nelson zginął od kuli w czasie bitwy, a zwycięstwo zapewniło Wielkiej Brytanii przewagę na morzach i przekreśliło plany Napoleona inwazji na wyspy. Hiszpańskimi okrętami dowodził Federico Gravina (1756–1806), który ciężko ranny doprowadził resztki floty do Kadyksu i zmarł tam z ran kilka miesięcy później; Cosme Damián Churruca zginął na pokładzie „San Juan Nepomuceno”, zabroniwszy go poddać.

NA MIEJSCU

- Przejście szlakiem z Barbate do wieży i z powrotem, z widokami z kilku punktów nad urwiskiem.
- Kolacja z tuńczykiem z almadraby w Barbate, najlepiej w sezonie wiosenno-letnim.
- Przylądek Trafalgar z latarnią i Vejer de la Frontera, białe miasteczko na wzgórzu.

> **Praktycznie**
>
> - Ok. 7 km w jedną stronę; najprościej z Barbate do wieży i z powrotem, rano.
> - Obok przylądek Trafalgar i Vejer de la Frontera.
> - Na szlaku nie ma wody ani cienia poza lasem: zabrać min. 1,5 l na osobę.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Torre_del_Tajo, en.wikipedia.org/wiki/Philip_II_of_Spain, en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Trafalgar, en.wikipedia.org/wiki/Horatio_Nelson,_1st_Vis..., es.wikipedia.org/wiki/Federico_Gravina
36.17876, -5.97283 (wikidata:Q113368038)

KADYKS (ANDALUZJA) · DZIEŃ F

38

Baelo Claudia, Bolonia

Fot. Anual, CC BY 3.0, Wikimedia Commons

Typ	rzymskie, wybrzeze
Czas	1,5 h
Wstęp	[do sprawdzenia]
Założenie	koniec II w. p.n.e.
Rozkwit	I w. p.n.e. – II w. n.e.
Teatr	do ok. 2000 widzów

> Dalej Mellaria, która ma solarnie ryb,
> a za nią Belon, miasto i rzeka.
> Stąd najczęściej przeprawia się statkiem do Tingis w Maurusji;
> są tu też składy kupieckie i solarnie ryb.
>
> — Strabon, „Geografia” III 1, 8 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> εἶτα Μελλαρία ταριχείας ἔχουσα
> καὶ μετὰ ταῦτα Βελὼν πόλις καὶ ποταμός.
> ἐντεῦθεν οἱ διάπλοι μάλιστά εἰσιν εἰς Τίγγιν τῆς Μαυρουσίας
> καὶ ἐμπόρια καὶ ταριχεῖαι.

RYS HISTORYCZNY

Baelo leżało w zatoce Bolonia, ok. 22 km na zachód od Tarify, w miejscu, gdzie Europa jest najbliżej Afryki. Rzymskie miasto wyrosło pod koniec II w. p.n.e. z wcześniejszej osady fenicko-iberyjskiej i żyło z dwóch rzeczy: z portu, z którego płynęło się do Tingis (dzisiejszego Tangeru), i z tuńczyka. Ryby z almadraby solono, a z wnętrzności i krwi robiono garum, sfermentowany sos rybny, którym Rzymianie przyprawiali niemal wszystko. Najlepsze garum kosztowało tyle co perfumy. Cesarz Klaudiusz nadał miastu status municypium, stąd przydomek Claudia. Klaudiusz (panował 41–54) to władca, za którego Rzym zaczął podbój Brytanii i zamienił królestwo Mauretanii w dwie prowincje, a Tingis naprzeciw Baelo znalazło się w granicach imperium. Grecki geograf Strabon (ok. 64 p.n.e. – ok. 24 n.e.), autor „Geografii”, najpełniejszego antycznego opisu znanego wtedy świata, wymienia Belon jako port, z którego zwykle płynęło się do Tingis, i targ z solarniami ryb.

Miasto przeżyło szczyt od I w. p.n.e. do II w. n.e. Potem przyszły kłopoty: spadek produkcji, najazdy z Afryki Północnej w II w., germańskie w III w. i silne trzęsienie ziemi z falą tsunami, które zrujnowało budowle z czasów cesarstwa. Miasto podniosło się jeszcze w III w., ale ostatecznie opustoszało w VII w. Jego nazwa przetrwała w zmienionej formie: Belona, Balonia, w końcu Bolonia. Ruiny spod piasku wydobyli od 1917 r. Francuzi pod kierunkiem Pierre'a Parisa (1859–1931), współzałożyciela i pierwszego dyrektora Casa de Velázquez, francuskiego instytutu badań nad Hiszpanią w Madrycie. Nekropolię badał z nim Jorge Bonsor (1855–1930), Brytyjczyk osiadły w Andaluzji, który wcześniej w Carmonie przeprowadził pierwsze w Hiszpanii planowe, systematyczne wykopaliska.

To jedno z najpełniejszych rzymskich miast na Półwyspie. Widać forum z oryginalną posadzką z I w., trzy świątynie Triady Kapitolińskiej (Jowisz, Junona, Minerwa) i świątynię Izydy, egipskiej bogini, której kult przywędrował tu z marynarzami. Taki układ czterech świątyń ma bliską analogię tylko w Sbeitli w Tunezji. Jest bazylika sądowa, w której stał ponad trzymetrowy posąg Trajana (panował 98–117), cesarza urodzonego w andaluzyjskiej Itálice, targ z czternastoma sklepami, teatr na ok. 2000 widzów, mury z ponad czterdziestoma basztami i nad samą plażą kadzie do solenia ryb. W 2022 r. kręcono tu sceny serialu „The Crown".

NA MIEJSCU

- Forum, świątynie i bazylika z kopią posągu Trajana; teatr na zboczu.
- Fabryka garum: kadzie nad plażą.
- Centrum interpretacyjne z widokiem na zatokę i znaleziskami.
- Wydma Bolonia (ok. 30 m) na zachodnim krańcu zatoki: wejście boso po piasku i widok na ruiny i Afrykę.

> **Praktycznie**
>
> - Najlepszy rzymski punkt Andaluzji obok Itálici.
> - Obok wydma Bolonia.
> - Wiatr levante potrafi tu wiać bardzo mocno: uważać na boczne podmuchy na krętym zjeździe z N-340 do zatoki.

Źródła: www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus..., es.wikipedia.org/wiki/Baelo_Claudia, en.wikipedia.org/wiki/Claudius, en.wikipedia.org/wiki/Strabo, es.wikipedia.org/wiki/Jorge_Bonsor, www.casadevelazquez.org/en/recherche-scientif...

36.08993, -5.77461 (wikidata:Q43174653)

39 MALAGA (ANDALUZJA) · DZIEŃ G

Ronda: Casa del Rey Moro i mina wodna

Fot. cloudsoup, CC BY 2.0, Wikimedia Commons

Typ	miasto, kanion
Czas	1 h
Wstęp	płatny [do sprawdzenia]
Mina	XIV w., czasy Abomelika (1331–1339)
Zdobycie Rondy	22 maja 1485 r.
Wąwóz	ok. 100 m od mostu do rzeki
Wydarzenia	Feria de Pedro Romero z Corrida Goyesca, wrzesień [do sprawdzenia]

RYS HISTORYCZNY

Ronda stoi na skalnym płaskowyżu przeciętym na pół wąwozem El Tajo, którym płynie rzeka Guadalevín. Od mostu do wody jest ok. 100 m. Ta sama skała, która czyniła miasto twierdzą nie do zdobycia, odcinała je od wody. Muzułmańscy władcy rozwiązali problem w XIV w., gdy rządził tu Abomelik, syn marynidzkiego sułtana Fezu. W szczelinie skały wykuto schody i galerię, która schodzi aż do koryta rzeki. Chrześcijańscy niewolnicy nosili nimi w górę bukłaki z wodą i obsługiwali kierat. To „mina”, uważana za najlepiej zachowaną budowlę tego rodzaju w Andaluzji.

Mina zdecydowała o końcu muzułmańskiej Rondy. W 1485 r. oddziały markiza Kadyksu Rodriga Ponce de León (1443–1492), walczące dla Ferdynanda Katolickiego (1452–1516), który małżeństwem z Izabelą Kastylijską połączył korony Kastylii i Aragonii i siedem lat później zdobył Granadę, odnalazły wejście od strony rzeki, zniszczyły kierat i odcięły wodę. Miasto poddało się po kilku dniach, 22 maja 1485 r. Po drodze w dół mija się Salę Kieratu, Salę Broni w ufortyfikowanej wieży i Salę Sekretów, w której kopuła niesie szept z jednego kąta do drugiego. U samego dołu małe drzwi wychodzą na rzekę: była to też droga ucieczki.

Sam dom króla Maurów jest dużo młodszy, niż sugeruje nazwa. W 1911 r. kupiła go księżna Parcent, przebudowała w stylu neomudejar i zamówiła ogród u Jeana-Claude'a Nicolasa Forestiera, francuskiego architekta krajobrazu, który projektował też park María Luisa w Sewilli. Ogród tarasami schodzi nad wąwóz i od 1943 r. jest chroniony jako ogród historyczny.

Ronda przyciągała romantyków. Rainer Maria Rilke (1875–1926), jeden z największych poetów języka niemieckiego, mieszkał od grudnia 1912 do lutego 1913 r. w hotelu Reina Victoria, gdzie jego pokój jest dziś wystawą; napisał tu m.in. „Trylogię hiszpańską". Hemingway wplótł wojenne wydarzenia z Rondy do „Komu bije dzwon". Nad wąwozem przerzucono w XVIII w. Puente Nuevo, dzieło Martína de Aldehueli, który zbudował też tutejszą arenę Real Maestranza, jedną z najstarszych w Hiszpanii. Otworzył ją w 1785 r. rondeński matador Pedro Romero (1754–1839), który zabił prawdopodobnie ponad 5600 byków i ani razu nie został ugodzony rogiem, a na starość kierował królewską szkołą tauromachii w Sewilli. Uczył, że matador ma stać spokojnie, bo „toreo robi się rękami, nie nogami". Jego imię nosi wrześniowa feria. Odbywa się wtedy na arenie Corrida Goyesca, w strojach z epoki Goi.

NA MIEJSCU

- Zejście miną na dno wąwozu: kilkaset stopni w dół i z powrotem, w chłodzie skały.
- Ogród Forestiera z tarasami nad Tajo.
- Puente Nuevo: widok z góry z punktów przy moście i z dołu ze ścieżki schodzącej pod most.

> **Praktycznie**
>
> - Sporo schodów w dół i z powrotem.
> - Ronda: Puente Nuevo nad wąwozem.
> - Stare miasto ma wąskie, jednokierunkowe uliczki: motocykl lepiej zostawić na parkingu w nowej części miasta.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Casa_del_Rey_Moro_(Ronda), es.wikipedia.org/wiki/Ronda, es.wikipedia.org/wiki/Pedro_Romero, es.wikipedia.org/wiki/Rodrigo_Ponce_de_León_(..., en.wikipedia.org/wiki/Rainer_Maria_Rilke, www.iemed.org/?p=83967

36.73980, -5.16427 (wikidata:Q97632428)

MÁLAGA (ANDALUZJA), SERRANÍA DE RONDA · DZIEŃ G

40 Acinipo (Ronda la Vieja): rzymskie miasto i teatr

Fot. LEONCIO HIDALGO, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	rzymskie, ruiny, widok
Czas	1 h
Wstęp	bezpłatny; w październiku 2026 r. stanowisko zamknięte z powodu osuwiska na drodze dojazdowej MA-7402 (źródło: juntadeandalucia.es) [godziny i dostępność do sprawdzenia przed wyjazdem]
Wys.	ok. 1000 m, wapienny płaskowyż
Teatr	połowa I w. p.n.e., średnica ok. 62 m, widownia wykuta w skale
Monety	własna mennica; na monetach kiść winogron
BIC	od 8 lutego 2011 r.

RYS HISTORYCZNY

Acinipo leży na wapiennym płaskowyżu na ok. 1000 m, kilkanaście kilometrów na północny zachód od Rondy, z widokiem na trzy prowincje: Kadyks, Malagę i Sewillę. Ludzie mieszkali tu już ok. 3000 r. p.n.e., w epoce miedzi; w IX–VIII w. p.n.e. utrzymywali kontakty z Fenicjanami z wybrzeża, a od V w. p.n.e. stała tu osada iberyjska. Od 206 r. p.n.e. okolicę opanowali Rzymianie, a Acinipo stało się jednym z ważniejszych miast w głębi kraju: miało prawo bicia własnej monety, a na monetach umieszczano kiść winogron. Nazwa mogła pierwotnie znaczyć coś w rodzaju „miasta na szczycie”, ale Rzymianom kojarzyła się z łacińskim acini, czyli winogronami, stąd ten symbol.

Najlepiej zachował się teatr z połowy I w. p.n.e., jeden z najstarszych w rzymskiej Hiszpanii. Jego widownię o średnicy ok. 62 m wykuto w skale, wykorzystując naturalne nachylenie zbocza, a z wyciętego kamienia

zbudowano ścianę sceny, która stoi do dziś niemal na pełną wysokość, choć straciła ozdoby. W dolnej części miasta, zasilane stałym źródłem, leżą termy z I w. p.n.e. z palestrą, a przy dawnym forum rozległa rezydencja (domus). Odkopano też okrągłe chaty z czasów przedrzymskich i resztki murów z okrągłymi basztami.

Od III w. miasto podupadało, a pod koniec tego stulecia ośrodek władzy przeniósł się do pobliskiej Arundy, czyli dzisiejszej Rondy; teatr opustoszał już na przełomie II i III w. Ludzie mieszkali tu jeszcze co najmniej do VII w., a od XVI w. ruiny nazywano Ronda la Vieja, „Starą Rondą". W 1650 r. Fariña del Corral rozpoznał w nich rzymski teatr. Od 2011 r. stanowisko jest chronione jako dobro kultury (BIC).

Termy Acinipo w dolnej części miasta, z I w. p.n.e. Fot. User:Falconaumanni, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Teatr: ściana sceny i widownia wykuta w skale, z widokiem na Serranía de Ronda.
- Termy w dolnej części miasta i domus przy forum.
- Okrągłe chaty przedrzymskie i fragmenty murów.

Praktycznie

- Na trasie dnia G etapu 5: Ronda → Acinipo → Setenil de las Bodegas; z Rondy drogą MA-7402, adres stanowiska MA-486, km 11,8 (źródło: juntadeandalucia.es).
- Jesienią 2026 r. droga MA-7402 była zamknięta po osuwisku, a stanowisko nieczynne; przed wyjazdem sprawdź, czy jest otwarte i w jakich godzinach [do sprawdzenia].

- Płaskowyż jest odsłonięty: w lipcu najlepiej rano, z wodą i nakryciem głowy.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Acinipo, www.juntadeandalucia.es/aaiicc/enclaves/encla…
36.83192, -5.24001 (wikidata:Q4674175)

41 KADYKS (ANDALUZJA) · DZIEŃ G

Setenil de las Bodegas

Fot. Jialiang Gao www.peace-on-earth.org, CC BY-SA 2.5, Wikimedia Commons

Typ	miasteczko, zamek
Czas	1 h
Wstęp	bez opłat
Zdobycie	21 września 1484 r., po siedmiu oblężeniach
Wys.	ok. 640 m
Mieszkańcy	ok. 2600

RYS HISTORYCZNY

Większość białych miasteczek Andaluzji wspina się na wzgórza. Setenil postąpiło odwrotnie i schowało się w wąwozie rzeki Trejo. Domy nie są wykute w skale, tylko dobudowane do nawisów: mieszkańcy domurowali fasady do skalnych półek i wykorzystali skałę jako dach i tylną ścianę. Na ulicach Cuevas del Sol i Cuevas de la Sombra skała wisi nad głowami, a bary mają stoliki pod kilkutonowym okapem. Po jednej stronie wąwozu słońce operuje cały dzień, po drugiej jest cień, stąd nazwy „jaskiń słońca” i „jaskiń cienia”.

Nad miasteczkiem stoi nasrydzka twierdza z XIII w. z wieżą donżonu i murami długości ok. 530 m, które miały ok. 40 baszt. Była tak trudna do zdobycia, że Kastylijczycy oblegali ją siedem razy, od czasów Jana II po Królów Katolickich. W październiku 1407 r. przez dwadzieścia dni ostrzeliwał ją z dział infant Ferdynand (1380–1416), współregent Kastylii w imieniu małoletniego Jana II, i musiał odejść z niczym. Trzy lata później zdobył Antequerę, od której nazwano go Ferdynandem z Antequery, a w 1412 r. został wybrany królem Aragonii; jego wnukiem był Ferdynand Katolicki. Ostatnie oblężenie, już za Królów Katolickich, Izabeli Kastylijskiej (panowała 1474–1504) i Ferdynanda Aragońskiego (panował 1479–1516), zakończyło się zdobyciem miasta 21 września 1484 r. Ta sama para osiem lat później zajęła Granadę i wysłała w drogę Kolumba. Tradycja wywodzi nazwę od łacińskiego septem nihil, „siedem

razy nic”, choć to raczej ludowa etymologia. Drugi człon nazwy przypomina winnice i piwnice z winem, z których miasteczko żyło przed laty.

Kuchnia jest górska: sopas cortijeras z chlebem, oliwą, szparagami i jajkiem, migas z chorizo, kozi ser z pigwą i królik po góralsku. Semana Santa toczy się tu w duchu rywalizacji dwóch bractw, „białych” i „czarnych”, które przez cały tydzień próbują przyćmić się nawzajem procesjami.

NA MIEJSCU

- Spacer ulicami Cuevas del Sol i Cuevas de la Sombra; tapas pod skałą.
- Wieża zamku i punkt widokowy nad miasteczkiem.
- Kościół Encarnación obok zamku [do sprawdzenia godzin].

> **Praktycznie**
>
> - Ok. 20 km od Rondy.
> - Parkowanie w ciasnym centrum trudne: zostawić motocykl na obrzeżach.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Setenil_de_las_Bodegas, en.wikipedia.org/wiki/Siege_of_Setenil, en.wikipedia.org/wiki/Ferdinand_I_of_Aragon, en.wikipedia.org/wiki/Catholic_Monarchs_of_Spain
36.86417, -5.18139 (wikidata:Q918623)

SEWILLA (ANDALUZJA) · DZIEŃ H

42 Osuna: Coto de las Canteras, kolegiata i ulica San Pedro

Fot. CarlosVdeHabsburgo, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	kamieniolom, miasteczko, rzymskie
Czas	2–3 h
Wstęp	Coto de las Canteras płatne (wg relacji z 2026 r. ok. 5 €, z przewodnikiem ok. 7 €); godziny zmieniają się sezonowo [ceny i godziny do sprawdzenia w oficjalnym źródle]
Kamieniołom	wydobycie od V w. p.n.e. do lat 60. XX w.; dla zwiedzających od 2017 r.
Urso	kolonia rzymska założona 44–43 p.n.e.; prawo kolonii na brązowych tablicach (Lex Ursonensis)
Kolegiata	od 1535 r., panteon książąt Osuny 1544–1555
Ludność	17 374 (2024)

> Nasi ruszyli na Urso. Miasto chroniły potężne umocnienia,
> a samo miejsce, nie tylko dziełem rąk, lecz i z natury,
> zdawało się stworzone do odpierania wroga.
> Do tego poza jednym źródłem w samym mieście
> nigdzie w okolicy nie było wody bliżej niż osiem mil,
> co bardzo pomagało obrońcom. […]
> Pompejusz [Gnejusz, syn Wielkiego] zaś, by lepiej zabezpieczyć się przed oblężeniem,
> kazał wyciąć wszelkie drewno wokół miasta i zwieźć je do środka.
>
> — Anonimowy kronikarz kampanii Cezara, „Wojna hiszpańska” 41 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> Ursaonem proficiscuntur; quod oppidum magna munitione continebatur,
> sic ut ipse locus non solum opere sed etiam natura
> datus ad oppugnandum hostem appareret.
> Huc accedebat ut aqua praeter quam in ipso oppido unam
> circumcirca nusquam reperiretur propius milia passuum VIII;
> quae res magno erat adiumento oppidanis. […]
> ac Pompeius ut se ad oppidi oppugnationem tutiorem efficeret,
> omnem materiem circum oppidum succisam intro congessit.

RYS HISTORYCZNY

Osuna to białe miasteczko na wzgórzu w kampinii, rolniczej równinie między Sewillą a Antequerą, i miejsce o wyjątkowo długiej historii. Już Turdetanie, przedrzymscy mieszkańcy doliny Gwadalkiwiru, mieli tu osadę Urso. W 44–43 r. p.n.e., po wojnie domowej Cezara, Marek Antoniusz założył tu kolonię rzymską Colonia Genetiva Iulia. Jej ustawa, wyryta na brązowych tablicach (Lex Ursonensis), przetrwała we fragmentach i jest dziś jednym z najważniejszych źródeł o tym, jak rządzono rzymskim miastem w prowincji; tablice są w Narodowym Muzeum Archeologicznym w Madrycie. Pomysł był Juliusza Cezara (100–44 p.n.e.), który w 45 r. p.n.e. rozbił niedaleko Urso, pod Mundą, ostatnią armię pompejańczyków. Po zabójstwie dyktatora ustawę ogłosił jego współpracownik Marek Antoniusz (83–30 p.n.e.), późniejszy sojusznik Kleopatry.

Miasto zbudowano z kamienia, który wydobywano tuż obok. Na szczycie wzgórza leży Coto de las Canteras, dawny kamieniołom złocistego piaskowca wapiennego. Wydobywano go ręcznie od V w. p.n.e. aż do lat 60. XX w.; najwięcej w XVI w., gdy hrabiowie Ureña rozbudowywali miasto. Wycinane bloki zostawiły wysokie, pionowe ściany i korytarze, które deszcz i wiatr obrobiły w miękkie formy; stąd porównania z

jordańską Petrą. Po zamknięciu przez prawie trzydzieści lat zrzucano tu gruz, aż pod koniec lat 90. teren kupił prywatny właściciel. W latach 2004–2006 rzeźbiarz Francisco Valdivia Gómez wykuł w ścianach płaskorzeźby i figury, m.in. lwa „Strażnika”, a od 2017 r. kamieniołom jest otwarty dla zwiedzających i służy jako sala koncertowa pod gołym niebem.

Złoty wiek Osuny to XVI w. W 1535 r. Juan Téllez Girón (1494–1558), IV hrabia Ureña, zwany Świętym, humanista, który chciał uczynić z Osuny stolicę swoich włości, założył nad miastem kolegiatę, a w latach 1544–1555 zbudował przy niej panteon rodu, jeden z najpiękniejszych przykładów hiszpańskiego renesansu. Jego potomkowie zostali książętami Osuny, jednym z najpotężniejszych rodów Hiszpanii; najsłynniejszy z nich, Pedro Téllez Girón (1574–1624), III książę Osuny, zwany Wielkim, był wicekrólem Sycylii i Neapolu, a jego sekretarzem i przyjacielem był Francisco de Quevedo (1580–1645), jeden z największych pisarzy hiszpańskiego Złotego Wieku, który po śmierci księcia w więzieniu opłakał go w sonetach. Książę zamówił w Neapolu u Jusepe de Ribery „Kalwarię” (1618), a wdowa po nim przywiozła obrazy Ribery do kolegiaty, gdzie wiszą do dziś. Obok stoi dawny uniwersytet z czterema wieżami, ufundowany przez hrabiego Juana w 1548 r.; dyplomy z Osuny uznawano na równi z tymi z Salamanki i Alcalá. W dole, przy ulicy San Pedro, stoją barokowe pałace szlacheckie z rzeźbionymi portalami. Na miejscowej arenie nakręcono jedną ze scen 5. sezonu „Gry o tron” (2015), a w muzeum miejskim są poświęcone jej dwie sale.

„Strażnik” – lew wyrzeźbiony w ścianie kamieniołomu przez Francisco Valdivię Gómeza (2004–2006) Fot. CarlosVdeHabsburgo, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Coto de las Canteras: ściany kamieniołomu, płaskorzeźby i lew „Strażnik”.
- Kolegiata z panteonem książąt Osuny i obrazami Jusepe de Ribery, obok dawny uniwersytet [godziny do sprawdzenia].
- Spacer ulicą San Pedro z pałacami i barokowymi portalami.

Praktycznie

- Na trasie dnia H etapu 5: Setenil → Osuna → A-92 → Itálica → Sewilla.
- Kamieniołom jest na najwyższym punkcie miasta, na końcu Camino Buena Vista; dojazd motocyklem do bramy (stan na 2026-10, źródło: andalucia.com).
- W lipcu w kampinii jest bardzo gorąco: kamieniołom i kolegiata najlepiej rano, przejazd do Sewilli po południu autostradą.

Źródła: penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Ca..., es.wikipedia.org/wiki/Osuna, andalucia.com/province/sevilla/la-campina/osu..., www.escapadarural.com/blog/el-coto-de-las-can..., en.wikipedia.org/wiki/Lex_Ursonensis, www.britannica.com/print/article/397430, en.wikipedia.org/wiki/Juan_Téllez-Girón_y_Vel..., en.wikipedia.org/wiki/University_of_Osuna, es.wikipedia.org/wiki/Pedro_Téllez-Girón_y_Velasco, es.wikipedia.org/wiki/Colegiata_de_Osuna, es.wikipedia.org/wiki/Francisco_de_Quevedo

37.24508, -5.09973 (wikidata:Q108707162)

43 SEWILLA (ANDALUZJA) · DZIEŃ H

Itálica

Fot. No machine-readable author provided. Joris assumed (based on copyright claims)., Public domain, Wikimedia Commons

Typ	rzymskie
Czas	1,5 h
Wstęp	[do sprawdzenia]
Założenie	206 r. p.n.e., Scypion Afrykański
Amfiteatr	ok. 25 000 widzów
Cesarze	Trajan i Hadrian

> Te, Fabiuszu, o boleści, które widzisz teraz,
> pola samotności, zwiędłe wzgórze,
> były niegdyś sławną Itáliką.
> Tu była zwycięska kolonia Scypiona;
> na ziemię strącona leży
> groźna niegdyś chwała straszliwego muru
> i została z niej tylko żałosna
> pamiątka po jej niezwyciężonym ludzie.
>
> — Rodrigo Caro, „Pieśń na ruiny Itáliki” w. 1–9 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> Estos, Fabio, ¡ay dolor!, que ves ahora
> campos de soledad, mustio collado,
> fueron un tiempo Itálica famosa.
> Aquí de Cipión la vencedora
> colonia fue; por tierra derribado
> yace el temido honor de la espantosa
> muralla, y lastimosa
> reliquia es solamente
> de su invencible gente.

> Tu urodził się ów piorun wojny,
> wielki ojciec ojczyzny, chluba Hiszpanii,
> pobożny, szczęśliwy, triumfujący Trajan,
> przed którym w milczeniu ukorzyła się ziemia,
> ta, co widzi kolebkę słońca, i ta, którą obmywa
> morze gadytańskie, również przez niego zwyciężone.
>
> — Rodrigo Caro, „Pieśń na ruiny Itáliki” w. 35–40 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> Aquí nació aquel rayo de la guerra,
> gran padre de la patria, honor de España,
> pío, felice, triunfador Trajano,
> ante quien muda se postró la tierra
> que ve del sol la cuna y la que baña
> el mar, también vencido, gaditano.

RYS HISTORYCZNY

W 206 r. p.n.e., po zwycięstwie nad Kartagińczykami pod Ilipą, Publiusz Korneliusz Scypion (236/235 – ok. 183 p.n.e.) zostawił rannych żołnierzy w turdetańskiej osadzie nad Gwadalkiwirem. Cztery lata później ten sam wódz pokonał Hannibala pod Zamą i zakończył drugą wojnę punicką, stąd przydomek Afrykański; jego zwycięstwa przesądziły, że zachodnią częścią Morza Śródziemnego zawładnie Rzym, a nie Kartagina. Tak powstała Itálica, pierwsze rzymskie miasto założone w Hiszpanii i w ogóle poza Italią. Nazwa przypominała osadnikom, skąd przyszli. Z rodzin tych kolonistów wywodzili się dwaj cesarze: Trajan (panował 98–117), urodzony w Itálice, pierwszy cesarz z rodu osiadłego w prowincji, za którego imperium osiągnęło największy zasięg w dziejach, i jego następca Hadrian (panował 117–138), według większości badaczy także urodzony w Itálice. Hadrian kazał wznieść wał w północnej Brytanii, odbudował rzymski Panteon i zbudował willę w Tivoli.

Hadrian odwdzięczył się miastu po cesarsku. Dobudował nową dzielnicę, nova urbs, z szerokimi ulicami, okazałymi domami i wodociągiem w całości wyłożonym cegłą, co w Hiszpanii było luksusem. Mieszkańcy poprosili go też o nadanie miastu rangi kolonii, choć sam cesarz odradzał to w mowie przed senatem, bo dla mieszkańców oznaczało to mniej przywilejów. Prestiż wygrał i miasto przyjęło nazwę Colonia Aelia Augusta Italica. Rozkwit trwał jednak krótko: już pod koniec II w. Itálica podupadła, a stara część opustoszała w czasach muzułmańskich.

Przez wieki ruiny służyły jako kamieniołom. W XVII w. opłakiwał je poeta i antykwariusz z Utrery Rodrigo Caro (1573–1647) w „Pieśni na ruiny Itáliki”, której najbardziej znaną wersję napisał w 1618 r. W 1740 r. rada Sewilli kazała rozebrać mury amfiteatru na tamę na Gwadalkiwirze, a w 1796 r. wysadzono fragmenty miasta pod drogę. Mimo to amfiteatr na ok. 25 000 widzów, kiedyś jeden z największych w Imperium, robi wrażenie do dziś: widać arenę, podziemia dla zwierząt i gladiatorów i trzy poziomy widowni. W 2017 r. posłużył jako Smocza Jama w siódmym sezonie „Gry o tron”. W domach nova urbs zachowały się mozaiki: Neptun w rydwanie zaprzężonym w hipokampy, ptaki w Domu Ptaków i siedem bóstw planet w Domu Planetarium, od których pochodzą nazwy dni tygodnia.

NA MIEJSCU

- Amfiteatr z podziemiami areny.
- Ulice nova urbs i mozaiki w Domu Ptaków, Domu Neptuna i Domu Planetarium.
- Teatr rzymski w miasteczku Santiponce, gdzie latem odbywa się festiwal teatralny [do sprawdzenia terminu].

Praktycznie

- Upał: wejść na otwarcie.
- Tuż przy Sewilli, łatwo połączyć z wjazdem do miasta.
- W stanowisku prawie nie ma cienia: kapelusz i woda.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Itálica, es.wikipedia.org/wiki/Rodrigo_Caro, es.wikisource.org/wiki/Canción_a_las_ruinas_d..., en.wikipedia.org/wiki/Scipio_Africanus, en.wikipedia.org/wiki/Trajan, en.wikipedia.org/wiki/Hadrian

37.44119, -6.04450 (wikidata:Q658893)

ETAP 6 · KORDOBA, GRANADA I PUSTYNIE POŁUDNIA

Andaluzja Wschodnia i Costa Blanca

Kalifacka Kordoba, megality i skalne miasto Antequery, wybrzeże Málagi i Nerji, Granada, badlandy Gorafe, Cabo de Gata, kryształowa geoda w Pulpí, rzymska Kartagena i gaj palmowy Elche.

Linia trasy: przebieg wariantu lokalnego (bez autostrad) wyznaczony w OpenRouteService – szacunkowo, bez planera tras.

Region: Andalucía (Andaluzja) – opis w rozdziale „Lizbona, Algarve i Andaluzja Zachodnia”.

REGION · HISZPANIA

Región de Murcia (Region Murcji)

Fot. Jose A., CC BY 2.0, Wikimedia Commons

Stolica	Murcja; parlament regionalny obraduje w Kartagenie
Powierzchnia	11 313 km², jedna prowincja
Ludność	ok. 1,59 mln (2025)
Wybrzeże	Costa Cálida, 258 km nad morzem i 73 km brzegu Mar Menor
Święta	9 czerwca – Dzień Regionu (statut autonomii z 1982 r.)
Klimat	półpustynny, ok. 300 mm deszczu rocznie; w Murcji średnie maksimum lipca ok. 34 °C

O REGIONIE

Region Murcji to najsuchszy zakątek hiszpańskiego wybrzeża: spada tu ok. 300 mm deszczu rocznie, za to w kilku gwałtownych ulewach. Między nagimi pasmami gór Betyckich ciągną się kamieniste koryta okresowych rzek, ramblas, a wzdłuż Segury zielona huerta, ogród nawadniany kanałami z czasów arabskich. Spory o wodę rozstrzyga tu od wieków Consejo de Hombres Buenos, rada siedmiu „dobrych ludzi", od 2009 r. razem z walenckim Trybunałem Wód na liście niematerialnego dziedzictwa UNESCO. Od 1979 r. płynie tu też kanałami woda z Tagu (trasvase Tajo-Segura) i dzięki niej suche równiny stały się jednym z największych ogrodów warzywnych i owocowych Europy.

Kartagenę założył ok. 227 r. p.n.e. Kartagińczyk Hazdrubal Piękny jako Qart Hadasht, „Nowe Miasto"; w 209 r. p.n.e. zdobył ją Scypion Afrykański i odtąd była rzymską Carthago Nova. Nazwę regionowi dała epoka arabska: 5 kwietnia 713 r. wizygocki możnowładca Teodomir zawarł z Abd al-Azizem, synem zdobywcy Hiszpanii, układ, który zachował jego ludziom wiarę i majątki za roczny trybut, i kraina nazywała się potem Tudmir. Samą Murcję założono ok. 825 r. Od 1243 r.

była lennem Kastylii; bunt muzułmanów z 1264 r. stłumił Jakub I Aragoński, a osadnicy z Aragonii i Katalonii zostali. 12 lipca 1873 r. Kartagena ogłosiła się niezależnym kantonem i broniła przed wojskiem republiki do 12 stycznia 1874 r.; pierwsza flaga na forcie Galeras była według relacji przez pomyłkę turecka, więc ochotnik zamalował półksiężyc własną krwią.

Mówi się tu po hiszpańsku, ale z własnym akcentem i słownictwem. Gwara murcka ma ok. 3 tys. słów arabskiego pochodzenia i wiele aragońskich naleciałości po średniowiecznych osadnikach. Jej wiejska odmiana z huerty, panocho, jest dziś zagrożona, ale wraca raz w roku, gdy podczas wiosennego Bando de la Huerta czyta się w niej żartobliwe obwieszczenia.

Region żyje z rolnictwa, przemysłu i turystyki. Kartagena to baza marynarki wojennej i ośrodek petrochemii, a w górach między nią a La Unión kopano rudy od czasów rzymskich; górnictwo odżyło ok. 1840 r. i ściągnęło tu ludzi z Andaluzji. Ceną intensywnego rolnictwa jest Mar Menor, słona laguna o powierzchni 135 km². Spływające z pól nawozy wywołały w 2016 r. zakwit fitoplanktonu, tzw. „zieloną zupę”, która zabiła ok. 85% podwodnych łąk, a w 2019 i 2021 r. brzegi pokryły śnięte ryby. Mieszkańcy zebrali ponad pół miliona podpisów pod obywatelskim projektem ustawy i 30 września 2022 r. laguna jako pierwszy ekosystem w Europie dostała osobowość prawną.

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Kuchnia huerty: zarangollo (jajecznica z cukinią i cebulą), pastel de carne (pieróg mięsny na niedzielę) i deser paparajotes: liście cytryny w cieście, smażone i posypane cukrem z cynamonem (liścia się nie je).
- Od morza caldero, ryż gotowany przez rybaków na wywarze z ryb skalnych, potem asiático, kawa z Campo de Cartagena z likierem 43, koniakiem i mlekiem skondensowanym. Wino z apelacji Jumilla, Yecla i Bullas.
- Wiosenne święta Murcji tydzień po Wielkanocy: we wtorek Bando de la Huerta (stroje ludowe, kramy z jedzeniem), w sobotę Entierro de la Sardina, parada zakończona spaleniem wielkiej sardynki.
- Carthagineses y Romanos w Kartagenie (od 1990 r.): w drugiej połowie września kilkadziesiąt oddziałów kartagińskich i rzymskich odtwarza zdobycie miasta przez Scypiona w 209 r. p.n.e. [termin w 2028 r. do sprawdzenia].

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- Morze folii: między Águilas a Mazarrónem równiny i stoki pokrywają szklarnie i tunele foliowe; Mazarrón i Águilas od dziesięcioleci należą do głównych ośrodków uprawy pomidorów w regionie.
- Ramblas: mosty nad szerokimi, suchymi korytami pełnymi żwiru. Po gwałtownej ulewie zamieniają się w rwące rzeki; zalewały już m.in. Los Alcázares nad Mar Menor. Gdy leje, nie wjeżdżaj w zalany bród.
- Przy plaży Bolnuevo pod Mazarrónem żółte grzyby i plastry miodu wyrzeźbione przez wiatr i wodę w piaskowcu (pomnik przyrody od 2019 r.). Między Kartageną a La Unión rdzawe hałdy, kominy pieców i wieże szybów dawnych kopalń, chronione od 2015 r. jako zabytek.
- Mar Menor z drogi wygląda jak płaskie jezioro; po drugiej stronie widać zabudowaną mierzeję La Manga, a z wody wystaje pięć wulkanicznych wysp. Na południe od laguny park Calblanque (1992 r.): wybrzeże bez zabudowy, skamieniałe wydmy i saliny; latem wjazd prywatnymi pojazdami bywa ograniczony [zasady 2028 do sprawdzenia].

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Región_de_Murcia, es.wikipedia.org/wiki/Murcia, es.wikipedia.org/wiki/Pacto_de_Teodomiro, es.wikipedia.org/wiki/Cantón_de_Cartagena, es.wikipedia.org/wiki/Mar_Menor, maldita.es/malditateexplica/20221201/mar-meno..., www.boe.es/eli/es/l/2022/09/30/19, es.wikipedia.org/wiki/Habla_panocha, es.wikipedia.org/wiki/Parque_regional_de_Calb..., ich.unesco.org/es/RL/el-tribunal-de-las-aguas..., es.wikipedia.org/wiki/Gastronomía_de_la_Regió..., www.turismoregiondemurcia.es/en/natural_area/..., www.festivalesdeespana.com/festival/fiestas-d..., www.festivalesdeespana.com/festival/fiestas-d...

REGION · HISZPANIA

Comunitat Valenciana (Wspólnota Walencka)

Fot. Kriegerkalle, Public domain, Wikimedia Commons

Stolica	Walencja (València)
Powierzchnia	23 255 km², 3 prowincje: Alicante, Castellón, Walencja
Ludność	ok. 5,4 mln (2025)
Języki	walencki i hiszpański, oba urzędowe; po walencku mówi ok. połowa mieszkańców (2021)
Święta	9 października – Dzień Wspólnoty (zdobycie Walencji w 1238 r.); Fallas 15–19 marca
UNESCO	giełda jedwabiu w Walencji (1996), gaj palmowy w Elche (2000), Misteri d'Elx (2001), Fallas (2016)

O REGIONIE

Wspólnota Walencka to długi pas wybrzeża od delty Ebro po Murcję. Przy morzu ciągnie się płaska, żyzna równina z mułu rzek: horta, czyli ogrody warzywne, sady pomarańczowe i pola ryżowe wokół laguny Albufera. Kilkadziesiąt kilometrów w głąb lądu wyrastają góry na granicy z Aragonią i Kastylią: na północy Maestrat i Els Ports z Morellą, na zachodzie Serranos z Chelvą, a na południu, wokół Alicante i Elche, klimat staje się półpustynny. Z gór spływają barrancos, koryta suche przez większość roku. 29 października 2024 r. po ulewie barranco del Poyo zalało przedmieścia Walencji i powódź zabiła w regionie 229 osób; po wcześniejszej, z 1957 r., przełożono koryto Turii poza miasto, a w starym urządzono park.

Iberowie zostawili tu Damę z Elche, kamienne popiersie z V–IV w. p.n.e., odkopane 4 sierpnia 1897 r. na wzgórzu L'Alcúdia. Rzymianie założyli Walencję w 138 r. p.n.e. W czerwcu 1094 r., po 19 miesiącach oblężenia,

zdobył ją Cyd i rządził nią aż do śmierci w 1099 r.; wdowa Jimena utrzymała miasto do 1102 r., po czym chrześcijanie je spalili i opuścili. Na stałe zdobył Walencję 9 października 1238 r. Jakub I Aragoński. Utworzył osobne królestwo w Koronie Aragońskiej, z własnymi prawami, Furs, ogłoszonymi uroczyście w 1261 r. W XV w. przeżyło złoty wiek literatury: wtedy Walencjanin Joanot Martorell napisał rycerski romans „Tirant lo Blanc”. Dwa ciosy przyszły później: w 1609 r. wygnano ok. 120 tys. moriskosów, potomków muzułmanów, czyli mniej więcej jedną trzecią mieszkańców, a po bitwie pod Almansą (25 kwietnia 1707 r.) Filip V Burbon zniósł Furs. Xàtivę, która stawiła mu opór, kazał spalić; w tamtejszym muzeum jego portret wisi od 1940 r. do góry nogami.

Walencki to według Akademii Języka Walenckiego (orzeczenie z 2005 r.) ten sam język, którym mówi się w Katalonii i na Balearach. Rozumie go ok. 76% mieszkańców, mówić potrafi ok. 51% (2021). Pas w głębi lądu, ok. ćwierci terytorium, od wieków mówi po hiszpańsku: m.in. Rincón de Ademuz, Serranos i Alto Palancia, a od zarazy z 1648 r. także Vega Baja z Torreviją. Na trasie słychać więc na zmianę jeden i drugi język: w Elche, Morelli i Peñíscoli walencki, w Torrevieji, Chelvie i Ademuz hiszpański.

Region to czwarta gospodarka Hiszpanii. Daje ok. połowy hiszpańskich cytrusów, a Hiszpania jest największym na świecie eksporterem świeżych cytrusów. W prowincji Castellón, wokół Vila-real, Onda i l'Alcora, powstaje ponad 90% hiszpańskich płytek ceramicznych. Na wybrzeżu Costa Blanca i Costa del Azahar żyje się z turystyki.

Palmy przy drodze między sadami pomarańczowymi (1977 r.) Fot. LBM1948, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Paella valenciana: ryż z kurczakiem, królikiem, zieloną fasolką (bajoqueta), fasolą garrofó i szafranem, gotowany na ogniu w płaskiej patelni, od której danie wzięło nazwę (paella to po walencku patelnia). Narodziła się wśród pól ryżowych nad Albuferą, a najlepsza jest przypieczona warstwa z dna, socarrat.
- Horchata de chufa: zimny, mleczny napój z bulw cibory jadalnej (chufa), pochodzący z Alboraya pod Walencją; pije się ją z podłużnymi bułeczkami fartons. W lipcowy upał idealna.
- Fallas w Walencji, 15–19 marca: satyryczne konstrukcje z kukłami stawiane na ulicach i palone w noc św. Józefa, 19 marca (cremà); od 1934 r. jedną kukłę (ninot) mieszkańcy co roku ułaskawiają głosowaniem.
- Misteri d'Elx, 14–15 sierpnia: średniowieczny śpiewany dramat o Wniebowzięciu w bazylice w Elche, grany wyłącznie przez mężczyzn; w 1632 r. papież Urban VIII pozwolił go wystawiać mimo zakazu przedstawień w kościołach.

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- Sady cytrusowe: równe rzędy ciemnozielonych, kulistych drzew wzdłuż dróg wokół Walencji, przecięte kanałami nawadniającymi (séquies), a bliżej Elche coraz więcej palm daktylowych.
- Walenckie nazwy na tablicach, często obok hiszpańskich: València, Alacant, Castelló, Elx. To znak, że jesteś w krainie walenckiego; w Chelvie i dalej doliną Turii po Ademuz usłyszysz już tylko hiszpański.
- Różowa tafla laguny pod Torreviją widoczna z drogi, a za nią, w Elche, gaj 200–300 tys. palm w środku miasta.
- W Maestrat i Els Ports, przed Morellą: tarasy na stokach podparte murkami z kamienia układanego bez zaprawy i kamienne szałasy, barraques. Sztuka suchego muru jest od 2018 r. na liście niematerialnego dziedzictwa UNESCO; w Vilafranca jest jej poświęcone muzeum.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Comunidad_Valenciana, es.wikipedia.org/wiki/Valencia, es.wikipedia.org/wiki/Idioma_valenciano, es.wikipedia.org/wiki/Fueros_de_Valencia, es.wikipedia.org/wiki/Expulsión_de_los_moriscos, es.wikipedia.org/wiki/Batalla_de_Almansa, en.wikipedia.org/wiki/Lordship_of_Valencia, es.wikipedia.org/wiki/Dama_de_Elche, es.wikipedia.org/wiki/Misterio_de_Elche, es.wikipedia.org/wiki/Fallas, es.wikipedia.org/wiki/Paella_valenciana, es.wikipedia.org/wiki/Horchata_de_chufa, justiciaalimentaria.org/wp-content/uploads/20..., repositori.uji.es:443/xmlui/handle/10234/1657..., www.valenciabonita.es/2018/11/29/piedra-en-se..., www.congreso.es/docu/expo/DANA/Accesible.pdf

PLAN DNI

Dzień	Trasa	Km	Nocleg
A	Sewilla → dolina Gwadalkiwiru (Almodóvar del Río) → Medina Azahara → Kordoba (Mezquita)	~145–175 (ORS, szacunkowo)	Kordoba
B	Kordoba → Antequera (dolmeny) → El Torcal → Málaga	~175–190 (ORS, szacunkowo)	Málaga
C	Málaga (targ Atarazanas) → A-7 → Nerja (jaskinia, Cascada de Maro) → Costa Tropical → A-44 przez Suspiro del Moro → Granada	~160 (ORS, szacunkowo)	Granada
D	Granada (Alhambra, Albaicín – zwiedzanie)	–	Granada
E	Granada → Guadix → Gorafe → A-92 przez pustynię Tabernas → Cabo de Gata	~275–300 (ORS, szacunkowo)	San José (Cabo de Gata)
F	San José → Pulpí (Geoda) → Águilas → Mazarrón → Kartagena	~200–220 (ORS, szacunkowo)	Kartagena
G	Kartagena (teatr rzymski rano) → Mar Menor → Laguna Rosa de Torrevieja → Elche (Palmeral, L'Alcúdia)	~110 (ORS, szacunkowo)	Elche
H	Elche → AP-7 → Walencja	~170 (ORS, szacunkowo)	Walencja

Bilans: **8 dni**, w tym dzień w Granadzie bez jazdy; razem ok. 1240–1330 km (ORS, szacunkowo).

ZANIM RUSZYSZ

- **Alhambra:** bilety są na konkretny dzień i godzinę wejścia do Pałaców Nasrydów, w sprzedaży do trzech miesięcy wcześniej na oficjalnej stronie tickets.alhambra-patronato.es; w kasie zostają tylko resztki na ten sam dzień. Bilet jest imienny, przy wejściu sprawdzają paszport lub dowód, a spóźnionych nie wpuszczają (stan na 2026-10, do ponownego sprawdzenia w 2028). Pod tę godzinę ułóż cały dzień w Granadzie.
- **Pozostałe bilety:** Geoda de Pulpí tylko z rezerwacją z wyprzedzeniem (szczegóły w karcie punktu). Cueva de Nerja kosztowała w 2026 r. 15 €, bilet lepiej kupić online [letnie godziny do sprawdzenia]. Do Medina

Azahara obywatele UE według przewodników wchodzą bezpłatnie [do sprawdzenia], ale na stanowisko dowozi płatny autobus spod muzeum.

- **Strefy w miastach:** Granada (od 2025-10-01, całą dobę, także motocykle) i Málaga karzą mandatem 200 € pojazdy spoza miasta bez naklejki DGT; dojazd do Alhambry jest poza strefą. Albaicín, Sacromonte i ścisłe centrum Granady oraz stare miasto Kordoby wokół Mezquity są tylko dla mieszkańców i uprawnionych. Jak traktowany jest zagraniczny motocykl bez naklejki [do sprawdzenia przed wyjazdem]; najprościej zostawić go na parkingu na obrzeżu.
- **Upał:** dolina Gwadalkiwiru to jedno z najgorętszych miejsc w Hiszpanii: lotnisko w Kordobie zanotowało 46,9 °C 13 lipca 2017 r. i ponownie 14 sierpnia 2021 r. Zwiedzanie rano, w południe cień albo szybki przejazd. Na pustyni Tabernas i w Cabo de Gata cienia nie ma wcale: woda na zapas.
- **Autostrady:** AP-7 między Alicante a Tarragoną jest bezpłatna od 2020 r., ale odcinki Vera–Kartagena i Crevillent–Kartagena nadal są płatne. Vera → Kartagena kosztuje samochód 10,15–11,35 € zależnie od sposobu płatności, w godz. 0–6 przejazd jest darmowy (stan na 2026-10); stawka dla motocykla [do sprawdzenia]. Z Pulpí do Kartageny można jechać bocznymi drogami przez Águilas i Mazarrón.

PO DRODZE

- **Dolina Gwadalkiwiru:** z Sewilli do Medina Azahara droga biegnie wzdłuż rzeki przez płaską, żyzną campiñę. Nad Almodóvar del Río wyrasta na wzgórzu zamek o muzułmańskim rodowodzie, który w siódmym sezonie „Gry o tron” zagrał Wysogród, siedzibę rodu Tyrellów.
- **Costa Tropical i Suspiro del Moro:** za Nerją A-7 biegnie wysoko nad morzem, nad tarasami z awokado, mango i czerymoją. Potem A-44 wspina się do Granady przez przełęcz Suspiro del Moro (ok. 860 m). Według legendy w styczniu 1492 r. Boabdil, ostatni sułtan Granady, obejrzał się tu na Alhambrę i westchnął, a matka Aixa skarciła go, że płacze jak kobieta nad tym, czego nie umiał obronić jak mężczyzna.
- **Pustynia Tabernas:** z Guadix A-92 schodzi ku Almeríi przez Desierto de Tabernas, ok. 280 km² wąwozów i spękanych badlandów, gdzie spada ok. 240 mm deszczu rocznie; nazywa się ją jedyną prawdziwą pustynią Europy. W latach 60. i 70. nakręcono tu ponad 300 westernów, a miasteczko Mini Hollywood zbudowano w 1965 r. dla „Za kilka dolarów więcej” Sergia Leone. Dziś to park rozrywki Oasys.
- **Cabo de Gata:** za szklarniami pod folią na równinie Níjar zaczyna się park Cabo de Gata-Níjar (od 1987 r., pierwszy w Andaluzji obejmujący też

morze): wulkaniczne góry, saliny z flamingami i latarnia z 1863 r. Pod nią sterczy z wody Arrecife de las Sirenas, resztka komina wulkanicznego. Nazwę dały mu mniszki śródziemnomorskie, foki, które żyły tu do połowy XX w., a rybacy brali je za syreny.

- **Mar Menor:** między Kartageną a Elche droga mija od zachodu Mar Menor, słoną lagunę o powierzchni 135 km², oddzieloną od morza 22-kilometrową mierzeją La Manga. Po latach zanieczyszczeń i masowych śnięć ryb Hiszpania nadała jej w 2022 r. osobowość prawną (ustawa 19/2022), jako pierwszemu ekosystemowi w Europie.

44 KORDOBA (ANDALUZJA) · DZIEŃ A

Medina Azahara (Madinat al-Zahra)

Fot. Kent Wang from Barcelona, Spain, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons

Typ	unesco, islamskie, kalifat
Czas	2 h
Wstęp	[do sprawdzenia]
UNESCO	od 2018 r.
Budowa	od 936 r.
Zniszczenie	1010–1013, wojna domowa (fitna)
Odkopano	ok. 10% obszaru w murach

> Wspominałem cię w az-Zahrze z tęsknotą;
> widnokrąg był jasny, a widok ziemi cieszył oko.
> Wietrzyk pod wieczór słabł, jakby chorował,
> jakby się nade mną rozczulił i zaniemógł z litości.
> Ogród uśmiechał się, odsłaniając srebrną wodę,
> jak gdy rozetniesz kołnierze i odsłonisz piersi.
> Dzień jak tamte dni rozkoszy, które nam minęły,
> gdy nocą, kiedy los zasnął, kradliśmy je jak złodzieje.
>
> — Ibn Zajdun, „Kasyda o az-Zahrze” w. 1–4 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> إِنِّي ذَكَرْتُكِ، بِالزَّهراءِ، مشتاقا، ... والأفقُ طلقٌ ومرْأى الأرض قد راقَا
> وَلِلنّسيمِ اعْتِلالٌ، في أصائِلِه، ... كأنهُ رَقّ لي، فاعْتَلّ إشْفَاقَا
> والرّوضُ، عن مائِه الفضّيِّ، مبتسمٌ، ... كما شَقَقتَ، عنِ اللّبّاتِ، أطواقَا
> يَوْمٌ، كأيّامِ لَذّاتٍ لَنَا انصرمتْ، ... بِتْنَا لها، حينَ نامَ الدّهرُ، سرّاقَا

RYS HISTORYCZNY

W 929 r. emir Kordoby Abd ar-Rahman III (890–961), panujący od 912 r., ogłosił się kalifem, rzucając wyzwanie Abbasydom z Bagdadu i Fatymidom z Afryki. Za jego rządów kalifat kordobański był potęgą, z którą liczyła się cała Europa: posłów słali do niego cesarz bizantyjski i król niemiecki Otton I, a w 958 r. hołd złożyli mu w Kordobie król Pampeluny García Sánchez, jego matka królowa Toda i wygnany król León Sancho. Nowy tytuł wymagał nowej stolicy. Pod koniec 936 r. ruszyła budowa pałacowego miasta ok. 8 km na północny zachód od Kordoby, u stóp Sierra Morena. Prace trwały czterdzieści lat, jeszcze za jego syna al-Hakama II (915–976), który jako następca tronu nadzorował

budowę. Al-Hakam, kalif od 961 r., zgromadził bibliotekę liczącą według przekazów kilkaset tysięcy tomów; po jego śmierci Almanzor kazał zniszczyć księgi o „naukach starożytnych”. Ludowa legenda mówi, że kalif nazwał miasto na cześć ukochanej nałożnicy imieniem Az-Zahra i postawił jej posąg przy bramie. Historycy w posąg nie wierzą, a nazwę tłumaczą prościej: „miasto lśniące”.

Miasto zbudowano na trzech tarasach, jak schody władzy. Na górze mieszkał kalif, w środku urzędowali dostojnicy i przyjmowano poselstwa, na dole stały meczet, targi i domy rzemieślników. Najwspanialszy był Salón Rico, sala tronowa z lat 953–957, wyłożona rzeźbionym kamieniem w motywy drzewa życia. Al-Makkari (ok. 1577–1632), uczony z Tlemcen, którego XVII-wieczna historia al-Andalus aż do XX w. była podstawą badań nad muzułmańską Hiszpanią, opisał salę z misą pełną rtęci: gdy ją poruszano, światło odbite od rtęci biegało po ścianach jak błyskawice, a goście tracili rachubę. Archeolodzy tej misy nie znaleźli.

Wspaniałość trwała niecałe sto lat. W 1010 r. kalifat pogrążył się w wojnie domowej, a berberyjscy najemnicy złupili i spalili miasto. Miejsce żyło jednak dalej w poezji: kordobański poeta Ibn Zajdun (1003–1071), jeden z największych poetów al-Andalus, w kasydzie o az-Zahrze wspomina z tęsknotą Walladę (ok. 1001–1091), poetkę i córkę kalifa Muhammada III al-Mustakfiego, która prowadziła w Kordobie salon literacki. Potem przez stulecia ruiny były kamieniołomem dla Kordoby i Sewilli, aż zapomniano, gdzie leżały. Wykopaliska zaczął w 1911 r. architekt Ricardo Velázquez Bosco (1843–1923). Do dziś odsłonięto tylko ok. 10% terenu w murach, choć obejmuje to najważniejsze pałace. W 2018 r. miasto wpisano na listę UNESCO.

NA MIEJSCU

- Muzeum przy parkingu (otwarte w 2009 r.): makieta miasta i film wprowadzający; ze stanowiskiem łączy je autobus wahadłowy.
- Brama Wielkiego Portyku, Dom Dżafara z odbudowaną fasadą i Salón Rico [Salón Rico bywa zamknięty na konserwację, do sprawdzenia].
- Widok z górnego tarasu na dolinę Gwadalkiwiru.

> **Praktycznie**
>
> - Dolina Gwadalkiwiru to w lipcu najgorętsze miejsce w Europie: wejść na otwarcie.

- Dojazd do stanowiska tylko autobusem z muzeum; motocykl zostaje na parkingu muzeum [do sprawdzenia].

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Ibn_Zaydun, en.wikipedia.org/wiki/Wallada_bint_al-Mustakfi, es.wikipedia.org/wiki/Madinat_al-Zahra, en.wikipedia.org/wiki/Madinat_al-Zahra, en.wikipedia.org/wiki/Abd_al-Rahman_III, en.wikipedia.org/wiki/Al-Hakam_II, en.wikipedia.org/wiki/Ahmad_al-Maqqari, es.wikipedia.org/wiki/Ricardo_Velázquez_Bosco

37.88608, -4.86778 (wikidata:Q211252)

KORDOBA (ANDALUZJA) · DZIEŃ A

45 Mezquita-catedral de Córdoba (Wielki Meczet w Kordobie)

Fot. Markanga, CC BY-SA 3.0 es, Wikimedia Commons

Typ	unesco, islamskie
Czas	1,5 h
Wstęp	płatny [do sprawdzenia]
UNESCO	od 1984 r. (stare miasto od 1994 r.)
Budowa	od 785 r., Abd ar-Rahman I
Kolumny	ok. 850
Powierzchnia	ok. 23 400 m²

> Wrażenia, jakiego doznaje się, wchodząc do tej starożytnej świątyni islamu, nie da się określić
> i nie ma ono nic wspólnego z uczuciami, jakie zwykle budzi architektura: zdaje się raczej, że idzie się przez las nakryty stropem, a nie przez budowlę;
> w którąkolwiek stronę się obrócić, oko błądzi wśród alej kolumn, które krzyżują się i ciągną bez końca,
> niczym marmurowa roślinność, co sama wyrosła z ziemi;
> tajemniczy półmrok, który panuje w tym starodrzewiu, jeszcze potęguje złudzenie.
>
> — Théophile Gautier, „Podróż do Hiszpanii” rozdz. XIII · przekład własny · tekst oryginalny
>
> L’impression que l’on éprouve en entrant dans cet antique sanctuaire de l’islamisme est indéfinissable et n’a aucun rapport avec les émotions que cause ordinairement l’architecture :
> il vous semble plutôt marcher dans une forêt plafonnée que dans un édifice ;
> de quelque côté que vous vous tourniez, votre œil s’égare à travers des allées de colonnes qui se croisent et s’allongent à perte de vue,
> comme une végétation de marbre spontanément jaillie du sol ;
> le mystérieux demi-jour qui règne dans cette futaie ajoute encore à l’illusion.

RYS HISTORYCZNY

Abd ar-Rahman I (731–788) był ostatnim ocalałym z dynastii Umajjadów, wymordowanej przez Abbasydów w Damaszku. Uciekł przez Afrykę do Hiszpanii i w 756 r. został emirem Kordoby. Założona przez niego dynastia rządziła al-Andalus przez prawie trzy stulecia. W 785 r. zaczął budowę meczetu w miejscu wcześniejszego chrześcijańskiego zespołu kościelnego, tradycyjnie zwanego bazyliką św. Wincentego.

Budowniczowie wzięli kolumny z ruin rzymskich i wizygockich, a że były za niskie, postawili na nich drugi rząd łuków. Tak powstał najbardziej rozpoznawalny motyw budowli: podwójne arkady, dolne podkowiaste i górne półkoliste, z klińcami na przemian z białego kamienia i czerwonej cegły.

Kolejni władcy rozbudowywali meczet: Abd ar-Rahman II w IX w., al-Hakam II (panował 961–976), uczony kalif i bibliofil, który w 971 r. dodał mihrab ozdobiony złotymi mozaikami w stylu bizantyjskim; według kronik cesarz w Konstantynopolu przysłał do tej pracy mistrza i materiał. W końcu, w latach 987–988, meczet poszerzył Almanzor (ok. 938–1002), wszechwładny hadżib, który w imieniu kalifa Hiszama II rządził al-Andalus i krwawymi wyprawami na chrześcijańską północ na pewien czas zatrzymał rekonkwistę. W szczycie meczet zajmował ok. 23 400 m² i był po Mekce największym meczetem świata, z około 850 kolumnami z jaspisu, onyksu, marmuru i granitu. Ciekawostka: mur kibli, wskazujący kierunek modlitwy, nie jest zwrócony ku Mekce, tylko wyraźnie na południe. Jedna z hipotez mówi, że budowniczowie powtórzyli kierunek meczetów Damaszku, skąd pochodzili Umajjadzi. Almanzor zabrał z Santiago de Compostela dzwony katedry, które według przekazów zawisły w meczecie jako lampy. Gdy w 1236 r. Ferdynand III Święty (zm. 1252), król Kastylii i León, zdobył Kordobę, kazał je zwrócić do Santiago.

Po rekonkwiście meczet zamieniono w katedrę, ale długo nie ruszano jego struktury. Dopiero w 1523 r. biskup Alonso Manrique zaczął budowę renesansowej katedry w samym środku lasu kolumn. Rada miasta protestowała, a cesarz Karol V (1500–1558), władca Hiszpanii, Niderlandów i Rzeszy, który zgodę wydał, miał po zobaczeniu efektu powiedzieć: „Zniszczyliście to, co było jedyne na świecie, a postawiliście to, co można zobaczyć wszędzie”. Anegdotę tę przytacza m.in. Théophile Gautier (1811–1872), francuski poeta, który w 1840 r. przemierzył Hiszpanię i porównał wnętrze meczetu do lasu pod dachem. Dziś ta mieszanina stylów to właśnie najbardziej niezwykła cecha budowli. W 2024 r. odwiedziło ją rekordowe 2,18 mln osób.

NA MIEJSCU

- Las kolumn i podwójnych łuków z części Abd ar-Rahmana I.
- Mihrab al-Hakama II ze złotymi mozaikami i maqsura przed nim.

- Renesansowa katedra w środku meczetu i dzwonnica, w której ukryto dawny minaret.
- Dziedziniec Pomarańczy (Patio de los Naranjos) i most rzymski na Gwadalkiwirze.

Praktycznie

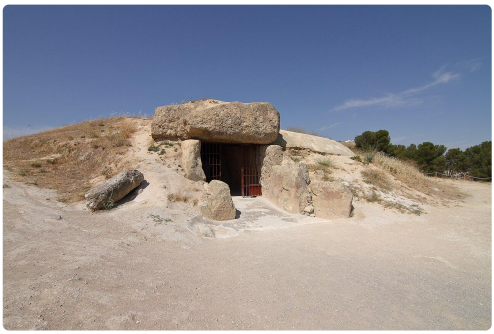
- Wariant Sewilla → Kordoba → Granada, ok. 90 km więcej.
- Jedno z najczęściej odwiedzanych miejsc w Hiszpanii: wejść na otwarcie.
- Wejście na dzwonnicę osobnym biletem na godzinę [do sprawdzenia].

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Mezquita-catedral_de_Córdoba, en.wikipedia.org/wiki/Abd_al-Rahman_I, en.wikipedia.org/wiki/Al-Hakam_II, en.wikipedia.org/wiki/Almanzor, en.wikipedia.org/wiki/Ferdinand_III_of_Castile, en.wikipedia.org/wiki/Charles_V,_Holy_Roman_Emperor, fr.wikipedia.org/wiki/Théophile_Gautier, fr.wikisource.org/wiki/Voyage_en_Espagne_(Thé...

37.87886, -4.77934 (wikidata:Q33200)

MALAGA (ANDALUZJA) · DZIEŃ B

46 Dólmenes de Antequera: Menga, Viera, El Romeral

Fot. Malopez 21, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	unesco, megality
Czas	1,5 h
Wstęp	bez rezerwacji [do sprawdzenia]
UNESCO	od 2016 r. (z El Torcal i Peña de los Enamorados)
Menga	neolit, największy zachowany dolmen Europy
El Romeral	tolos z epoki miedzi

RYS HISTORYCZNY

Blisko 6 tys. lat temu rolnicy z równiny Antequery zbudowali grobowiec, który do dziś jest największym zachowanym dolmenem Europy. Menga to długi korytarz i komora z kamiennych płyt, przykryta ogromnymi blokami stropowymi; najcięższy waży według szacunków ok. 150 ton [do sprawdzenia]. Rozwiązanie konstrukcyjne nie ma odpowiednika: strop podpierają filary pośrodku komory. Na jej końcu wykopano wąską, głęboką studnię, której przeznaczenia wciąż nie wyjaśniono.

Niezwykłe jest ustawienie grobowców. Dolmeny zwykle patrzą na wschód słońca. Viera rzeczywiście celuje w słońce wschodzące w dniu równonocy. Menga natomiast zwrócona jest ku Peña de los Enamorados, skale w kształcie ludzkiej twarzy leżącej na plecach, widocznej na horyzoncie. El Romeral, młodszy tolos z epoki miedzi z okrągłą komorą pod kopcem, patrzy w stronę El Torcal i słońca w południe przesilenia zimowego. Budowniczowie łączyli więc groby z krajobrazem, a nie tylko z niebem, i właśnie za to UNESCO wpisało w 2016 r. dolmeny razem z obiema górami.

Peña de los Enamorados, „Skała Zakochanych”, ma swoją legendę z czasów granicy chrześcijańsko-muzułmańskiej: dwoje zakochanych z wrogich światów uciekło przed pościgiem na szczyt i trzymając się za ręce skoczyło w przepaść. Na balladę przerobił ją angielski poeta

romantyk Robert Southey (1774–1843), późniejszy poeta laureat: u niego kochankami są córka muzułmanina i chrześcijański niewolnik jej ojca. Menga była znana od wieków, pierwszą naukową monografię wydał w 1847 r. Rafael Mitjana (1795–1849), malagijski architekt i kartograf. Viera i El Romeral odkryli w latach 1903–1904 bracia José i Antonio Viera. Już w 1905 r. opisał całą nekropolię Manuel Gómez-Moreno (1870–1970), granadyjczyk, jeden z ojców hiszpańskiej archeologii i historii sztuki, którego późniejsze badania napisów pomogły odczytać pismo iberyjskie.

NA MIEJSCU

- Menga i Viera obok siebie w jednym parku, centrum interpretacyjne przy wejściu.
- Widok z wejścia do Mengi na Peña de los Enamorados.
- El Romeral ok. 3 km dalej, trzeba podjechać.

> **Praktycznie**
>
> - Pół dnia razem z El Torcal: Ronda → Antequera → Malaga albo Kordoba → Antequera → Granada.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Conjunto_Arqueológico_D..., es.wikipedia.org/wiki/Rafael_Mitjana_y_Ardison, es.wikipedia.org/wiki/Manuel_Gómez-Moreno_Martínez, en.wikipedia.org/wiki/Peña_de_los_Enamorados
37.02402, -4.54846 (wikidata:Q1143218)

MALAGA (ANDALUZJA) · DZIEŃ B

47 El Torcal de Antequera

Fot. Roland Geider (Ogre), Public domain, Wikimedia Commons

Typ	przyroda, geologia, unesco
Czas	1–2 h
Wstęp	bez opłat
Powierzchnia	1171 ha
Wys.	ok. 1200 m
Skała	wapienie jurajskie, ok. 200–145 mln lat
UNESCO	od 2016 r., w zespole dolmenów Antequery

O MIEJSCU

El Torcal to skalne miasto na wysokości ok. 1200 m, ułożone z wapiennych „naleśników". W jurze, 200–145 mln lat temu, było tu dno morza, na którym osadzały się warstwy wapienia. Ruchy górotwórcze wypchnęły je ponad 1000 m w górę, a skała popękała w dwóch kierunkach, w kratę. Deszcz, mróz i wiatr przez setki tysięcy lat poszerzały pęknięcia, wyrzeźbiły korytarze i zostawiły pomiędzy nimi baszty z warstw różnej twardości, przypominające stosy talerzy albo śruby.

Formy mają swoje imiona. Najsłynniejsza to Tornillo, „Śruba", która trafiła do logo parku. Są też Kapelusik, Trumna, Lornetka, Kielich i Kostka. W szczelinach rosną paprocie i storczyki, po skałach chodzą koziorożce iberyjskie, a nad płaskowyżem krążą sępy płowe i orły przednie. Pod ziemią kras ciągnie się dalej: przepaść Sima de la Unión ma 225 m głębokości. W jaskini Cueva de El Toro mieszkali ludzie od neolitu do schyłku epoki miedzi.

El Torcal to jeden z najstarszych obszarów chronionych w Andaluzji, uznany już w 1929 r. W 2016 r. trafił na listę UNESCO razem z dolmenami Antequery, bo tolos El Romeral jest zwrócony w jego stronę. Na górze jest wyraźnie chłodniej niż w dolinie, a często także mgliście, kiedy chmury zahaczają o krawędź płaskowyżu. Netflix kręcił tu sceny serialu „Warrior Nun".

NA MIEJSCU

- Ruta Verde (1,5 km) albo Ruta Amarilla (3 km) od centrum turystycznego, wśród najładniejszych form.
- Punkt widokowy przy centrum turystycznym z widokiem na równinę Antequery i Peña de los Enamorados.
- Wystawa w centrum turystycznym o geologii i skamieniałościach.

Praktycznie

- Krótkie szlaki od centrum turystycznego.
- Kręta droga dojazdowa z Antequery to dobra rozgrzewka przed zakrętami; latem górny parking może być zamknięty i obowiązuje autobus [do sprawdzenia].

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Paraje_natural_Torcal_d...

36.96361, -4.54556 (wikidata:Q1013353)

48 MALAGA (ANDALUZJA) · DZIEŃ C

Málaga: El Capitán na targu Atarazanas

Fot. Lupulo2010, Public domain, Wikimedia Commons

Typ	jedzenie, miasto
Czas	45 min
Wstęp	—
Brama	nasrydzka, XIV w. (Muhammad V)
Hala	1876–1879, proj. Joaquín de Rucoba
Witraż	108 paneli, 1973

RYS HISTORYCZNY

Nazwa targu pochodzi od arabskiego dar as-sina'a, „dom wyrobu”, czyli stocznia. W XIV w., za nasrydzkiego sułtana Granady Muhammada V (panował 1354–1359 i 1362–1391), morze sięgało tu niemal do murów, a w stoczni budowano i naprawiano galery. Ze stoczni została tylko marmurowa brama: wysoki, podkowiasty łuk ostry z tarczami herbowymi Nasrydów. Dziś stoi kilkaset metrów od wody, bo port i ląd przesunęły się na południe. Muhammad V, który wracając w 1362 r. z wygnania na tron zajął Malagę, to ten sam władca, który wzniósł w Alhambrze Pałac Lwów, jedno z najsłynniejszych dzieł sztuki islamu. Na jego dworze bywał tunezyjski uczony Ibn Chaldun (1332–1406), autor „Muqaddimy”, uważany za prekursora socjologii i historii gospodarczej; w 1364 r. sułtan wysłał go z misją pokojową do Piotra Okrutnego, króla Kastylii.

Po rekonkwiście budynek służył jako koszary, szpital wojskowy, magazyn, i w końcu popadł w ruinę. W XIX w. miasto chciało go rozebrać, bo wieże tamowały ruch. W 1868 r. rada rewolucyjna kazała zburzyć resztki murów, częściowo po to, by dać zarobek bezrobotnym, i zbudować w ich miejscu targ. Architekt Joaquín de Rucoba (1844–1919), Kantabryjczyk, który zbudował też malagijską arenę La Malagueta, a później ratusz i teatr Arriaga w Bilbao, postawił w latach 1876–1879 halę z żelaza i szkła, w modnym stylu wystaw światowych, a starą bramę wkomponował w fasadę jako główne wejście. Wielki witraż z widokami Malagi dodano w 1973 r.

To nadal prawdziwy targ, gdzie Malagueños kupują ryby, owoce i oliwki, a nie tylko turystyczna atrakcja. Bar El Capitán w hali słynie z kanapki z jamón asado, pieczoną szynką. Przy straganach rybnych warto spróbować smażonych boquerones, sardeli, z których Malagueños są tak dumni, że w Hiszpanii nazywa się ich „boquerones”.

NA MIEJSCU

- Brama nasrydzka od ulicy Atarazanas i witraż w środku hali.
- Bar El Capitán i stragany z rybami, owocami morza i oliwkami.
- Kilka minut pieszo: katedra „La Manquita” z niedokończoną drugą wieżą i Alcazaba.

> **Praktycznie**
>
> - Kanapka ok. 6 € (wg posta z Instagrama) [do sprawdzenia].
> - Parkowanie motocykla w centrum Malagi: [do sprawdzenia].
> - Targ działa rano i w południe, w niedziele zamknięty [do sprawdzenia godzin].

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Mercado_de_Atarazanas, en.wikipedia.org/wiki/Muhammad_V_of_Granada, en.wikipedia.org/wiki/Ibn_Khaldun, es.wikipedia.org/wiki/Joaquín_de_Rucoba

36.71841, -4.42406 (osm:way/404636182)

MALAGA (ANDALUZJA) · DZIEŃ C

49

Cueva de Nerja i Cascada de Maro

Fot. Fernando, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	jaskinia, wodospad, wybrzeze
Czas	pół dnia
Wstęp	jaskinia płatna [do sprawdzenia]
Odkrycie	12 stycznia 1959 r.
Długość	prawie 5 km
Kolumna	32 m, Sala Kataklizmu
Wydarzenia	koncerty w Sali Baletu, latem [do sprawdzenia]

O MIEJSCU

12 stycznia 1959 r. pięciu chłopaków z Maro i Nerji poszło łapać nietoperze w szczelinie zwanej La Mina. Poczuli ciąg powietrza, wrócili następnego dnia, wybili przejście w naciekach i weszli do ogromnej sali, w której przy ceramicznych naczyniach leżały szkielety. Tak odkryto jedną z największych jaskiń turystycznych Hiszpanii, długą na prawie 5 km. Już w 1960 r. przebito nowe wejście i udostępniono ją zwiedzającym.

Jaskinia jest ogromna: same trasy turystyczne obejmują ponad 9 tys. m². W Sali Kataklizmu stoi kolumna naciekowa wysoka na 32 m, uznawana za jedną z największych na świecie. Nazwa sali pochodzi od rumowiska ogromnych bloków, które kiedyś runęły ze stropu. W Sali Kaskady, zwanej też Salą Baletu, naturalny amfiteatr służy od lat jako scena koncertów i przedstawień tanecznych. Ludzie bywali tu od dawna: myśliwi i zbieracze mieszkali w jaskini co najmniej od ok. 25 tys. lat temu, później służyła jako miejsce pochówków. Malowidła przedstawiające foki próbowano datować na 42 tys. lat i przypisać neandertalczykom, ale nowsze badania z 2017 r. przesuwają je na 20–18 tys. lat temu, do epoki Homo sapiens. Te galerie nie są dostępne na zwykłej trasie.

Kilka kilometrów na wschód, przy wiosce Maro, zaczyna się obszar chroniony Acantilados de Maro-Cerro Gordo: klify, małe zatoczki i podwodne łąki trawy morskiej. Tu z klifu prosto do morza spada

wodospad Maro, zasilany wodą z kanałów nawadniających pola nad klifem [do sprawdzenia]. Najlepiej widać go z wody, z kajaka, bo z lądu prowadzi tylko trudna ścieżka.

NA MIEJSCU

- Trasa turystyczna jaskini (ok. 45 min) przez Salę Betlejem, Salę Kaskady i Salę Kataklizmu.
- Kajakiem z plaży Burriana albo Maro pod klify i wodospad.
- Balcón de Europa w Nerji: taras widokowy nad morzem na wieczór.

> **Praktycznie**
>
> - Do wodospadu pieszo plażą albo kajakiem.
> - Bilety do jaskini na konkretną godzinę, latem lepiej kupić wcześniej [do sprawdzenia].

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Cueva_de_Nerja, en.wikipedia.org/wiki/Nerja_Caves
36.76200, -3.84486 (wikidata:Q2169018)

GRANADA (ANDALUZJA) · DZIEŃ E

50 Desierto de Gorafe (przypuszczalna „Kapadocja andaluzyjska”)

Fot. Falconaumanni, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	przyroda, megality
Czas	2 h
Wstęp	bez opłat
Dolmeny	ponad 240, w dziesięciu nekropoliach
Mieszkańcy	ok. 380
Geopark	Geopark Granady (UNESCO, 2020) [do sprawdzenia]

O MIEJSCU

Na północ od Guadix ziemia nagle się rozstępuje. Rzeka Gor wycięła tu kanion w miękkich osadach dawnego jeziora, które przez miliony lat wypełniało kotlinę Guadix–Baza. Gdy jezioro znikło, a rzeki zaczęły się wcinać, deszcze rozmyły gliny, piaski i zlepieńce w labirynt grzbietów, wąwozów i ostańców w kolorach od kremowego po ochrę. To badlands, nieużytki, które przypominają Kapadocję albo amerykański zachód. Na żyźniejszych płatach rolnicy wciąż sieją zboże, więc wiosną pustynia ma zielone łaty, a latem jest złota i spieczona.

Najcenniejsze jest jednak to, co zostawili ludzie. Wzdłuż ok. 20 km kanionu leży ponad 240 dolmenów w dziesięciu nekropoliach, jedno z największych skupisk megalitów w Europie. Pierwsze osady pojawiły się ok. 2700 r. p.n.e., potem przyszła kultura El Argar, a w epoce żelaza Iberowie. Z trzech szlaków parku megalitycznego można zobaczyć do 37 grobowców, część z nich z zachowanymi korytarzami i komorami. Pierwszy wspomniał o nich w 1868 r. Manuel de Góngora, ale prawdziwy spis zrobił pod koniec XIX w. Luis Siret (1860–1934), belgijski inżynier górnik pracujący w kopalniach Almeríi. Z brygadzistą Pedro Floresem udokumentował 238 grobowców i rozkopał 103 z nich. To ten sam Siret, który odkrył stanowiska El Argar i Los Millares i z bratem Enrique w 1887 r. opisał najstarsze epoki metali w południowo-wschodniej Hiszpanii; jego prace należą do fundamentów badań nad epoką miedzi i brązu w Europie.

Sama wioska liczy niespełna 400 mieszkańców. Nazwa pochodzi od arabskiego Gaurab, wspomnianego w XII w. przez geografa al-Idrisiego (1100–1165). Ten urodzony w Ceucie uczony z kręgu andaluzyjskiej kultury arabskiej narysował w 1154 r. dla normańskiego króla Sycylii Rogera II mapę świata, zwaną Tabula Rogeriana, jedną z najdokładniejszych w średniowieczu. W skałach nad rzeką widać Los Algarves, zwane po miejscowemu covarrones: wykute na trzech poziomach mieszkania i spichlerze, prawdopodobnie z czasów Almohadów. W całej okolicy Guadix ludzie do dziś mieszkają w domach-jaskiniach, w których latem jest chłodno, a zimą ciepło.

NA MIEJSCU

- Centrum interpretacyjne megalitów w Gorafe i jeden ze szlaków do dolmenów.
- Punkty widokowe nad „pustynią” przy drodze z Gorafe w stronę Villanueva de las Torres.
- Domy-jaskinie w Guadix (dzielnica Barrio de las Cuevas) w drodze z Granady.

> **Praktycznie**
>
> - Rozpoznanie miejsca z posta jest niepewne: lokalizacja [do sprawdzenia].
> - Szutrowe drogi: sprawdzić stan przed wjazdem.
> - Zero cienia i stacji paliw w kanionie: zatankować w Guadix.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Gorafe, revistaseug.ugr.es/index.php/cpag/article/dow..., es.wikipedia.org/wiki/Luis_Siret, en.wikipedia.org/wiki/Muhammad_al-Idrisi

37.47901, -3.04239 (wikidata:Q372531)

ALMERÍA (ANDALUZJA) · DZIEŃ F

51 Geoda de Pulpí

Fot. JMorillasR, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	geologia, kopalnia
Czas	1,5 h
Wstęp	rezerwacja z wyprzedzeniem, 90 min, zamknięte buty, być 30 min wcześniej (stan na 2026-10, źródło: regulamin zwiedzania) [do sprawdzenia przed wyjazdem]
Odkrycie	grudzień 1999 r.
Wymiary	8 × 1,8 × 1,7 m, 10,7 m³
Kryształy	selenit, do 2 m długości
Głębokość	ok. 60 m pod powierzchnią

O MIEJSCU

W grudniu 1999 r. członkowie Grupy Mineralogicznej z Madrytu przeszukiwali dawną kopalnię Mina Rica w Sierra del Aguilón, gdzie kiedyś wydobywano żelazo, ołów i srebro. Ok. 60 m pod powierzchnią, między trzecim a czwartym poziomem chodników, trafili na otwór, za którym lśniła pusta przestrzeń. W środku wszystkie ściany pokrywały przezroczyste kryształy gipsu, odmiany zwanej selenitem, niektóre długie na 2 m. Komora ma 8 m długości i 1,7 m wysokości, więc kilka osób mogłoby w niej stanąć. To największa znana geoda świata. Słynna Jaskinia Kryształów w Naica w Meksyku jest większa, ale nie jest wyłożona kryształami w całości, więc formalnie nie jest geodą.

Geoda powstała w dwóch etapach. Najpierw woda rozpuściła w dolomicie pustą komorę. Potem gorące roztwory, związane z resztkami wulkanizmu Cabo de Gata, wypełniły ją wodą bogatą w siarczan wapnia, a kryształy rosły bardzo powoli, przez dziesiątki tysięcy lat, cały czas pod wodą. Uniwersytet w Almeríi datował je na 165–60 tys. lat. Przezroczystość zawdzięczają temu, że rosły w stabilnych warunkach, bez zanieczyszczeń.

Przez dwie dekady geoda była zamknięta, by chronić ją przed zbieraczami. Zabezpieczono kopalnię i 5 sierpnia 2019 r. otwarto ją dla zwiedzających. Do samej geody się nie wchodzi: ogląda się ją przez otwór z platformy. Od 2022 r. jest pomnikiem przyrody Andaluzji, a w 2025 r. trafiła na listę informacyjną UNESCO.

NA MIEJSCU

- Zwiedzanie z przewodnikiem: chodniki dawnej kopalni w kasku, a na końcu widok do wnętrza geody.
- XVIII-wieczny fort San Juan de los Terreros nad morzem i okoliczne gaje oliwne (degustacje oliwy w ofercie lokalnych firm) [do sprawdzenia].

> **Praktycznie**
>
> - Najpewniej to „kryształowa grota” z Instagrama.
> - Między Cabo de Gata a Kartageną.
> - W kopalni jest chłodno w porównaniu z upałem na zewnątrz: przyda się bluza.

Źródła: patronatouned.almeria.es/Servicios/Recursos/r..., www.spain.info/es/actividades/tour-degustacio..., es.wikipedia.org/wiki/Geoda_de_Pulpí

37.38174, -1.70197 (wikidata:Q8963794)

52 MURCJA · DZIEŃ G

Cartagena (Kartagena): teatr rzymski i okolice

Fot. Akstyo, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	rzymskie, punickie, miasto
Czas	pół dnia – cały dzień
Wstęp	bilety na miejscu [do sprawdzenia]
Założenie	227 r. p.n.e., Hazdrubal (Qart Hadasht)
Teatr	5–1 r. p.n.e., ok. 7000 widzów, odkryty w 1988 r.
Wydarzenia	Carthagineses y Romanos, druga połowa września [do sprawdzenia]

W głębi zatoki wysuwa się góra w kształcie półwyspu i na niej leży miasto, oblane morzem od wschodu i południa, a od zachodu laguną, która sięga też części północnej,
tak że pozostały pas ziemi aż do morza po drugiej stronie, który łączy miasto z lądem, ma nie więcej niż dwa stadia.
Samo miasto jest wklęsłe w środku. Od południa ma płaskie dojście od strony morza,
a z pozostałych stron otaczają je wzgórza: dwa wysokie i strome oraz trzy inne, dużo niższe, ale skaliste i trudne do przejścia.
Największe z nich leży od wschodu i wysuwa się w morze; stoi na nim świątynia Asklepiosa.
Naprzeciw niego, od zachodu, leży drugie, w podobnym położeniu; zbudowano na nim okazały pałac, który podobno wzniósł Hazdrubal, gdy sięgał po władzę jedynowładcy.
Pozostałe trzy niższe wzniesienia otaczają północną część miasta.
Z tych trzech wschodnie nazywa się wzgórzem Hefajstosa, następne wzgórzem Aletesa – podobno odkrył on kopalnie srebra i dostąpił za to czci równej boskiej – a trzecie nosi imię Kronosa.

— Polibiusz, „Dzieje” X 10, 5–11 · przekład własny · tekst oryginalny

ἐν δὲ τῷ μυχῷ τοῦ κόλπου πρόκειται χερρονησίζον ὄρος, ἐφ᾽ οὗ κεῖσθαι συμβαίνει τὴν πόλιν, περιεχομένην θαλάττῃ μὲν ἀπ᾽ ἀνατολῶν καὶ μεσημβρίας, ἀπὸ δὲ τῶν δύσεων λίμνῃ προσεπιλαμβανούσῃ καὶ τοῦ πρὸς ἄρκτον μέρους,
ὥστε τὸν λοιπὸν τόπον μέχρι τῆς ἐπὶ θάτερα θαλάττης, ὃς καὶ συνάπτει τὴν πόλιν πρὸς τὴν ἤπειρον, μὴ πλέον ὑπάρχειν ἢ δυεῖν σταδίων.
ἡ δὲ πόλις αὐτὴ μεσόκοιλός ἐστι· κατὰ δὲ τὴν ἀπὸ μεσημβρίας πλευρὰν ἐπίπεδον ἔχει τὴν ἀπὸ θαλάττης πρόσοδον·
τὰ δὲ λοιπὰ περιέχεται λόφοις, δυσὶ μὲν ὀρεινοῖς καὶ τραχέσιν, ἄλλοις δὲ τρισὶ πολὺ μὲν χθαμαλωτέροις, σπιλώδεσι δὲ καὶ δυσβάτοις·
ὧν ὁ μὲν μέγιστος ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς αὐτῇ παράκειται, προτείνων εἰς θάλατταν, ἐφ᾽ οὗ καθίδρυται νεὼς Ἀσκληπιοῦ.
τούτῳ δ᾽ ὁ [...] ἀπὸ τῆς δύσεως ἀντίκειται, παραπλησίαν θέσιν ἔχων, ἐφ᾽ οὗ καὶ βασίλεια κατεσκεύασται πολυτελῶς, ἃ φασιν Ἀσδρούβαν ποιῆσαι, μοναρχικῆς ὀρεγόμενον ἐξουσίας.
αἱ δὲ λοιπαὶ τρεῖς τῶν ἐλαττόνων βουνῶν ὑπεροχαὶ τὸ πρὸς ἄρκτον αὐτῆς μέρος περιέχουσι.
καλεῖται δὲ τῶν τριῶν ὁ μὲν πρὸς ἀνατολὰς νεύων Ἡφαίστου, τούτῳ δ᾽ ὁ συνεχὴς Ἀλήτου — δοκεῖ δ᾽ οὗτος εὑρετὴς γενόμενος τῶν ἀργυρείων μετάλλων ἰσοθέων τετευχέναι τιμῶν — ὁ δὲ τρίτος προσαγορεύεται Κρόνου.

RYS HISTORYCZNY

Kartagina potrzebowała w Hiszpanii stolicy i portu, z którego mogłaby kontrolować srebro gór na południowym wschodzie. W 227 r. p.n.e. wódz Hazdrubal Piękny (zm. 221 p.n.e.), zięć Hamilkara Barkasa i szwagier Hannibala, założył na pięciu wzgórzach nad głęboką zatoką „Nowe Miasto”, Qart Hadasht. Hazdrubal zginął tu z ręki niewolnika, który mścił swojego pana. Stąd Hannibal (247 – ok. 183 p.n.e.) wyruszył w 218 r.

p.n.e. przez Alpy na Rzym; jego zwycięstwo pod Kannami w 216 r. p.n.e. do dziś omawia się w akademiach wojskowych jako wzór okrążenia. W 209 r. p.n.e. Publiusz Korneliusz Scypion, późniejszy Afrykański (236 – ok. 183 p.n.e.), który rok wcześniej jako ok. 25-latek objął dowództwo w Hiszpanii, zdobył miasto jednym uderzeniem. Grecki historyk Polibiusz (ok. 200 – ok. 118 p.n.e.), przyjaciel przybranego wnuka zwycięzcy, opisuje miasto i jego zdobycie: pisze, jak rybacy podpowiedzieli Scypionowi, że laguna za miastem przy odpływie robi się płytka, i jego żołnierze przeszli przez wodę pod słabo bronione mury. Miasto stało się rzymską Carthago Nova i jednym z najważniejszych portów Hiszpanii. W 202 r. p.n.e. Scypion pokonał Hannibala pod Zamą i zakończył II wojnę punicką, po której Rzym zaczął panować nad zachodnią częścią Morza Śródziemnego.

Najpiękniejszą pamiątką tej epoki jest teatr, zbudowany za Augusta między 5 a 1 r. p.n.e. i dedykowany jego wnukom Gajuszowi i Lucjuszowi Cezarom, których imiona widnieją na marmurowych nadprożach. Mieścił ok. 7000 widzów. Przez wieki nikt nie wiedział, że istnieje: na jego ruinach w III w. postawiono targ, potem dzielnicę bizantyjską, a w XIII w. katedrę Santa María la Vieja. Odkryto go przypadkiem w 1988 r. przy budowie regionalnego centrum rzemiosła. Muzeum zaprojektował Rafael Moneo i otwarto je w 2008 r.: idzie się podziemnym przejściem pod ulicą i ruinami kościoła, by na końcu wyjść wprost na widownię.

Kartagena ma też późniejsze rozdziały. Była stolicą bizantyjskiej prowincji Spania. W tym czasie, ok. 560 r., urodził się tu Izydor z Sewilli (zm. 636), arcybiskup Sewilli i autor „Etymologii”, encyklopedii, która przez całe średniowiecze była najpopularniejszym kompendium wiedzy w bibliotekach Europy i ocaliła wiele fragmentów nauki antycznej; jego rodzeństwo, Leander, Fulgencjusz i Florentyna, też czci się jako świętych. Później Kartagena była od 1726 r. główną bazą floty na Morzu Śródziemnym, w latach 1873–1874 sercem rewolucji kantonalnej, która ogłosiła miasto niezależnym kantonem, a w wojnie domowej ostatnią bazą floty republikańskiej, zajętą dopiero 31 marca 1939 r. Po katastrofie 1898 r. górnicze bogactwo okolicy zostawiło w centrum modernistyczne kamienice. We wrześniu miasto odtwarza swoje początki w święcie

Carthagineses y Romanos: tysiące mieszkańców w kostiumach „legionów” i „wojsk punickich” przez dziesięć dni inscenizuje wojnę o Kartaginę.

NA MIEJSCU

- Muzeum i teatr rzymski z podziemnym przejściem na widownię.
- Fragment murów punickich z małym centrum interpretacyjnym.
- Dzielnica Foro Romano z forum i termami (Barrio del Foro Romano).
- Schron z czasów wojny domowej w tunelach pod zamkiem (Refugio-Museo) i spacer po modernistycznej ulicy Mayor.

> **Praktycznie**
>
> - Teatr rzymski był już w planie bazowym; te miejsca to dodatki.
> - Wspólny bilet do kilku muzeów (Cartagena Puerto de Culturas) wychodzi taniej [do sprawdzenia].

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Cartagena_(España), es.wikipedia.org/wiki/Teatro_romano_de_Cartagena, www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus..., en.wikipedia.org/wiki/Hasdrubal_the_Fair, en.wikipedia.org/wiki/Scipio_Africanus, en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Cannae, en.wikipedia.org/wiki/Polybius, en.wikipedia.org/wiki/Isidore_of_Seville

37.59950, -0.98410 (wikidata:Q2627735)

ALICANTE (WALENCJA) · DZIEŃ G

53 Laguna Rosa de Torrevieja (Różowe Jezioro)

Fot. Jumk18, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	przyroda, wybrzeze
Czas	30 min – 1 h
Wstęp	brzeg i ścieżki bez opłat; wchodzenie do wody i kąpiel zabronione
Powierzchnia	laguna Torrevieja ok. 1400 ha; park z laguną La Mata 3743 ha
Zasolenie	do ok. 350 g soli na litr
Sól	ok. 800 tys. ton rocznie
Park przyrodniczy	od 1996 r.
Najbardziej różowa	latem, w największe upały

O MIEJSCU

Tuż za blokami i ogrodami Torrevieji rozciąga się płaska tafla wody, która w gorące dni robi się różowa jak lemoniada truskawkowa. To laguna Torrevieja, ok. 1400 ha płytkiej, bardzo słonej wody, jedna z dwóch lagun parku przyrodniczego Lagunas de La Mata y Torrevieja (w sumie 3743 ha, z czego 2100 ha to lustro wody). W internetowych zestawieniach porównuje się ją z różowym jeziorem Lemuria na Ukrainie, a w mediach społecznościowych z „hiszpańskim Morzem Martwym”, bo w litrze wody bywa do ok. 350 g soli.

Kolor dają mikroorganizmy, które jako jedyne wytrzymują takie zasolenie: mikroalga Dunaliella salina i halobakterie. Wytwarzają czerwonawe karotenoidy, które chronią je przed ostrym słońcem, a im cieplej i im więcej wody wyparuje, tym kolor jest mocniejszy, więc lipiec to dobra pora. W solance żyje drobny skorupiak Artemia salina, którym żywią się flamingi; to od karotenoidów z tego łańcucha pokarmowego biorą się ich różowe pióra. W sezonie lęgowym bywa tu do 2000 flamingów, a także zauszniki (do 3000 ptaków), szczudłaki i szablodzioby.

Sól wydobywa się tu od wieków: korona aragońska przekazała lagunę miastu Orihuela w 1321 r., a w 1389 r. próbowano zamienić ją w łowisko, co się nie udało, bo w tak słonej wodzie ryby nie przeżyją. W 1759 r. laguna wróciła do państwa i od tego czasu działają tu saliny; po trzęsieniu ziemi w 1802 r. administrację przeniesiono z La Mata do Torrevieji, która wyrosła właśnie wokół soli. Dziś to jedne z największych salin morskich w Europie, ok. 800 tys. ton rocznie: na stoły, do przemysłu i do posypywania dróg zimą, także w północnej Europie.

NA MIEJSCU

- Brzeg laguny z białymi kryształami soli na kamieniach i widokiem na różową wodę (zdjęcia najlepiej rano lub pod wieczór, w bocznym świetle).
- Góry soli i dawne baseny salin, pokazywane na wycieczkach z przewodnikiem [terminy do sprawdzenia].
- Ścieżki i obserwatoria ptaków w parku, przy lagunie La Mata centrum informacji.

Praktycznie

- Wchodzenie do wody i kąpiel są surowo zabronione: ochrona ptaków i czystości soli, a na dnie pracują maszyny zbierające sól (stan na 2026-10, źródło: eldebate.com). Wysokość kar [do sprawdzenia].
- Laguna leży przy N-332 między Kartageną a Elche, kilka minut zjazdu z drogi dnia G.
- Cienia brak, w południe biel soli mocno odbija słońce: okulary przeciwsłoneczne.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Parque_natural_de_las_L..., www.eldebate.com/espana/comunidad-valenciana/...

38.01129, -0.70920 (wikidata:Q108142906)

54 ALICANTE (WALENCJA) · DZIEŃ G

Elche (Elx): Palmeral i L'Alcúdia

Fot. José Carlos Díez, CC BY 3.0, Wikimedia Commons

Typ	unesco, ogrod, iberyjskie, rzymskie
Czas	pół dnia
Wstęp	Ruta del Palmeral bez opłat; Huerto del Cura płatny, bilet na miejscu [do sprawdzenia]
UNESCO	Palmeral od 2000 r., Misteri d'Elx od 2001 r.
Palmy	200–300 tys., ok. 500 ha
Dama z Elche	odkryta 4 sierpnia 1897 r., V–IV w. p.n.e.
Wydarzenia	Misteri d'Elx, 14–15 sierpnia

RYS HISTORYCZNY

Elche to miasto, które wrosło w gaj palmowy: ogrody z palmami zaczynają się kilka kroków od centrum. Na ok. 500 ha rośnie 200–300 tys. palm daktylowych, największy taki gaj na kontynencie. Palmy sadzono tu prawdopodobnie już w czasach iberyjskich, ale gaj w dzisiejszej formie stworzyli Arabowie: posadzili palmy w ogrodach-sadach (huertos) otoczonych kanałami, w których cieniu rosły granaty, figi i warzywa. System nawadniania z czasów rzymskich rozbudowano wtedy w sieć kanałów, z której korzysta się do dziś. Palma żyje 250–300 lat, a jeden metr pnia przyrasta przez ok. dziesięć lat. W 2000 r. gaj wpisano na listę UNESCO.

Najsłynniejszym ogrodem jest Huerto del Cura, nazwany od księdza, który był jego właścicielem na początku XX w. Rośnie w nim Palmera Imperial, palma z siedmioma pniami wyrastającymi z jednego, jak świecznik. Nazwano ją na cześć cesarzowej Austrii Elżbiety (1837–1898), czyli Sissi, która odwiedziła Elche w 1894 r. Mieszkańcy mają też własny zwyczaj: na Niedzielę Palmową wiążą liście palm w koronę, by bez światła słonecznego wyrosły białe, i z nich plotą misterne palmy wielkanocne wysyłane do całej Hiszpanii [do sprawdzenia].

Elche ma jeszcze dwa skarby. Pierwszym jest Misteri d'Elx, średniowieczny dramat liturgiczny o zaśnięciu i wniebowzięciu Maryi, śpiewany w bazylice Santa María 14 i 15 sierpnia, z „niebiańską” maszynerią opuszczaną spod kopuły. Od 2001 r. jest na liście arcydzieł dziedzictwa ustnego UNESCO. Drugi skarb to Dama z Elche. 4 sierpnia 1897 r. robotnik rolny przekopujący ziemię na wzgórzu L'Alcúdia, ok. 2 km na południe od miasta, natrafił na kamienne popiersie iberyjskiej kobiety w ogromnych kołach przy skroniach. Właściciel ziemi sprzedał je za 4000 franków do Luwru. Zakup załatwił francuski archeolog Pierre Paris (1859–1931), który przyjechał do Elche na sierpniowe święto i od razu rozpoznał wartość znaleziska. Został potem jednym z pionierów badań nad sztuką Iberów i pierwszym dyrektorem Casa de Velázquez, francuskiego instytutu badań nad Hiszpanią w Madrycie. Wróciło do Hiszpanii w 1941 r. w ramach wymiany z rządem Vichy i jest dziś w Muzeum Archeologicznym w Madrycie. W jamie z tyłu popiersia w 2011 r. znaleziono ślady ludzkich prochów, więc Dama była najpewniej urną.

NA MIEJSCU

- Huerto del Cura z Palmerą Imperial i ogrodem kaktusów.
- Ruta del Palmeral: ok. 2,6 km spaceru wśród palm od Muzeum Palmeralu (Huerto de San Plácido).
- L'Alcúdia: stanowisko iberyjskiego i rzymskiego miasta Ilici z muzeum i miejscem odkrycia Damy (kopia).
- Bazylika Santa María, w której odbywa się Misteri.

> **Praktycznie**
>
> - Cień w najgorętszych godzinach.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Palmeral_de_Elche, es.wikipedia.org/wiki/Dama_de_Elche, es.wikipedia.org/wiki/Pierre_Paris

38.26944, -0.69833 (wikidata:Q930784)

ETAP 7 · ZAMIAST WYBRZEŻA WALENCJA–TARRAGONA, +3 DNI

Wstawka Teruel–Cuenca

Zamiast upalnego wybrzeża w góry na 1000–1400 m: rzymski akwedukt w skale, różowe Albarracín, mozaiki Noheda, zamek Peracense i motocyklowa The Silent Route.

Linia trasy: przebieg wariantu lokalnego (bez autostrad) wyznaczony w OpenRouteService – szacunkowo, bez planera tras. Przerywane – warianty (schemat).

Region: Comunitat Valenciana (Wspólnota Walencka) – opis w rozdziale „Andaluzja Wschodnia i Costa Blanca”.

REGION · HISZPANIA

Aragón (Aragonia)

Fot. Teo Romera, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons

Stolica	Saragossa (Zaragoza), w której mieszka ponad połowa Aragończyków
Powierzchnia	47 720 km², 3 prowincje: Huesca, Saragossa, Teruel
Ludność	ok. 1,36 mln (2025); w prowincji Teruel ok. 9 osób na km²
Języki	urzędowy hiszpański; własne, bez statusu urzędowego: aragoński i kataloński
Najwyżej	Aneto, 3404 m, najwyższy szczyt Pirenejów
Święta	23 kwietnia – Dzień Aragonii (św. Jerzego)

O REGIONIE

Aragonia ciągnie się z północy na południe przez trzy różne krainy. Na północy Pireneje z najwyższymi szczytami łańcucha (Aneto, 3404 m) i dolinami Ribagorzy, Sobrarbe i Teny. Pośrodku sucha dolina Ebro z Saragossą i półpustynią Monegros. Na południu, w prowincji Teruel, wyżyny i pasma Gór Iberyjskich na 1000–1500 m, z mroźnymi zimami i gorącymi latami. Trasa dotyka tylko dwóch krańców: lipcowych wyżyn Teruelu i Maestrazgo oraz Pirenejów na powrót. W Aliadze widać, jak zderzenia płyt kontynentalnych 60–20 mln lat temu dwukrotnie pogniotły warstwy wapienia jak obrus; to jeden z najwyraźniejszych na świecie przykładów nałożonych na siebie fałdów, od 2024 r. na liście dziedzictwa geologicznego Międzynarodowej Unii Nauk Geologicznych (IUGS).

Nazwę Aragonia wzięła od pirenejskiej rzeki; po raz pierwszy zapisano ją w 828 r., gdy było to małe hrabstwo pod władzą Franków. Od 1035 r. było królestwem, a Ramiro I przyłączył w 1044 r. Sobrarbe i Ribagorzę. Alfons I Wojownik zdobył 18 grudnia 1118 r. muzułmańską Saragossę, a w 1137 r. małżeństwo jego bratanicy z hrabią Barcelony dało początek Koronie Aragońskiej, która z czasem sięgnęła po Walencję, Baleary, Sycylię i Neapol. Aragończycy byli dumni ze swoich praw, fueros, i z urzędu Justicia, sędziego strzegącego ich nawet przed królem. W 1588 r. kronikarz Jerónimo de Blancas „odnalazł” nawet tekst fueros z Sobrarbe, jakoby starszych od samych królów, a w rzeczywistości napisanych przez niego. Trzy lata później spór o te prawa skończył się tragicznie: Filip II wysłał do Aragonii wojsko, a młody Justicia Juan de Lanuza został 20 grudnia 1591 r. ścięty w Saragossie bez procesu. Królestwo z jego fueros zniósł Filip V 29 czerwca 1707 r. W wojnie domowej, zimą 1937/1938, pod Teruelem toczyła się w mrozie do −18 °C jedna z najkrwawszych bitew, nazywana hiszpańskim Stalingradem.

Jedynym językiem urzędowym jest hiszpański, ale w pirenejskich dolinach przetrwał aragoński, a na wschodnim skraju mówi się po katalońsku. Muzyczny znak regionu to jota: śpiew i taniec w rytmie na trzy, przy gitarach, bandurriach i lutniach, z odmianami od Pirenejów po Bajo Aragón. Tożsamość Teruelu buduje dziś jednak przede wszystkim pustka. Prowincja straciła w ciągu stulecia prawie połowę mieszkańców, ma ich ok. 136 tys., a 218 z 236 gmin liczy mniej niż tysiąc osób. Leży w sercu Serranía Celtibérica, obszaru nazywanego „Laponią Południa”, z niecałymi 8 mieszkańcami na km²; w Montes Universales między Albarracín a Cuenką wypada niecała jedna osoba na km².

Mudéjar w Teruelu: wieża kościoła El Salvador z cegły i glazurowanej ceramiki Fot. Tagarino, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Pireneje Aragońskie: dolina Cinki i Peña Montañesa spod Aínsy Fot. Basotxerri, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Ternasco de Aragón: pieczona jagnięcina z jagniąt w wieku 70–90 dni z miejscowych ras owiec, chroniona oznaczeniem geograficznym od 1996 r.
- Jamón de Teruel: szynka z pierwszą w Hiszpanii apelacją dla szynek (1984 r.), dojrzewająca w suszarniach położonych na co najmniej 800 m.
- Vaquilla del Ángel w Teruelu w weekend najbliższy 10 lipca, z bykami prowadzonymi po ulicach na linach [termin 2028 do sprawdzenia]. W lutym Teruel odgrywa ślub Isabel de Segury i historię kochanków z Teruelu (od 1997 r., od 2025 r. święto o międzynarodowym znaczeniu turystycznym).

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- Pustka: długie odcinki bez wsi i stacji paliw, a większość miejscowości to wioski poniżej tysiąca mieszkańców. Tankuj, kiedy możesz.
- Kolory skał: wokół Albarracín i Peracense czerwony piaskowiec rodeno, z którego zbudowano też domy i zamki; w Maestrazgo szare wapienie postawione pionowo, jak piszczałki Órganos de Montoro przy A-1702.
- Mudéjar: w Teruelu wieże z cegły wykładane zieloną i białą ceramiką, dzieło muzułmańskich mistrzów pracujących dla chrześcijan (UNESCO od 1986 r.).
- Congosto de Ventamillo na N-260: wąwóz rzeki Ésery o ścianach ponad 300 m, z drogą wykutą w 1916 r. Dalej, w Sobrarbe i dolinie Teny, domy z kamienia z łupkowymi dachami, a zwłaszcza w Serrablo koło Biescas wysokie, stożkowe kominy zwieńczone ozdobą, espantabrujas, która według dawnych wierzeń odstraszała czarownice i złe duchy.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Aragón, es.wikipedia.org/wiki/Provincia_de_Teruel, es.wikipedia.org/wiki/Serranía_Celtibérica, es.wikipedia.org/wiki/Juan_de_Lanuza_y_Urrea, revistaaragonesa.aragon.es/index.php/raap/art..., es.wikipedia.org/wiki/Batalla_de_Teruel, es.wikipedia.org/wiki/Arquitectura_mudéjar_de_Aragón, iuca.unizar.es/wp-content/uploads/2024/09/205.pdf, iugs-geoheritage.org/geoheritage_sites/alpine..., es.wikipedia.org/wiki/Congosto_de_Ventamillo, es.wikipedia.org/wiki/Jota_aragonesa, www.aragon.es/-/indicacion-geografica-protegi..., aragon.es/documents/d/guest/2024_12_pliego_co..., www.festivalesdeespana.com/festival/bodas-de-..., www.mintur.gob.es/es-es/gabineteprensa/notasp..., www.escapadarural.com/blog/los-espantabrujas-...

REGION · HISZPANIA

Castilla-La Mancha (Kastylia-La Mancha)

Fot. Fedoce1 (Fernando Domínguez Cerejido), CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Stolica	Toledo; na trasie Cuenca, stolica prowincji (ok. 54 tys., 2025)
Powierzchnia	79 409 km², 5 prowincji; prowincja Cuenca 17 141 km²
Ludność	ok. 2,13 mln (2025); prowincja Cuenca ok. 200 tys., niecałe 12 osób na km²
Święta	31 maja – Dzień Kastylii-La Manchy; w Cuence San Mateo, 18–21 września
UNESCO	Cuenca, stare miasto z wąwozami Júcar i Huécar (1996)
Klimat	kontynentalny; latem na równinie często ponad 35 °C, w górach Cuenki chłodne noce

O REGIONIE

Kastylia-La Mancha to region administracyjny utworzony w 1982 r. z południowej części dawnej Nowej Kastylii, bez Madrytu, za to z Albacete, które wcześniej należało do Murcji. Jest trzecim co do wielkości regionem Hiszpanii, a większość zajmuje płaska Meseta z La Manchą; nazwa pochodzi najpewniej z arabskiego i według najpopularniejszej teorii znaczy „ziemia bez wody”. Trasa przecina tylko jej północno-wschodni róg, prowincję Cuenca, więc ten opis skupia się na niej: na Serranía de Cuenca, czyli górach Iberyjskich na wschodzie prowincji, i na samym mieście. Równina La Manchy pojawia się tylko w wariancie do Belmonte.

Serranía to kraina wapienia, który woda przez miliony lat rozpuszczała i rzeźbiła. Rzeki wcięły się w nią głębokimi wąwozami (hoces), w lasach otwierają się okrągłe zapadliska, torcas, a w Ciudad Encantada, na ok. 1500 m, z dna morza sprzed ok. 90 mln lat zostały skalne grzyby, łuki i „okręty", chronione od 11 czerwca 1929 r. Najwyższa jest La Mogorrita (1864 m). Rodzą się tu rzeki płynące w dwie strony: Júcar do Morza Śródziemnego, Cuervo i Escabas do Tagu i Atlantyku. Lasy sosnowe dawały kiedyś pracę gancheros, flisakom, którzy od XVI w. do lat 40. XX w. spławiali pnie Tagiem aż do tartaków w Aranjuez, sterując nimi długimi drągami z hakiem; od 2021 r. ich rzemiosło jest chronione jako dziedzictwo niematerialne. Od 2007 r. część gór jest parkiem przyrodniczym.

Cuenca wyrosła z muzułmańskiej twierdzy Kunka, istniejącej już w 784 r., na skalnym grzbiecie między wąwozami Júcar i Huécar. Alfons VIII Kastylijski oblegał ją od 6 stycznia 1177 r. i wszedł do miasta 21 września, w dzień św. Mateusza; stąd wrześniowe święto San Mateo. Katedra, zaczęta jeszcze w XII w., należy do najwcześniejszych budowli gotyckich w Hiszpanii, a nad przepaścią Huécar stoją co najmniej od XV w. Casas Colgadas, „wiszące domy". W dwóch z nich Fernando Zóbel otworzył w 1966 r. Muzeum Hiszpańskiej Sztuki Abstrakcyjnej. Dziś prowincja zmaga się z pustką: ma ok. 200 tys. mieszkańców, a 74 z 238 gmin liczy mniej niż 100 osób.

Resztę regionu świat zna z jednej książki. W 1605 r. Miguel de Cervantes wydał pierwszą część „Don Kichota", która zaczyna się od słów „En un lugar de la Mancha, de cuyo nombre no quiero acordarme…" („W pewnej wsi La Manchy, której nazwy nie chcę pamiętać…"), a w rozdziale ósmym rycerz z La Manchy szarżuje na wiatraki. Na równinie rośnie dziś mniej więcej połowa hiszpańskich winnic, a z mleka owiec rasy manchega robi się słynny ser manchego.

Ciudad Encantada: Tormo Alto, wapienny „grzyb” z dawnego dna morza Fot. MottaW, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Morteruelo: gęsta pasta z dziczyzny, przede wszystkim kuropatwy; ajoarriero, danie z dorsza i czosnku, najlepiej z Las Pedroñeras; zarajos z jagnięciny.
- Alajú, słodycz arabskiego pochodzenia z miodu, migdałów i okruchów chleba, i resolí, likier z wódki, kawy, cynamonu i skórki pomarańczy.
- Queso manchego (chroniona nazwa od 1996 r.): ser tylko z mleka owiec rasy manchega, z jodełką na boku po dawnej formie z esparto i „kwiatem” odciśniętym na obu płaskich stronach.
- Wielki Tydzień w Cuence, ze słynną procesją Camino del Calvario, zwaną Las Turbas, i Tydzień Muzyki Religijnej, oba o międzynarodowym znaczeniu turystycznym [daty w 2028 r. do sprawdzenia]. Pod koniec lata wioski nad górnym Tagiem urządzają Fiesta Ganchera z pokazem spławiania drewna [termin do sprawdzenia].

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- Wąwóz Júcar: z Cuenki do Villalba de la Sierra droga CM-2105 biegnie kanionem rzeki, a przy niej, tuż przy Villalbie, 150 m od małego parkingu, jest Ventano del Diablo, grota-okno w skale ok. 200 m nad rzeką.
- Wapienne płaskowyże porośnięte sosnami, z gołymi, popękanymi skałami i lejami krasowymi.
- Przy wjeździe do Cuenki domy przyklejone do krawędzi skały nad Huécarem, a pod nimi rzeka w głębokim wąwozie.
- W wariancie do Belmonte: płaska, płowa równina La Manchy, winnice i rzędy białych wiatraków na grzbietach wzgórz.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Castilla-La_Mancha, es.wikipedia.org/wiki/Provincia_de_Cuenca, es.wikipedia.org/wiki/Cuenca_(España), es.wikipedia.org/wiki/Serranía_de_Cuenca, es.wikipedia.org/wiki/Ciudad_Encantada, es.wikipedia.org/wiki/Don_Quijote_de_la_Mancha, es.wikipedia.org/wiki/Queso_manchego, www.agronewscastillayleon.com/la-superficie-d..., en.wikipedia.org/wiki/1983_Castilian-

Manchega..., www.castillalamancha.es/print/276633, www.festivalesdeespana.com/festival/fiesta-ga..., www.escapadarural.com/blog/mirador-ventano-de...

PLAN DNI

Dzień	Trasa	Km	Nocleg
A	Walencja → Chelva (Peña Cortada) → dolina Turii, Rincón de Ademuz → Albarracín	~220 (ORS, szacunkowo)	Albarracín
B	Albarracín (rano) → Serranía de Cuenca → Ciudad Encantada → Cuenca → Noheda i z powrotem	~155–160 (ORS, szacunkowo)	Cuenca
C	Cuenca → Serranía de Cuenca → Albarracín → Peracense → Teruel, wieczorem Cañón Rojo (Rambla de Barrachina)	~240 (ORS, szacunkowo)	Teruel
D	Teruel → Aliaga → Ejulve → A-1702 (The Silent Route) → Villarluengo → Pitarque → Cantavieja → Morella	~215 (ORS, szacunkowo)	Morella
E	Morella → Vinaròs → Peñíscola → AP-7 przez deltę Ebro → Tarragona	~215 (ORS, szacunkowo)	Tarragona

Bilans: **5 dni**, o 3 więcej niż jazda wybrzeżem; Belmonte (opcja) dodaje 1 dzień. Kilometry szacunkowe.

ZANIM RUSZYSZ

- **Vaquilla del Ángel:** Teruel świętuje w weekend najbliższy dnia św. Krzysztofa (10 lipca), od soboty do poniedziałku, po tygodniu jarmarków; w 2026 r. było to 11–13 lipca. W 2028 r. wypada najpewniej 8–10 lipca [do sprawdzenia]. Miasto jest wtedy pełne, a po ulicach prowadzi się byki na linach; jeśli termin się pokrywa, nocuj w Albarracín.
- **Paliwo:** Teruel leży w sercu Serranía Celtibérica, zwanej „Laponią Południa", z ok. 7 mieszkańcami na km², poniżej unijnego progu obszarów słabo zaludnionych (8). Stacji jest mało: tankuj do pełna w Teruelu i większych miasteczkach, przed przejazdem przez Serranía de Cuenca i przed A-1702 [stacje do sprawdzenia].
- **Strefy niskiej emisji:** Walencja od 2025-12-01 karze mandatem 200 € auta i motocykle bez naklejki DGT zarejestrowane poza prowincją, a pojazdy z zagranicy mają wykazać normę emisji procedurą, którą miasto dopiero zapowiada. Tarragona uruchomiła strefę 2025-12-31, z

mandatami 200 € dla pojazdów bez naklejki. Zasady dla zagranicznego motocykla w obu miastach [do sprawdzenia przed wyjazdem].

- **Wysokość:** większość trasy biegnie na 1000–1500 m, więc noce bywają chłodne nawet w lipcu: ciepła warstwa pod kurtkę. Popołudniowe burze w górach Iberyjskich to latem nic niezwykłego, dłuższe odcinki zaczynaj rano.
- **Opłaty:** Noheda tylko z przewodnikiem i po rezerwacji (szczegóły w karcie punktu). Ciudad Encantada leży na prywatnym terenie i wstęp jest płatny (ok. 6 € według Wikipedii) [do sprawdzenia]. AP-7 z Vinaròs do Tarragony jest bezpłatna od 2020 r.

PO DRODZE

- **Rincón de Ademuz:** między Chelvą a Albarracín wjeżdżasz w skrawek Walencji otoczony ze wszystkich stron Kastylią-La Manchą i Aragonią. Ademuz zdobył w 1210 r. Piotr II Aragoński, a jego syn Jakub I Zdobywca przypisał je Królestwu Walencji, i tak zostało do dziś. Droga biegnie doliną Turii, która wyżej, pod Albarracín, nazywa się Guadalaviar.
- **Cuenca i Ciudad Encantada:** stare miasto Cuenki stoi na skalnym grzbiecie między wąwozami Júcar i Huécar (UNESCO od 1996 r.). W wiszących nad przepaścią Casas Colgadas malarz Fernando Zóbel otworzył w 1966 r. Muzeum Hiszpańskiej Sztuki Abstrakcyjnej. Najlepszy widok na wiszące domy jest z mostu San Pablo, żelaznej kładki z 1902 r. (otwartej w kwietniu 1903 r.), która na długości 106 m i do 39 m nad dnem wąwozu Huécar łączy stare miasto z dawnym klasztorem dominikanów San Pablo z XVI w. Stoi na kamiennych przyczółkach wcześniejszego mostu z XVI w., który się zawalił; przejdź nią wieczorem albo rano. W drodze do Albarracín, na ok. 1500 m, Ciudad Encantada: wapienie z dna morza sprzed ok. 90 mln lat, rozmyte w grzyby, łuki i „okręty”, chronione od 1929 r.
- **Teruel:** wieże San Martín i El Salvador oraz malowany strop katedry to mudéjar, sztuka muzułmańskich budowniczych pod władzą chrześcijan (UNESCO od 1986 r.). Według legendy z 1217 r. Diego de Marcilla wrócił z fortuną za późno, po ślubie ukochanej Isabel de Segury, i oboje zmarli z rozpaczy; ich ciała, odkryte w 1555 r., leżą w mauzoleum przy San Pedro. Zapomniana prowincja ma też ruch „Teruel Existe” (od 1999 r.), który w 2019 r. wprowadził posła do parlamentu.
- **Morella:** miasteczko na stożku na ok. 985 m widać z daleka: 2,5 km murów z 16 wieżami i 7 bramami, nad nimi zamek na skale, a przy wjeździe gotycki akwedukt Santa Llúcia z XIV w. Co sześć lat, w sierpniu, Morella urządza Sexenni, święto ku czci Matki Bożej z Vallivany.

- **Delta Ebro:** z Peñíscoli do Tarragony AP-7 przecina Ebro u nasady delty, równiny z rzecznego mułu o powierzchni ponad 300 km². Większość zajmują pola ryżowe, a park przyrodniczy z lagunami i ptakami istnieje od 1983 r.

55 WALENCJA · DZIEŃ A

Acueducto de Peña Cortada (Calles / Chelva)

Fot. Falconaumanni, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	rzymskie, akwedukt, szlak
Czas	2–4 h
Wstęp	bez opłat
Datowanie	I w. n.e.
Długość	zachowane 28,6 km
Wykop Peña Cortada	ok. 25 m głęb., ok. 50 m dł.
Most Cueva del Gato	3 łuki, 36 m dł., ponad 18 m wys.

> […] woda przechodziła w ten sposób na przeciwległe zbocze wąwozu,
> gdzie trafiała na górę wysoką na 80 piędzi i grubą na 145, którą trzeba było przewiercić albo rozbić.
> Kierujący tą budową nie chciał przebić jej sztolnią,
> jak zrobiliby dzisiejsi Walencjanie z Crevillente i Novelda, przywykli już do takich robót:
> postanowił otworzyć z wierzchu góry rów szeroki na sześć stóp,
> zaczynając tę kosztowną robotę od obu zboczy, wschodniego i zachodniego,
> i zostawiając między przeciwległymi wykopami ok. 30 piędzi, dzięki którym góra trzymała się w całości.
> Dopiero w tych 30 piędziach kazał wykuć łączącą je sztolnię
> i zostawił nam dowód, że nie był najlepszym architektem, bo bez potrzeby zmarnował czas i pieniądze.
> Skałę tę nazywa się dziś Cortada albo Serrada [Przecięta albo Przepiłowana] od rowów i cięć, które w niej widać.
>
> — Antonio José Cavanilles o rzymskim wykopie, „Obserwacje o historii naturalnej Królestwa Walencji” t. II (1797), s. 65 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> […] el agua, la qual por este medio pasaba al ribazo opuesto del barranco,
> donde hallaba un monte de 80 palmos de altura, y 145 de espesor; que era preciso taladrar ó romper.
> No quiso el director de aquella obra abrir mina para atravesarle,
> como hubieran hecho los actuales Valencianos de Crevillente y Novelda, acostumbrados ya á obras de esta naturaleza:
> tomó el partido de abrir desde lo alto del monte una zanja de seis pies de ancho,
> empezando esta costosa operacion por las dos faldas oriental y occidental del monte,
> dexando entre las excavaciones opuestas como 30 palmos, por medio de los quales se conservaba la union del monte.
> En estos 30 palmos solamente mandó abrir la mina de comunicacion,
> y nos dexó pruebas de no haber sido el mejor arquitecto, pues consumió sin necesidad el tiempo y los caudales.
> Llámase al presente aquella peña la Cortada ó Serrada, por las zanjas y cortes que se observan.

RYS HISTORYCZNY

W I w. n.e. rzymscy inżynierowie poprowadzili przez góry Serranía kanał, który zaczynał się przy małej tamie na rzece Tuéjar i biegł przez tereny dzisiejszych gmin Tuéjar, Chelva, Calles i Domeño. Zachowało się 28,6 km trasy. Kanał trzymał stały spadek, więc gdy na drodze stawała skała albo wąwóz, inżynierowie po prostu je pokonywali: drążyli tunele, budowali mosty i przecinali góry. Kanał na przemian biegnie odkrytymi odcinkami i chodnikami wykutymi w skale.

Najbardziej spektakularne miejsce dało nazwę całemu akweduktowi. W Peña Cortada, „Przeciętej Skale”, Rzymianie rozcięli grzbiet wykopem o pionowych ścianach, głębokim na ok. 25 m i długim na ok. 50 m. Zaraz potem kanał przechodzi po moście nad wąwozem Cueva del Gato: trzy

łuki na stopniowanych filarach, z kamiennych bloków układanych bez zaprawy (opus quadratum), na wysokości ponad 18 m. Kronikarze z XVII w. opisywali jeszcze sześć łuków innego mostu, nad Rambla de Alcotas; dziś zostały z niego resztki. W ostatnich latach XVIII w. botanik Antonio José Cavanilles (1745–1804), który objeżdżał wtedy Królestwo Walencji, opisując jego przyrodę, rolnictwo i zabytki, widział już tylko jeden łuk na dwóch filarach (opisał to w drugim tomie swojego dzieła, wydanym w 1797 r.). Cavanilles kierował potem Ogrodem Botanicznym w Madrycie i nadał nazwy ponad stu rodzajom roślin, m.in. daliom.

Do dziś nie wiadomo, dokąd płynęła woda. Sagunt wykluczono, a Llíria miała własne źródła. Szerokość kanału sugeruje, że mógł nawadniać pola na równinie między Casinos a Llírią, a jeden z badaczy proponuje nawet przedłużenie trasy aż do Walencji, prawie 100 km. Ta tajemnica i to, że akwedukt leży w głuchych górach, sprawiają, że wciąż jest mało znany, choć porównuje się go z akweduktami w Segowii i Tarragonie.

NA MIEJSCU

- Szlak z Chelvy (oznakowany) przez tunele kanału do wykopu Peña Cortada i mostu nad wąwozem.
- Przejście przez tunele kanału: niskie, przyda się latarka w telefonie.
- Stare miasto Chelvy z dzielnicami muzułmańską, żydowską i chrześcijańską.

> **Praktycznie**
>
> - Cała pętla piesza zajmuje 3–4 h; do samego akweduktu da się dojść krócej.
> - W lipcu wyjść z samego rana, wziąć wodę i wygodne buty.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Acueducto_de_Peña_Cortada, www.comunitatvalenciana.com/es/valencia/calle..., en.wikipedia.org/wiki/Antonio_José_Cavanilles, commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:...

39.74940, -0.96806 (wikidata:Q8187807)

TERUEL (ARAGONIA) · DZIEŃ A

56 Albarracín

Fot. José Luis Filpo Cabana, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	miasteczko, mury
Czas	2–3 h
Wstęp	bez opłat
Wys.	ok. 1100–1200 m
Pomnik narodowy	od 1961 r.
Mieszkańcy	ok. 1000

RYS HISTORYCZNY

Nazwa miasta to pamiątka po berberyjskim rodzie Banu Razin, który w XI w., gdy kalifat Kordoby rozpadł się na małe królestwa taifa, uczynił z Albarracín stolicę własnego państewka. Miasto stoi na skalnym cyplu oblanym zakolem rzeki Guadalaviar, a mury wspinają się granią wysoko ponad dachy. Najstarsza część obwarowań, wieża Torre del Andador, ma muzułmański wątek z X–XI w., a większość murów to chrześcijańska rozbudowa z XIV w.

Po upadku taify Albarracín miało niezwykłe dzieje. Ok. 1170 r. władca Murcji Ibn Mardanisz (1124/1125–1172), zwany Królem Wilkiem, przekazał je nawarskiemu rycerzowi Pedrowi Ruizowi de Azagra (zm. 1186). Ibn Mardanisz rządził Murcją i Walencją, przez ćwierć wieku opierał się Almohadom, którzy podbijali resztę muzułmańskiej Hiszpanii, i chętnie brał na służbę chrześcijańskich rycerzy; Azagra miał mu pilnować północnej granicy przed Aragonią. Nowy pan nie uznał nad sobą żadnego króla: w 1172 r. miasto dostało własnego biskupa, a od 1176 r. Azagra tytułował się „wasalem Najświętszej Marii Panny". Ród Azagra przez ponad sto lat rządził tu jak niezależni władcy, lawirując między Kastylią a Aragonią. Skończył to dopiero Piotr III Aragoński (ok. 1239–1285, król od 1276), który w 1284 r. obległ i zdobył miasto. Ten sam król dwa lata wcześniej, po powstaniu nieszporów sycylijskich,

przejął Sycylię z rąk Andegawenów i otworzył Koronie Aragonii drogę do panowania na zachodnim Morzu Śródziemnym. Samo Albarracín ostatecznie przeszło do Korony Aragonii w 1300 r.

Domy mają kolor rdzawo-różowy od tynku z miejscowego piaskowca rodeno. Stoją na krawędzi skały, jedne na drugich, z drewnianymi balkonami nad wąwozem, a uliczki są tak wąskie, że okapy niemal się stykają. Od 1961 r. Albarracín jest pomnikiem narodowym i uchodzi za jedno z najpiękniejszych miasteczek Hiszpanii. W okolicznych lasach sosnowych Pinares de Rodeno ludzie paleolitu i neolitu zostawili malowidła naskalne, a nieco na południe, w Montes Universales, biorą początek Tag, Júcar i Guadalaviar.

NA MIEJSCU

- Spacer po murach do Torre del Andador: widok na całe miasteczko.
- Katedra z XVI w. z muzeum flamandzkich gobelinów i Plaza Mayor z ratuszem nad wąwozem.
- Pinares de Rodeno: krótkie szlaki do malowideł naskalnych wśród czerwonych skał (kilkanaście min jazdy).

Praktycznie

- Wysokość ok. 1100 m, w lipcu chłodniej niż na wybrzeżu.
- Najlepsze światło rano i wieczorem.
- Do starego miasta nie wjedziesz: parking przy wjeździe, potem pieszo.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Albarracín, en.wikipedia.org/wiki/Muhammad_ibn_Mardanish, es.wikipedia.org/wiki/Pedro_Ruiz_de_Azagra, en.wikipedia.org/wiki/Peter_III_of_Aragon

40.40818, -1.44375 (wikidata:Q24015194)

57 CUENCA (KASTYLIA-LA MANCHA) · DZIEŃ B

Villa Romana de Noheda

Fot. Rodelar, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	rzymskie, mozaiki
Czas	1 h
Wstęp	tylko z przewodnikiem i z rezerwacją, ok. 45 min (stan na 2026-10, źródło: Visita Cuenca); cena [do sprawdzenia przed wyjazdem]
Odkrycie	1984 r., przy orce
Mozaika	ok. 231 m² zachowanej powierzchni
Otwarta	od lipca 2019 r.
Wydarzenia	Jornadas Romanas, połowa lipca (2026: 16–19 lipca) [do sprawdzenia]

RYS HISTORYCZNY

W 1984 r. pług na polu rodziny Lledó, 18 km na północ od Cuenki, wyrzucił na powierzchnię kolorowe kamyczki. Rodzina wiedziała, że to coś rzymskiego, ale na prawdziwe wykopaliska trzeba było czekać ponad dwadzieścia lat, do grudnia 2005 r. Archeolodzy odsłonili wtedy salę jadalną późnorzymskiej willi, triclinium o powierzchni ok. 300 m², z figuralną mozaiką, której zachowało się ok. 231 m². Uchodzi za jedną z największych mozaik figuralnych rzymskiego świata. Ułożono ją w dużej części techniką opus vermiculatum z drobniutkich kosteczek, przez co postacie mają cienie i mimikę jak na obrazie. Prasa szybko nazwała Noheda „hiszpańskimi Pompejami”.

Mozaika opowiada kilka historii naraz. Jest mit Pelopsa, bohatera, który według legendy podstępem wygrał wyścig rydwanów o rękę królewny Hippodamei. Od jego imienia Grecy nazwali Peloponez, „wyspę Pelopsa”, a w Olimpii czczono jego grób i opowiadano, że wyścigi urządzone przez niego po zwycięstwie dały początek igrzyskom. Są sceny z życia Parysa i Heleny, czyli prolog wojny trojańskiej, orszak Dionizosa i motywy morskie. Najrzadsze są dwie sceny pantomimy, przedstawienia z tancerzem w masce i muzykami. Właściciel willi chciał najwyraźniej

pokazać gościom przy uczcie, że jest człowiekiem wykształconym, znającym mity i teatr. Kim był, nie wiadomo; niektórzy badacze łączą to miejsce z rzymską stacją drogową Urbiaca.

Spory o własność ziemi opóźniły otwarcie o kilka lat i turyści weszli dopiero w lipcu 2019 r. Mozaikę ogląda się z kładek pod współczesnym zadaszeniem. W połowie lipca gmina Villar de Domingo García organizuje Jornadas Romanas z rekonstrukcjami, warsztatami i nocnym zwiedzaniem.

NA MIEJSCU

- Zwiedzanie z przewodnikiem: kładki nad mozaiką triclinium.
- Centrum interpretacyjne w Villar de Domingo García.
- Zdjęcie z Instagrama z kolumnadami jest wygenerowane: tak willa nie wygląda.

Praktycznie

- Z Albarracín ok. 2 h przez Serranía de Cuenca; po drodze Ciudad Encantada, w Cuence wiszące domy nad wąwozem.
- W połowie lipca gmina organizuje Jornadas Romanas z nocnym zwiedzaniem term (w 2026 r. 16–19 lipca); termin na 2028 r. [do sprawdzenia].
- Warto zajrzeć do centrum interpretacyjnego w Villar de Domingo García.

Źródła: visitacuenca.es/en/content/what-see-art-and-c..., cuenca5sentidos.substack.com/p/yacimiento-arq..., www.lasnoticiasdecuenca.es/storage/files/dipt..., es.wikipedia.org/wiki/Villa_romana_de_Noheda, en.wikipedia.org/wiki/Pelops

40.18359, -2.25944 (wikidata:Q6162509)

TERUEL (ARAGONIA) · DZIEŃ C

58 Castillo de Peracense

Fot. Pitxiquin, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	zamek
Czas	1 h
Wstęp	płatny [do sprawdzenia]
Skała	czerwony piaskowiec rodeno
Rozbudowa	XIII–XIV w.
Odbudowa	od 1987 r.

RYS HISTORYCZNY

Z daleka trudno powiedzieć, gdzie kończy się skała, a zaczyna zamek. Peracense stoi na stromym grzbiecie z czerwonego piaskowca rodeno i z tego samego kamienia zbudowano mury, więc baszty wyglądają jak przedłużenie skał. Na tym wzgórzu mieszkano już w późnej epoce brązu, a w czasach muzułmańskich stała tu pewnie niewielka strażnica. Ok. 1150 r. teren zajęła Aragonia, a ok. 1170 r. trafił do rodu Azagra, panów sąsiedniego Albarracín. Piotr III Aragoński przejął zamek w 1284 r.

Swoją dzisiejszą formę zamek zawdzięcza wojnie dwóch Piotrów (1356–1369), czyli Piotra IV Aragońskiego (1319–1387, król od 1336) z Piotrem I Okrutnym z Kastylii (1334–1369, król od 1350). Kastylijczyk zginął w 1369 r. pod Montiel z ręki przyrodniego brata, Henryka z Trastámary. Założona przez Henryka dynastia Trastámara objęła potem także tron Aragonii, a jej potomkowie, Izabela Kastylijska i Ferdynand Aragoński, połączyli oba królestwa w Hiszpanię. Granica biegła niedaleko, więc zamek rozbudowano w potrójną twierdzę. Zewnętrzny pierścień z blankami i basztami otacza duży majdan, w którym chroniła się ludność z bydłem. Środkowy mur, dopasowany do kształtu skały, powstał w drugiej połowie XIV w. Najwyżej stoi cytadela na trzech tarasach, do której wchodziło się po ruchomej drabinie, wciąganej w czasie ataku. Po wojnie zamek stracił znaczenie, służył za więzienie wspólnoty wsi Daroki, a potem popadł w ruinę. W czasie pierwszej wojny karlistowskiej, w latach 1830., stacjonował w nim jeszcze oddział liberałów.

Odbudowę zaczął rząd Aragonii w 1987 r. Archeolodzy znaleźli w zewnętrznym pierścieniu kamieniołom, w którym z piaskowca wycinano okrągłe kamienie młyńskie. Dziś w zamku działa wystawa średniowiecznych machin oblężniczych z rekonstrukcjami trebuszy.

NA MIEJSCU

- Wejście przez trzy pierścienie murów aż do cytadeli na szczycie.
- Wystawa machin oblężniczych.
- Widok z murów na równinę Jiloca i Sierra Menera.

> **Praktycznie**
>
> - Ok. 45 min od Albarracín.
> - To najpewniej „czerwona forteca Teruelu” z Instagrama.
> - Najładniejszy kolor kamienia przy niskim słońcu.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Castillo_de_Peracense, en.wikipedia.org/wiki/Peter_IV_of_Aragon, en.wikipedia.org/wiki/Peter_of_Castile

40.63700, -1.48050 (wikidata:Q2298432)

TERUEL (ARAGONIA) · DZIEŃ C

59 Cañón Rojo: Rambla de Barrachina pod Teruelem

Fot. Rafael Rodríguez, CC BY 2.0, Wikimedia Commons

Typ	kanion, geologia, szlak
Czas	1,5–2 h (krótkie wejście w rambla), pętla 12 km to 4–5 h
Wstęp	bez opłat
Ściany	do ok. 80 m
Długość	ponad 3 km formacji, ok. 65 ha
Od Teruelu	ok. 5 km, przy N-330 w stronę Cuenki
Film	„Sirāt” Olivera Laxe (2025)

O MIEJSCU

Kilka kilometrów od centrum Teruelu, po drugiej stronie wzgórz, krajobraz nagle przestaje wyglądać na Europę. Suche koryto rambli (okresowego potoku) Barrachina wcina się w miękkie, czerwone i ochrowe iły, a jej ściany sięgają do ok. 80 m. Ponad 3 km wąwozów, żlebów i glinianych iglic na ok. 65 ha zyskało przydomki „Cañón Rojo”, „Kolorado aragońskie” albo „Wielki Kanion Teruelu”; porównania z Utah i Monument Valley powtarzają się we wszystkich opisach.

Czerwień to tlenki żelaza w osadach, które przez miliony lat wypełniały kotlinę Teruelu. Glina jest miękka: każda ulewa wyżłabia nowe rysy i zawala kawałki ścian, więc kanion zmienia się z roku na rok, a po deszczu robi się śliski jak mydło. Kolory zależą od światła, rano są złotawe, przed zachodem słońca czerwień robi się najmocniejsza. Roślinności jest mało: jałowiec fenicki i suche zarośla. Za to na ścianach gniazdują ptaki skalne, m.in. wrończyki, czyli górskie krukowate z czerwonym dziobem, trznadle głuszki i pokrzewki; najwięcej widać wiosną.

Pustynny krajobraz przyciąga filmowców. W ramblę zjechała ekipa filmu „Sirāt” Olivera Laxe, nagrodzonego w Cannes w 2025 r. Nagrodą Jury: zamiast efektów cyfrowych zorganizowano tu prawdziwą imprezę rave z

udziałem ponad tysiąca osób. Kręcono tu też reklamę perfum Diora z Johnnym Deppem. Nad kanionem wznosi się płaskowyż Muela de Teruel (1052 m), z najlepszym widokiem na kanion i miasto.

NA MIEJSCU

- Krótkie wejście w dno rambli od parkingu przy zjeździe do Villaspesa: liniowo 2–3 km tam i z powrotem po piasku i drobnym żwirze.
- Dla chętnych pętla ok. 12 km z wejściem na Muela de Teruel (4–5 h, umiarkowana).
- Zdjęcia przy niskim słońcu: o świcie albo przed zachodem.

Praktycznie

- Z Teruelu N-330 w stronę Cuenki, ok. 3,5 km do mostu nad Rambla de Barrachina, zaraz za nim zjazd na Villaspesa i mały parking przy drodze (stan na 2026-10, źródło: birdingplaces.eu); po deszczu bywa błotnisty. Współrzędne wskazują ramblę według zdjęcia z Commons, dokładne miejsce wejścia [do sprawdzenia].
- W lipcu tylko rano albo wieczorem: zero cienia, brak zasięgu telefonu, woda na zapas. W dzień nocowania w Teruelu to najlepszy wieczorny spacer.

Źródła: www.picuco.com/es-es/attractions/rambla-de-barrachina, birdingplaces.eu/es/birdingplaces/spain/el-canon-rojo, www.escapadarural.com/blog/rutas-faciles-por-..., www.elespanol.com/aragon/vivir/20260322/parec..., barcelonasecreta.com/canon-barrachina-localiz...

40.29432, -1.14738 (przybliżone)

TERUEL (MAESTRAZGO) · DZIEŃ D

60 The Silent Route (A-1702) i tunele Pitarque

Fot. Juan Emilio Prades Bel, CC BY 4.0, Wikimedia Commons

Typ	droga motocyklowa, tunele
Czas	pół dnia
Wstęp	bez opłat
Długość	63 km, Venta la Pintada (Gargallo) – Cuarto Pelado
Pitarque	ok. 65 mieszkańców
Wydarzenia	Pitarque: romería 29 czerwca i pierwszy weekend października

O MIEJSCU

The Silent Route, po hiszpańsku Ruta del Silencio, to 63 km drogi A-1702 od Venta la Pintada przy N-211 do przełęczy Cuarto Pelado pod Cantavieją. Biegnie przez Andorra-Sierra de Arcos i Maestrazgo, jedne z najbardziej wyludnionych regionów Europy. W XIX w. Pitarque miało ok. 1100 mieszkańców i fabryki tekstylne napędzane prądem z rzeki, dziś mieszka tam ok. 65 osób. Stąd nazwa: na drodze słychać tylko własny silnik. Hiszpańscy motocykliści regularnie wybierają ją do czołówki najpiękniejszych tras w kraju. Te same góry były w latach 30. XIX w. twierdzą karlistów, zwolenników pretendenta do tronu Karola, brata Ferdynanda VII. W Cantavieji, niedaleko końca trasy, kwaterę urządził Ramón Cabrera (1806–1877), niedoszły ksiądz z Tortosy, nazywany przez wrogów „Tygrysem z Maestrazgo”, który walczył tu do 1840 r. Wojny karlistowskie, spór o to, czy Hiszpania ma być monarchią tradycyjną czy liberalną, wracały potem przez cały XIX w.

Krajobraz zmienia się co kilka zakrętów. Za Ejulve droga wspina się na płaskowyże z widokiem na całe Alto Maestrazgo; przy punkcie widokowym stoi rzeźba kozy, symbol trasy. Potem zjeżdża w wąwozy Guadalope, gdzie przy punkcie widokowym Órganos de Montoro (ok. 950 m) pionowe płyty kredowego wapienia stoją rzędem jak gigantyczne piszczałki organów. Nad nimi krążą sępy płowe i orły przednie, na zboczach pasą się koziorożce. Przy parkingu El Caimán stoi replika starego autobusu, który kiedyś kursował z Cantavieji do Alcorisy.

Z A-1702 warto odbić na TE-V-8042 do Pitarque. Ok. 5 km przed wsią, od strony Aliagi, droga przechodzi przez krótkie tunele wykute w skale nad wąwozem. Wieś wspomniano po raz pierwszy w 1214 r., a kościół Santa María la Mayor stoi na fundamentach arabskiego zamku. Nazwę wywodzi się od arabskiego Abu Tarik, „ojciec kanału”. Za wsią szlak pieszy prowadzi do źródeł rzeki Pitarque, która wypływa z krasowych szczelin jako wysokie kaskady. Źródła są chronione jako pomnik przyrody.

NA MIEJSCU

- Przejazd całej A-1702 z postojami: punkt widokowy z kozą (Skyline Alto Maestrazgo), Órganos de Montoro, El Caimán.
- Tunele Pitarque na TE-V-8042.
- Spacer do źródeł Pitarque (ok. 1 h w jedną stronę [do sprawdzenia]).
- Villarluengo i Cantavieja: wioski na skałach nad wąwozami.

Praktycznie

- Droga do Pitarque wąska i w kiepskim stanie, ale przejezdna dla każdego motocykla (stan na 2026-10, źródło: Soymotero).
- Mało stacji paliw: zatankować przed wjazdem na trasę [do sprawdzenia: najbliższe stacje].
- Zimą i późną jesienią na wysokości mgły i oblodzenia; w lipcu warunki zwykle dobre.

Źródła: soymotero.net/rutas/the-silent-route-al-detalle/, www.fascinatingspain.com/articulo/the-best-of..., www.mundomotero.com/ruta-del-silencio-a-1702-..., es.wikipedia.org/wiki/Pitarque, es.wikipedia.org/wiki/Ramón_Cabrera

40.64694, -0.59500 (wikidata:Q1767398)

61 CASTELLÓN · DZIEŃ E

Peñíscola

Fot. Millars, CC BY-SA 3.0 es, Wikimedia Commons

Typ	miasteczko, zamek, mury
Czas	2 h
Wstęp	stare miasto bez opłat, zamek płatny, bilet na miejscu [do sprawdzenia]
Zamek	templariusze, 1294–1307
Papa Luna	w Peñíscoli 1411–1423
Filmy	„Cyd” (1961), „Gra o tron”

RYS HISTORYCZNY

Peñíscola to skalny cypel, który tylko wąski pas piasku łączył z lądem: tombolo. Przy sztormach przesmyk zalewała woda i miasto zamieniało się w wyspę. Dziś przesmyk zabudowano portem i domami, ale stare miasto w murach wciąż wygląda jak forteca na morzu. Na szczycie templariusze zbudowali w latach 1294–1307, na ruinach arabskiej kazby, zamek z masywnych bloków, surowy jak wszystkie twierdze zakonu.

Sławę miastu dał jeden człowiek. Aragończyk Pedro Martínez de Luna (ur. w Illueca w 1328 r. według tradycji, a według nowszych badań w 1342 r.; zm. 1423) został w 1394 r. w Awinionie wybrany papieżem jako Benedykt XIII. Był to czas Wielkiej Schizmy Zachodniej, gdy o tron papieski spierało się dwóch, a potem nawet trzech papieży. Sobór w Konstancji w 1417 r. zakończył schizmę i wybrał Marcina V, ale Papa Luna nie uznał tego wyboru. Już w 1411 r. przeniósł się do Peñíscoli, zamienił zamek w pałac papieski z biblioteką i rządził stąd swoim kurczącym się „Kościołem” aż do śmierci w 1423 r., w wieku ok. 80 lat (według tradycyjnej daty urodzenia ok. 95). Do dziś po hiszpańsku upór nazywa się seguir en sus trece, „trwać przy swoim trzynastym”, co tradycyjnie łączy się z Benedyktem XIII. Jego ślad sięga daleko poza Hiszpanię: w 1413 r. na prośbę biskupa Henry'ego Wardlawa ze Szkocji,

która trwała przy nim jako jedna z ostatnich, wydał bulle, które nadały szkole w St Andrews prawa uniwersytetu. To najstarsza uczelnia Szkocji, a jego herb wciąż jest częścią jej herbu.

Kino odkryło Peñíscolę wcześnie. W 1954 r. Luis García Berlanga nakręcił tu komedię „Calabuch”, a w „Cydzie” Anthony'ego Manna (1961) z Charltonem Hestonem i Sophią Loren zamek grał Walencję. Prawdziwy Rodrigo Díaz de Vivar (ok. 1043–1099), rycerz z okolic Burgos, zdobył ją w 1094 r. i rządził nią do śmierci, a „Pieśń o Cydzie” uczyniła go wzorem rycerza i bohaterem hiszpańskiej literatury. W 2016 r. w zamku i na uliczkach kręcono sceny „Gry o tron”. Przy murach jest Bufador, szczelina w skałach, przez którą przy sztormie morze „oddycha” fontanną wody.

NA MIEJSCU

- Zamek templariuszy i papieża Luny: sale, kaplica i widok z tarasu.
- Spacer murami i uliczkami starego miasta, Bufador.
- Wieczorem zachód słońca nad plażą Norte z widokiem na cypel.

> **Praktycznie**
>
> - Ok. 15 km na południe od Vinaròs, po zjeździe z Morelli; bez dodatkowego dnia.
> - W lipcu oblegany kurort: najlepiej rano albo wieczorem.
> - Do starego miasta nie wjedziesz motocyklem: parkingi u stóp murów.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Peñíscola, dbe.rah.es/biografias/8383/benedicto-xiii, en.wikipedia.org/wiki/Antipope_Benedict_XIII, en.wikipedia.org/wiki/El_Cid

40.35880, 0.40793 (wikidata:Q2970221)

62 CUENCA (LA MANCHA) · ETAP 7 · OPCJA

Mota del Cuervo i Castillo de Belmonte

Fot. GFreihalter, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	wiatraki, zamek
Czas	pół dnia
Wstęp	wiatraki bez opłat, zamek płatny [do sprawdzenia]
Wiatraki	7 na wzgórzu nad Mota del Cuervo
Zamek Belmonte	1456–ok. 1468, Juan Pacheco
Filmy	„Cyd” (1961), „Joanna Szalona” (2001)

RYS HISTORYCZNY

La Mancha to kraina, którą Cervantes posłał w podróż Don Kichota, a wiatraki to jej znak rozpoznawczy. Miguel de Cervantes (1547–1616), weteran bitwy pod Lepanto, w której stracił władzę w lewej ręce, wydał dwie części powieści w 1605 i 1615 r. Błędny rycerz walczący z wiatrakami, które bierze za olbrzymów, stał się jedną z najbardziej znanych postaci literatury światowej, a samą książkę często nazywa się pierwszą nowoczesną powieścią. W Mota del Cuervo na grzbiecie nad miasteczkiem stoi siedem białych wiatraków z czarnymi czapami. W XVIII w. kataster Ensenady naliczył ich tu piętnaście. Najstarszy, Molino del Zurdo, pracuje w dokumentach od prawie trzech stuleci. Miasto nazywa się Balkonem La Manchy, bo z grzbietu widać płaską równinę aż po horyzont. Mota słynęła też z garncarstwa robionego przez kobiety, cantareras, które w domach toczyły na niskich kołach dzbany na wodę; tradycji poświęcono muzeum.

Kilkanaście kilometrów na południe stoi zamek Belmonte, jeden z najlepiej zachowanych w Hiszpanii. Zbudował go od 1456 r. Juan Pacheco (1419–1474), markiz Villeny, najpotężniejszy możnowładca Kastylii za Henryka IV (1425–1474, król od 1454 r.). Pacheco urodził się w Belmonte i dorastał razem z przyszłym królem, a potem był jego faworytem, to buntownikiem, to znów doradcą. W sporze o tron po Henryku stanął po stronie jego córki Joanny, zwanej Beltraneją, przeciw Izabeli, przyszłej Królowej Katolickiej; zmarł jednak w październiku 1474 r., dwa miesiące

przed królem, i nie doczekał wojny, którą Izabela wygrała. Plan jest wyjątkowy: trójkąt przechodzi w wieloboczny dziedziniec, a sześć narożnych wież tworzy razem sześcioramienną gwiazdę. W środku zachowały się sufity mudejarskie, w tym w sali ambasadorów stropy z muqarnas porównywane z Alhambrą, oraz gotycki bestiariusz wyrzeźbiony wokół okien.

W Belmonte urodził się też w 1527 lub 1528 r. Luis de León (zm. 1591), augustianin, profesor uniwersytetu w Salamance i jeden z największych poetów hiszpańskiego Złotego Wieku. Za przekład Pieśni nad Pieśniami z hebrajskiego na język ludowy siedział w latach 1572–1576 w więzieniu inkwizycji w Valladolid. Według znanej, ale zapewne późniejszej anegdoty pierwszy wykład po powrocie zaczął słowami „Jak mówiliśmy wczoraj…”. Napisał traktat „O imionach Chrystusa” i przygotował do druku pisma Teresy z Ávili.

W XIX w. zamek odziedziczyła Eugenia de Montijo (1826–1920), hiszpańska żona Napoleona III, i zaczęła go odnawiać ok. 1857 r. Urodzona w Grenadzie hrabianka była cesarzową Francuzów od 1853 r., trzykrotnie sprawowała regencję i w 1869 r. reprezentowała Francję przy otwarciu Kanału Sueskiego. Prace przerwał upadek cesarstwa w 1870 r. Potem mieszkali tu francuscy dominikanie, a od 2010 r. zamek jest otwarty dla zwiedzających. Filmowcy kochają Belmonte: grał w „Cydzie” (1961), w „Joannie Szalonej” (2001), a przy kręceniu „Los señores del acero” (1985) spłonęła część donżonu.

NA MIEJSCU

- Wiatraki w Mota del Cuervo, wejście do jednego z nich [do sprawdzenia].
- Zamek Belmonte z sufitami mudejarskimi i spacerem po murach.
- Muzeum Garncarstwa w dzielnicy Cantarerías w Mota.

> **Praktycznie**
>
> - Opcja +1 dzień; zastępuje dalszą i gorętszą Consuegrę.
> - Jechać rano albo na zachód słońca: w lipcu brak cienia.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Mota_del_Cuervo, es.wikipedia.org/wiki/Castillo_de_Belmonte, pl.wikipedia.org/wiki/Miguel_de_Cervantes, es.wikipedia.org/wiki/Juan_Pacheco, en.wikipedia.org/wiki/Henry_IV_of_Castile, es.wikipedia.org/wiki/Fray_Luis_de_Le%C3%B3n, es.wikipedia.org/wiki/Eugenia_de_Montijo

39.55806, -2.69694 (wikidata:Q917896)

ETAP 8 · ROMAŃSKIE KOŚCIOŁY, ORDESA I PORTALET, +1 DZIEŃ

Pireneje na powrót

Z Tarragony w góry: romańskie freski Vall de Boí, średniowieczna Aínsa, kanion Ordesa i dolina Tena, a przez przełęcz Portalet do Francji.

Linia trasy: przebieg wariantu lokalnego (bez autostrad) wyznaczony w OpenRouteService – szacunkowo, bez planera tras. Przerywane – warianty (schemat).

REGION · HISZPANIA

Catalunya (Katalonia)

Fot. Ad Meskens, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Stolica	Barcelona
Powierzchnia	32 106 km², 4 prowincje: Barcelona, Girona, Lleida, Tarragona
Ludność	ok. 8,1 mln (2025)
Języki	kataloński, hiszpański i arański (okcytański z Val d'Aran), wszystkie urzędowe
UNESCO	Tarraco (2000), kościoły Vall de Boí (2000), Poblet (1991), castells (2010)
Święta	11 września – Diada; 23 kwietnia – Sant Jordi
Klimat	Lleida w lipcu średnio do 33 °C w dzień

O REGIONIE

Katalonia to północno-wschodni róg Hiszpanii między Pirenejami a Morzem Śródziemnym, ale trasa omija Barcelonę i przecina tylko południowo-zachodnią część: płaską deltę Ebro z polami ryżowymi, suche wzgórza Prades i Prioratu z winnicami na czarnym łupku, nawadnianą równinę Lleidy, wreszcie wysokie doliny Ribagorçy z romańskimi kościołami. Opis przyjmuje granicę administracyjną wspólnoty autonomicznej, choć po katalońsku mówi się też po drugiej stronie rzeki Noguera Ribagorçana, we wschodnim pasie Aragonii (tzw. Franja).

Historia zaczyna się nad morzem. Tarraco, dzisiejsza Tarragona, wyrosła z bazy, którą bracia Scypionowie założyli tu na początku wojny z Hannibalem (218 r. p.n.e.), i stała się stolicą rzymskiej prowincji Hispania Citerior; w 27 r. p.n.e. przebywał tu cesarz August. Ruiny Tarraco są od 2000 r. na liście UNESCO. Średniowieczną Katalonię

zbudowali hrabiowie Barcelony. Ramon Berenguer IV ożenił się z Petronelą, dziedziczką Aragonii (unia z 1137 r.), a potem odebrał muzułmanom Tortosę (1148), Lleidę (1149) i wreszcie Siuranę (1153), ostatnią muzułmańską twierdzę w Katalonii. Ufundował też klasztor Poblet, późniejszy panteon królów Aragonii. W 1359 r. Kortezy katalońskie, obradujące m.in. w Cervera, powołały stałą Diputació del General, z której wywodzi się Generalitat, dzisiejszy rząd regionu.

Przełomem był rok 1714. 11 września po czternastu miesiącach oblężenia Barcelona poddała się wojskom Filipa V Burbona, a dekret Nueva Planta z 1716 r. zniósł katalońskie instytucje. Tę klęskę Katalończycy obchodzą jako święto narodowe, Diadę: po raz pierwszy w 1886 r., oficjalnie od 1980 r. Generalitat wróciła w 1931 r., po wojnie domowej przetrwała na wygnaniu i odrodziła się w 1977 r. Spór z Madrytem trwa: 1 października 2017 r. odbyło się referendum niepodległościowe, uznane przez państwo za nielegalne.

Kataloński, od 1979 r. znów urzędowy, króluje na znakach i w szkołach, ale na co dzień mówi nim mniej osób, niż można by sądzić. Według badania z 2023 r. tylko kataloński jako język codzienny podaje ok. 25% mieszkańców okolic Barcelony, za to 51% w Ponent (Lleida) i 67% w Terres de l'Ebre. Katalonia wytwarza ok. 19% PKB Hiszpanii i jest jej głównym zagłębiem przemysłowym, ale trasa pokazuje jej rolniczą stronę.

Castell „5 de 9 amb folre” Colla Vella dels Xiquets de Valls na konkursie w Tarragonie w 2010 r. Fot. Ferran from Andorra la Vella, Andorra, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons

Winnice na łupkowej glebie llicorella pod Gratallops w Prioracie Fot. Angela Llop, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Pa amb tomàquet (chleb natarty pomidorem, z oliwą i solą), sos romesco z Tarragony z papryki, migdałów i orzechów laskowych, escalivada (pieczone warzywa) i crema catalana na deser.
- Wino Priorat z czerwonego grenache (garnatxa) rosnącego na łupku llicorella; winnice założyli w XII w. kartuzi ze Scala Dei, a w latach 80. XX w. odrodzili je m.in. René Barbier i Álvaro Palacios.
- Castells: wieże z ludzi budowane na świętach, z szerokim podstawowym kręgiem (pinya), na którego szczycie staje dziecko (enxaneta) i podnosi rękę. Tradycja wyszła z Valls (pierwsza wzmianka 1712), od 2010 r. na liście UNESCO; co dwa lata, jesienią, w Tarragonie odbywa się wielki konkurs [termin 2028 i występy w lipcu do sprawdzenia].
- 23 kwietnia Sant Jordi, patrona Katalonii: bliskim daje się różę i książkę, a ulice miast zamieniają się w kiermasze. Książki doszły do tradycji w 1931 r., bo tego dnia przypada rocznica śmierci Cervantesa i Szekspira.
- Falles: od czerwca do lipca mieszkańcy wsi Vall de Boí zbiegają nocą ze zbocza z płonącymi pochodniami, święto ognia przesilenia letniego (UNESCO 2015); Barruera, Erill la Vall i Taüll mają je zwykle w lipcu [daty 2028 do sprawdzenia].

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- Delta Ebro z AP-7: płaskie pola ryżowe, w lipcu zalane i soczyście zielone, kanały, czaple i flamingi. Delta ma ok. 320 km² i się kurczy, bo morze zabiera więcej piasku, niż przynosi rzeka.
- Akwedukt Pont del Diable ok. 4 km na północ od Tarragony, tuż przy AP-7 i N-240: dwa piętra rzymskich łuków.

- Sady brzoskwiń, gruszek i jabłek na równinie Lleidy; nawadnia ją Canal d'Urgell, otwarty w 1862 r. Nad miastem góruje Seu Vella, katedra z 1203 r., która od 1707 do 1948 r. służyła za koszary.
- W Vall de Boí smukłe, kamienne dzwonnice w stylu lombardzkim; Sant Climent de Taüll konsekrowano 10 grudnia 1123 r., a jego oryginalny fresk Pantokratora jest w muzeum w Barcelonie.
- Za Pont de Suert N-260 wjeżdża do Aragonii przez Coll d'Espina (1407 m) i Coll de Fadas (1470 m), choć w części aragońskich wsi Ribagorzy wciąż mówi się dialektem katalońskim.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Cataluña, ca.wikipedia.org/wiki/Catalunya, es.wikipedia.org/wiki/Tarraco, es.wikipedia.org/wiki/Generalidad_de_Cataluña, es.wikipedia.org/wiki/Diada_Nacional_de_Cataluña, www.enciclopedia.cat/gran-enciclopedia-catala..., turismepriorat.org/en/node/1138, es.wikipedia.org/wiki/Monasterio_de_Poblet, es.wikipedia.org/wiki/Catedral_Vieja_de_Lérida, es.wikipedia.org/wiki/Iglesias_románicas_cata..., es.wikipedia.org/wiki/Delta_del_Ebro, es.wikipedia.org/wiki/Canal_de_Urgel, en.wikipedia.org/wiki/Priorat_(DOQ), en.wikipedia.org/wiki/Castell, es.wikipedia.org/wiki/Día_de_Sant_Jordi, www.enciclopedia.cat/gran-enciclopedia-catala..., idescat.cat/novetats/?id=5382, es.wikipedia.org/wiki/Franja_de_Aragón, en.wikipedia.org/wiki/N-260_road_(Spain), www.aemet.es/fr/serviciosclimaticos/datosclim...

Region: Aragón (Aragonia) – opis w rozdziale „Wstawka Teruel–Cuenca”.

REGION · FRANCJA

Béarn / Bearn

Fot. Myrabella, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Stolica	Pau (od 1464 r.; wcześniej Lescar, Morlaàs i Orthez)
Powierzchnia	ok. 4650 km², wschodnia część departamentu Pyrénées-Atlantiques
Ludność	ok. 374 tys. (2022)
Języki	francuski; bearneński, gaskońska odmiana okcytańskiego
Herb	dwie czerwone krowy na złotym polu
Wysokości	Pic du Midi d'Ossau 2884 m, Col du Portalet 1794 m
Święta	15 sierpnia – święto w Laruns; pierwsza niedziela października – targ serów w Laruns

O REGIONIE

Béarn to dawne wicehrabstwo u północnych stóp Pirenejów, dziś bez własnych granic administracyjnych: zajmuje wschodnią część departamentu Pyrénées-Atlantiques (zachodnią tworzy francuski Kraj Basków). Opis przyjmuje granicę historyczną. Z wysokich dolin Ossau, Aspe i Barétous rzeki, zwane tu gaves, spływają na pagórki i równiny wokół Pau i Orthez. Dolina Ossau, którą zjeżdża się z Portalet, ma ok. 50 km i została wyżłobiona przez lodowiec. Nad jej górną częścią sterczy Pic du Midi d'Ossau (2884 m), szczątek wulkanu sprzed ok. 278 mln lat, którego kalderę wyniosło ok. 40 mln lat temu wypiętrzanie Pirenejów. Miejscowi nazywają jego dwa wierzchołki „Jean-Pierre”: większy to Jean, mniejszy Pierre, jak starszy i młodszy syn w bearneńskiej rodzinie.

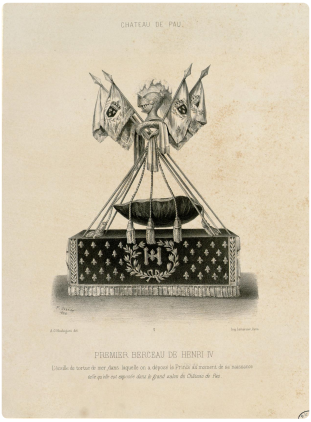
Wicehrabiowie Béarn znani są od IX w. Najsłynniejszy z nich, Gaston III zwany Fébus (1331–1391), urodzony w Orthez, przybrał przydomek nawiązujący do Febusa, czyli Apolla, i napisał słynną „Księgę o łowach”. W 1347 r., w czasie wojny stuletniej, wobec wysłannika króla Francji ogłosił Béarn neutralnym, jako ziemię, którą trzyma „od Boga i od żadnego człowieka na świecie”. Od tej pory aż do 1620 r. Béarn był faktycznie niezależnym księstwem z własnym prawem zwyczajowym (fors) i stanami. Ponura strona Fébusa to śmierć jedynego syna: w 1380 r. chłopak, wplątany w spisek, by otruć ojca, zginął w więzieniu, prawdopodobnie z ręki Gastona.

Panowie Béarn z rodu Foix zostali w XV w. królami Nawarry, a gdy w 1512 r. Kastylia zajęła Nawarrę po południowej stronie gór, dwór Albretów schronił się tutaj. W nocy z 12 na 13 grudnia 1553 r. w zamku w Pau urodził się Henryk, przyszły król Francji Henryk IV (od 1589 r.). Według legendy dziadek natarł mu usta czosnkiem i winem Jurançon, mówiąc „Będziesz prawdziwym Bearneńczykiem!”, a kołyską była skorupa żółwia morskiego, którą do dziś pokazuje zamkowe muzeum. Niezależność skończył syn Henryka, Ludwik XIII: 15 października 1620 r. wkroczył do Pau, przywrócił katolicyzm i przyłączył Béarn do Francji.

Bearneński, gaskońska odmiana okcytańskiego, był językiem urzędów od XIII w. aż do rewolucji. Dziś mówi nim według badania z 2008 r. 29–55 tys. osób; pierwsza szkoła Calandreta z nauką po okcytańsku powstała w Pau w 1980 r., a niektóre gminy mają dwujęzyczne tablice. Z czego żyje Béarn? Z hodowli i serów w górach, z gazu odkrytego w 1951 r. w Lacq, z przemysłu lotniczego wokół Pau. W XIX w. Pau stało się zimowym kurortem bogatych cudzoziemców, zwłaszcza Brytyjczyków, którzy w 1856 r. założyli tu najstarszy klub golfowy w Europie kontynentalnej. Po Paryżu i Bordeaux to także miasto, które najczęściej gościło Tour de France (77 razy).

Jezioro Fabrèges w górnej dolinie Ossau, nad nim Pic du Midi d'Ossau Fot. Driskiou, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Skorupa żółwia morskiego, w której według tradycji położono nowo narodzonego Henryka IV; litografia z XIX w. Fot. Frédéric Sorrieu, Public domain, Wikimedia Commons

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- Garbure: gęsta zupa z kapusty, fasoli i warzyw z konfitowanym udkiem kaczki albo wieprzowiną. Kto chce, kończy ją „chabrot”: wlewa do resztki zupy wino i pije prosto z miski.
- Ossau-Iraty: twardy ser z mleka owiec ras basco-béarnaise i manech, AOC od 1980 r., dojrzewający od 80 dni (małe krążki) do 120 dni (duże); latem robią go pasterze w szałasach na halach.
- Jurançon: białe wino z gros i petit manseng, wytrawne albo słodkie z winogron podsuszanych na krzaku; apelacja od 1936 r.
- Transhumancja: na początku lipca stada z doliny Ossau wychodzą na letnie hale (w Laruns jest wtedy święto), a wracają we wrześniu i październiku

[termin 2028 do sprawdzenia; w dniu wypędu bywa ograniczony ruch w stronę jeziora Fabrèges].

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- Zjazd z Col du Portalet (1794 m) do Laruns to ok. 29 km drogi D934. Po drodze jezioro Fabrèges (1241 m), sztuczny zbiornik za zaporą z lat 1940–1947, a nad nim ostra sylwetka Pic du Midi d'Ossau.
- Krowy i owce na drodze i luźno na halach, kamienne szałasy pasterzy; nad doliną krążą sępy płowe, które łatwo wziąć za orły.
- W Laruns zaczyna się D918 na Col d'Aubisque (1709 m, 16,6 km). Tour de France przejechał przez nią pierwszy raz w 1910 r.; Octave Lapize krzyczał wtedy do organizatorów: „Jesteście zbrodniarzami!”.
- Dwujęzyczne tablice, np. Laruns / Laruntz, i krowy w herbach gmin, nawiązujące do herbu Béarn.
- W Pau Boulevard des Pyrénées: taras nad doliną gave z widokiem na całe pasmo, z którego przed chwilą się zjechało.

Źródła: fr.wikipedia.org/wiki/Béarn, es.wikipedia.org/wiki/Béarn, fr.wikipedia.org/wiki/Gaston_III_de_Foix-Béarn, fr.wikipedia.org/wiki/Château_de_Pau, fr.wikipedia.org/wiki/Béarnais, fr.wikipedia.org/wiki/Vallée_d'Ossau, fr.wikipedia.org/wiki/Pic_du_Midi_d'Ossau, fr.wikipedia.org/wiki/Col_du_Pourtalet, fr.wikipedia.org/wiki/Lac_de_Fabrèges, fr.wikipedia.org/wiki/Laruns, fr.wikipedia.org/wiki/Col_d'Aubisque, en.wikipedia.org/wiki/Octave_Lapize, fr.wikipedia.org/wiki/Pau, fr.wikipedia.org/wiki/Pau_Golf_Club, fr.wikipedia.org/wiki/Liste_des_villes-étapes..., fr.wikipedia.org/wiki/Armorial_des_communes_d..., fr.wikipedia.org/wiki/Ossau-iraty, fr.wikipedia.org/wiki/Jurançon_(AOC), fr.wikipedia.org/wiki/Garbure, www.tourisme64.com/transhumance-foires-au-fro..., www.tourisme64.com/animation/laruns/FMAAQU064...

PLAN DNI

Dzień	Trasa	Km	Nocleg
A	Tarragona → Lleida → Pont de Suert → Vall de Boí (Taüll)	~245–250 (ORS, szacunkowo)	Taüll
B	Taüll → Pont de Suert → N-260 (Coll de Espina, Coll de Fadas, Congosto de Ventamillo) → Aínsa → Torla	~150 (ORS, szacunkowo)	Torla
C	Torla → autobusem na Pradera de Ordesa, wędrówka doliną (cały dzień)	–	Torla
D	Torla → Biescas → dolina Tena (Lanuza) → przełęcz Portalet → D934 → Pau	~125 (ORS, szacunkowo)	Pau

Bilans: **4 dni** z Tarragony do Pau; bez całodziennej wędrówki w Ordesie 3; wariant przez Prades i Siuranę (Tarragona → Poblet → TV-7003/TV-7004 przez Vilanova de Prades → C-242 do Crestes de la Llena → Ulldemolins → T-3225 do Siurany, nocleg w Siuranie lub Cornudella de Montsant, następnego dnia Lleida → Taüll) dodaje 1 dzień; Ibón de Plan (z Aínsy szutrową pistą z Saravillo) dodaje 1 dzień. Kilometry szacunkowe.

ZANIM RUSZYSZ

- **Autobus do Ordesy:** w 2025 r. od 20 czerwca do 31 sierpnia na Pradera de Ordesa jeździło się tylko autobusem z Torli: od 6:00, ostatni kurs w górę 19:00, 6 € w obie strony, bilety tylko w kasie, bez rezerwacji, bezpłatny parking przy przystanku. Gdy w dolinie jest 1800 osób, kursy wstrzymują, więc bądź rano (stan na 2026-10, źródło: ordesabus.com); czy zakaz dotyczy też motocykli [do sprawdzenia].
- **Portalet i D934:** w lipcu przełęcz jest zwykle otwarta, ale francuska D934 bywa zamykana po obrywach skalnych, jak w maju 2023 r. między jeziorem Fabrèges a przełęczą (objazd przez tunel Somport). Stan drogi sprawdź dzień wcześniej na stronach departamentu Pyrénées-Atlantiques.
- **Przepisy we Francji:** od 2016 r. motocyklista musi mieć w bagażu kamizelkę odblaskową i jechać w rękawicach z homologacją CE. Francuski wymóg naklejek odblaskowych na kasku [do sprawdzenia, czy obejmuje zagranicznych motocyklistów]. Na drogach bez rozdzielenia jezdni obowiązuje zwykle 80 km/h, ale część departamentów wróciła do 90: patrz na znaki.

- **N-260 i paliwo:** między Pont de Suert a Aínsą droga jest kręta, a odcinek przez Congosto de Ventamillo bywał w ostatnich latach remontowany i zamykany [stan do sprawdzenia]. Stacji w górach jest mało: tankuj do pełna w większych miejscowościach (Pont de Suert, Aínsa, Biescas) [do sprawdzenia].

PO DRODZE

- **Lleida:** jadąc z Tarragony na północ przez Lleidę, zobaczysz na wzgórzu nad miastem Seu Vella, gotycką katedrę, którą wojska Filipa V po zdobyciu miasta w 1707 r. zamieniły w koszary. Wojsko opuściło ją dopiero w latach 1948–1949, a w mieście trzeba było zbudować nową katedrę.
- **N-260, Eje Pirenaico:** z Pont de Suert droga wspina się na Coll de Espina (1407 m) i Coll de Fadas (1470 m), zjeżdża do Castejón de Sos i wąskim przełomem Ésery, Congosto de Ventamillo, do Campo. Przez Collado de Foradada (ok. 1020 m) dociera do Aínsy.
- **Aínsa i Sobrarbe:** według legendy w 724 r. wojska Garcíi Ximéneza wygrały tu z Maurami, gdy nad dębem ostrolistnym ukazał się świetlisty krzyż. Krzyż nad drzewem to herb Sobrarbe, widoczny dziś w jednym polu herbu Aragonii. W latach parzystych, na początku lub w połowie września, mieszkańcy odgrywają tę bitwę na rynku jako La Morisma [termin w 2028 do sprawdzenia].
- **Wodospady przy drodze:** w Broto, kilka kilometrów przed Torlą, potok Sorrosal spada ze skalnej ściany tuż nad wsią; do Cascada del Sorrosal idzie się ok. 5 minut, a obok prowadzi via ferrata. W dniu D, przed Biescas, warto zboczyć do Orós Bajo: ok. 20 minut ścieżką wzdłuż potoku, kilka razy przez wodę, dochodzi się do wodospadu z basenem, w którym przy dobrej pogodzie można się wykąpać; przy zapowiedzi burzy szlak lepiej odpuścić (stan na 2026-10, źródło: barcelo.com).
- **Poza del Molino w Torli:** po dniu w Ordesie, ok. 30 minut pieszo wzdłuż rzeki Ara przez mosty Glera i Navarros, leży naturalny basen z turkusową, lodowatą wodą. Sama Ara ma silny nurt i nagłe przybory wody, zwłaszcza w czasie roztopów, więc kąpiel tylko w spokojnym basenie (źródło: casacochecurro.com).
- **Dolina Ossau i Pau:** za Portalet D934 zjeżdża we Francji obok jeziora Fabrèges, nad którym wznosi się dwuwierzchołkowy Pic du Midi d'Ossau (2884 m), dalej przez Laruns do Pau. W tamtejszym zamku urodził się w 1553 r. Henryk IV, król Francji i Nawarry.

63 LLEIDA (KATALONIA) · DZIEŃ A

Taüll i romańskie kościoły Vall de Boí

Fot. wsrmatre, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons

Typ	unesco, romanskie
Czas	1,5 h
Wstęp	Sant Climent płatny [do sprawdzenia]
UNESCO	od 2000 r. (romańskie kościoły Vall de Boí)
Konsekracja	Sant Climent 10 grudnia 1123 r.
Wydarzenia	Falles, święto ognia w noc świętojańską (UNESCO 2015) [do sprawdzenia terminów w wioskach]

RYS HISTORYCZNY

W XI i XII w. dolinę Boí kontrolowali panowie z Erill, którzy wzbogacili się na walce z Maurami. Za te pieniądze w maleńkich górskich wioskach powstał zespół kamiennych kościołów z wysmukłymi wieżami, zbudowanych przez lombardzkich mistrzów, którzy w tym czasie wędrowali przez Pireneje. Przetrwały prawie nienaruszone, bo dolina leżała na uboczu i nikomu nie opłacało się ich przebudowywać. W 2000 r. zespół trafił na listę UNESCO.

Najsłynniejszy jest Sant Climent de Taüll. Inskrypcja na kolumnie mówi, że 10 grudnia 1123 r. biskup Ramon z Roda-Barbastro konsekrował go na cześć świętego Klemensa męczennika; Santa Maria w tej samej wsi poświęcił dzień później. Ramon (1067–1126), urodzony po francuskiej stronie Pirenejów, dostał biskupstwo w 1104 r. od króla Aragonii Alfonsa I Wojownika, a w 1125 r. ruszył z nim na wyprawę przeciw Maurom w Andaluzji, podczas której zachorował. Wkrótce po śmierci zaczęto go czcić jako świętego i do dziś jest patronem Barbastro. W absydzie nieznany artysta, nazywany dziś Mistrzem z Taüll, namalował Chrystusa Pantokratora: wielkie oczy, otwarta księga z napisem „Ego sum lux mundi” i geometryczne fałdy szat w mocnych kolorach. To jedno z arcydzieł malarstwa romańskiego Europy, porównywane z ikonami bizantyjskimi.

Na miejscu jest jednak kopia. Na początku XX w. amerykańscy kolekcjonerzy wykupywali romańskie freski z Pirenejów, zdejmowali je ze ścian i wywozili za ocean. By to powstrzymać, Katalonia w latach 1919–1923 sama zdjęła malowidła z kościołów doliny i przeniosła je do Barcelony; dziś Pantokrator jest gwiazdą Muzeum Narodowego Sztuki Katalonii (MNAC). W Taüll od 2013 r. pokazuje się projekcję, która „odmalowuje" absydę światłem, krok po kroku, tak jak wyglądała w XII w.

Dolina ma też żywe tradycje. W noc świętojańską młodzi schodzą z gór z płonącymi pochodniami, falles, i zbiegają do wsi. Ten zwyczaj z wielu pirenejskich wiosek trafił w 2015 r. na listę niematerialnego dziedzictwa UNESCO.

NA MIEJSCU

- Sant Climent de Taüll z projekcją w absydzie i wejściem na wieżę.
- Santa Maria de Taüll kilka minut pieszo i Sant Joan de Boí z kopiami fresków.
- Centrum romańszczyzny w Erill la Vall z informacją o wszystkich kościołach.

> **Praktycznie**
>
> - Ok. 20 km w bok od N-260.
> - Wodospadu ze zdjęcia z Instagrama nie ma.
> - Wspólny bilet na kilka kościołów wychodzi taniej [do sprawdzenia].

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Iglesia_de_San_Clemente..., es.wikipedia.org/wiki/Ram%C3%B3n_de_Roda
42.51722, 0.84833 (wikidata:Q2117586)

64 HUESCA (ARAGONIA) · DZIEŃ C

Valle de Ordesa (Torla-Ordesa)

Fot. Martin Stiburek, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	park narodowy, szlak, gory
Czas	cały dzień
Wstęp	park bez opłat; latem wjazd do doliny tylko autobusem z Torli [do sprawdzenia]
Park	od 16 sierpnia 1918 r.
UNESCO	od 1997 r. (Pireneje – Monte Perdido, z Francją)
Monte Perdido	3355 m
Powierzchnia	15 608 ha

O MIEJSCU

Dolina Ordesa to kanion wyrzeźbiony najpierw przez rzekę, a potem przez lodowiec, który wyżłobił go w kształt litery U. Ściany z wapienia i piaskowca wznoszą się pionowo na kilkaset metrów, warstwami w kolorach od szarego po rdzawy, a na dnie rośnie las bukowy i jodłowy. Nad doliną piętrzy się masyw Monte Perdido (3355 m), najwyższy wapienny masyw Europy. Po francuskiej stronie ten sam masyw opada do cyrku Gavarnie z ponad 400-metrowym wodospadem. Obie strony tworzą od 1997 r. wspólny transgraniczny obiekt UNESCO „Pireneje – Monte Perdido”. Na wierzchołek Monte Perdido pierwsi weszli w sierpniu 1802 r. przewodnicy Louisa Ramonda de Carbonnières (1755–1827), a kilka dni później stanął tam on sam. Ten francuski przyrodnik szukał tu odpowiedzi na spór o wiek pirenejskich wapieni, a o jego znaczeniu dla gór mówi zdanie historyka Henriego Beraldiego, że „Pireneje wymyślił Ramond”.

16 sierpnia 1918 r. Hiszpania utworzyła tu park narodowy „Dolina Ordesa”, jeden z dwóch pierwszych w kraju. Wielką rolę odegrał francuski fotograf i podróżnik Lucien Briet (1860–1921), który opisywał i fotografował dolinę i apelował o jej ochronę. W książce „Bellezas del Alto

Aragón” (1913) chciał ją bronić przed wyrębem i myśliwymi i proponował park na wzór amerykańskiego Yellowstone; przy wejściu do doliny stoi jego pomnik. Park był też ostatnią ostoją bucardo, pirenejskiego podgatunku koziorożca. Ostatnia samica, Celia, zginęła w 2000 r. W 2003 r. naukowcy sklonowali ją z zachowanych komórek; koźlę żyło tylko kilka minut, ale był to pierwszy w historii „powrót” wymarłego zwierzęcia.

Klasyczny szlak prowadzi dnem doliny od łąki Pradera de Ordesa, obok kaskad Arripas, Estrecho i Gradas de Soaso, aż do wodospadu Cola de Caballo, „Koński Ogon”, na końcu kanionu. Wyżej, pod Monte Perdido, leży Brecha de Rolando, prostokątne wcięcie w grani: według legendy rycerz Roland chciał w nim rozbić o skałę swój miecz Durendal, by nie wpadł w ręce Saracenów, i zamiast miecza pękła góra. Historyczny Roland był prefektem Marchii Bretońskiej w służbie Karola Wielkiego i zginął 15 sierpnia 778 r. w wąwozie Roncesvalles w zasadzce Basków. Jego śmierć opiewa „Pieśń o Rolandzie”, najsłynniejszy francuski epos rycerski średniowiecza, z którego postać Rolanda przeszła do literatury całej Europy.

NA MIEJSCU

- Szlak dnem doliny do Cola de Caballo: ok. 17 km tam i z powrotem, 6–7 h, łagodnie pod górę [do sprawdzenia].
- Dla mocniejszych: powrót górą Faja de Pelay, półką na ścianie kanionu z widokiem na całą dolinę.
- Torla: kamienne miasteczko u wejścia do parku.

> **Praktycznie**
>
> - Latem na łąkę Pradera de Ordesa nie wjedziesz własnym pojazdem, dowozi autobus z Torli.
> - W lipcu wodospadów jest mniej niż na zdjęciach.
> - Burze po południu są w Pirenejach latem częste: wyruszyć wcześnie rano.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Parque_nacional_de_Orde..., es.wikipedia.org/wiki/Lucien_Briet, es.wikipedia.org/wiki/Louis_Ramond_de_Carbonn..., es.wikipedia.org/wiki/Rold%C3%A1n

42.62802, -0.11209 (wikidata:Q24013309)

65 HUESCA (ARAGONIA) · DZIEŃ D

Lanuza i dolina Tena

Fot. autor nieznany, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	wioska, droga motocyklowa, przelecz
Czas	1 h
Wstęp	bez opłat
Wysiedlenie	1976–1978, budowa zbiornika
Powrót mieszkańców	lata 90.
Portalet	1794 m
Wydarzenia	festiwal Pirineos Sur od 1992 r., druga połowa lipca [do sprawdzenia]

RYS HISTORYCZNY

Lanuza ma historię jak z powieści. W 1976 r. budowa zbiornika na rzece Gállego zmusiła mieszkańców do wyprowadzki, a do 1978 r. wieś opustoszała zupełnie. Woda zalała jednak tylko najniższe domy, reszta stała pusta, rozkradana i niszczona. W latach 90. dawni mieszkańcy i ich dzieci odzyskali niezalane domy i zaczęli odbudowę, która trwa do dziś. Zwarta zabudowa z kamienia i łupka znów wspina się od brzegu zbiornika do kościoła San Salvador, w którym przechowuje się srebrny relikwiarz św. Kwiterii z 1557 r.

Lanuza była kiedyś wsią możnych. Wywodził się z niej ród, który dał Aragonii dziewięciu najwyższych sędziów, justicias de Aragón. Najsłynniejszy z nich, Juan V de Lanuza (1564–1591), stanął w 1591 r. w obronie aragońskich praw przeciw Filipowi II (1527–1598) i został za to ścięty. Poszło o Antonia Péreza, byłego sekretarza króla oskarżonego o zabójstwo, który uciekł do Aragonii i schronił się pod opieką sądu Justicii, jak pozwalały miejscowe prawa, fueros. Lanuza urzędował od kilku tygodni, gdy uznał wkroczenie wojsk kastylijskich za bezprawne i poprowadził przeciw nim Aragończyków. Po porażce pod Utebo został ścięty w Saragossie 20 grudnia 1591 r., bez procesu. Saragossa

upamiętnia urząd Justicii pomnikiem z 1904 r. z dewizą „Justicia, ley suprema”. Wieś ma też swój taniec, palotiau, w którym mężczyźni uderzają w rytm drewnianymi kijami.

Od 1992 r. w drugiej połowie lipca Lanuza zamienia się w scenę festiwalu Pirineos Sur, z muzyką z całego świata grającą nad wodami zbiornika. Dolina Tena prowadzi dalej na północ przez Sallent de Gállego i Formigal na przełęcz Portalet (1794 m), jedną z najładniejszych dróg przez Pireneje, a za nią do francuskiej doliny Ossau.

NA MIEJSCU

- Spacer od zbiornika do kościoła, widok na Sallent i Peña Foratata.
- Wjazd na Portalet: szerokie zakręty, na przełęczy sklepy i bary po obu stronach granicy.
- Sallent de Gállego: kamienne miasteczko u stóp Peña Foratata, dobre na kawę przed przełęczą.

> **Praktycznie**
>
> - W lipcu zwykle odbywa się tu festiwal Pirineos Sur ze sceną na wodzie; termin na 2028 r. [do sprawdzenia].
> - Wyjazd przez Portalet zamiast tunelu Bielsa to mniej więcej tyle samo kilometrów.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Lanuza, es.wikipedia.org/wiki/Juan_de_Lanuza_y_Urrea

42.75634, -0.31515 (wikidata:Q3572180)

66 HUESCA (ARAGONIA) · ETAP 8 · OPCJA

Embalse de Vadiello (Sierra de Guara)

Fot. Pelayo 08, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	przyroda, zalew
Czas	pół dnia
Wstęp	bez opłat
Zapora	85 m wys., 1971 r.
Rzeka	Guatizalema
Wydarzenia	romería do pustelni San Cosme y San Damián, maj [do sprawdzenia]

O MIEJSCU

Ok. 20 km na północ od Huesci rzeka Guatizalema przebija się przez pierwsze pasmo Pirenejów, Sierra de Guara. W 1971 r. zamknięto tu wąwóz betonową zaporą wysoką na 85 m, a nad zielonkawą wodą zbiornika wyrastają mallos: kilkudziesięciometrowe iglice i baszty ze zlepieńca. Zlepieniec to skała z otoczaków spojonych naturalnym cementem, które rzeki zniosły z wypiętrzających się Pirenejów kilkadziesiąt milionów lat temu. Erozja wypłukała miększe partie i zostawiła pionowe słupy w kolorze ochry, podobne do słynnych Mallos de Riglos kilkadziesiąt kilometrów na zachód.

Sierra de Guara to park przyrodniczy znany z kanionów, w których latem uprawia się kanioning, i z dużych kolonii sępów. Nad Vadiello krążą sępy płowe i ścierwniki, a przy odrobinie szczęścia orłosęp, który żywi się kośćmi zrzucanymi z wysokości na skały.

Między iglicami, wciśnięte w skalne ściany, stoją dwie małe pustelnie świętych Kosmy i Damiana. Według tradycji byli to bracia, może bliźnięta, lekarze, którzy leczyli wszystkich za darmo i zginęli jako męczennicy w prześladowaniach za Dioklecjana, w 283 albo 303 r., w Syrii. Czci ich Kościół katolicki i prawosławny, są patronami lekarzy, farmaceutów i chirurgów, a także Florencji. Przez większą część roku są zamknięte, a otwiera się je na majową pielgrzymkę, gdy mieszkańcy Loporzano i okolicznych wiosek idą od zbiornika ścieżką S-7 (ok. 1 h), słuchają mszy wśród skał i jedzą wspólny posiłek pod iglicami.

NA MIEJSCU

- Spacer koroną zapory i ścieżką wzdłuż zbiornika między iglicami.
- Szlak S-7 do pustelni San Cosme y San Damián (ok. 1 h w jedną stronę).
- Obserwacja sępów z punktów widokowych nad zbiornikiem.

> **Praktycznie**
>
> - Opcja +1 dzień: ok. 1,5 h na południe od Aínsy, tam i z powrotem.
> - Dojazd od Huesci drogą A-1227 i potem wąską lokalną drogą do zbiornika.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Embalse_de_Vadiello, www.festivalesdeespana.com/festival/romeria-s..., pl.wikipedia.org/wiki/Kosma_i_Damian

42.24111, -0.27833 (wikidata:Q16561617)

HUESCA (ARAGONIA), DOLINA GISTAÍN · ETAP 8 · OPCJA

67 Ibón de Plan (Basa de la Mora), masyw Cotiella

Fot. Joaquín Cruz Alcalde, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	gory, przyroda, szlak
Czas	pół dnia z Aínsy (ok. 1 h pistą + 3,5 km spaceru)
Wstęp	wjazd szutrową pistą z Saravillo płatny, w 2026 r. 5 € w automacie [stawka dla motocykla do sprawdzenia]
Wys.	ok. 1910 m
Pochodzenie	jezioro polodowcowe
Schronisko Lavasar	ok. 1930 m
Wydarzenia	noc świętojańska (23/24 czerwca) – legenda o tańczącej Morze

O MIEJSCU

Ibón to po aragońsku górskie jezioro, a Ibón de Plan, nazywane też Basa de la Mora, uchodzi za jedno z najpiękniejszych w całych Pirenejach. Leży na ok. 1910 m w kotle pod wapiennymi ścianami masywu Cotiella, w sercu Geoparku Sobrarbe-Pireneje. Zielononiebieska woda, łąki z koniami i wysokie skalne ściany w tle sprawiły, że w internetowych zestawieniach porównuje się je z kanadyjskim Moraine Lake, a w hiszpańskich gazetach pisze się, że „wygląda jak Szwajcaria”.

Jezioro powstało w kotle wyrzeźbionym przez dawny lodowiec, potem kształtowały je woda, mróz i osypujące się wapienne zbocza. Dla naukowców jest cenne z jeszcze jednego powodu: warstwy osadów na dnie zapisują zmiany klimatu z ostatnich ok. 10 tys. lat.

Nazwa Basa de la Mora wiąże się z legendą. W noc świętojańską ten, kto ma czyste serce i o świcie obmyje twarz w jeziorze, zobaczy na wodzie piękną mauretańską księżniczkę tańczącą czarodziejski taniec. W dolinie Gistaín (Chistau), do której należą Plan, San Juan de Plan i Saravillo, mówiło się dawniej własną odmianą aragońskiego, chistabino.

NA MIEJSCU

- Spacer od schroniska Lavasar do jeziora i dookoła brzegu: ok. 3,5 km, prawie płasko.
- Krótkie podejście na łąki nad jeziorem z widokiem na ściany Cotielli.
- W Saravillo centrum informacji przy parkingu na początku pisty.

Praktycznie

- Z Aínsy doliną Cinki do Saravillo, potem ok. 14 km szutrową pistą do schroniska Lavasar, ok. 1 h jazdy. Nawierzchnia ogólnie dobra, ale miejscami kamienista i rozmyta (stan na 2026-10, źródło: nomadadeviaje.es). Czy pista nadaje się dla ciężkiego motocykla z bagażem [do sprawdzenia]; alternatywą jest pieszo z Plan (ok. 3 h, ponad 1000 m w górę).
- Latem przy schronisku bywa tłoczno; czy obowiązują limity wjazdu lub busy [do sprawdzenia przed wyjazdem].
- Opcja na dodatkowy dzień etapu 8 między Aínsą a Torlą.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Ibón_de_Plan, www.geoparquepirineos.com/contenidos.php?cla=..., nomadadeviaje.es/ruta-al-ibon-de-plan-desde-s..., www.vozpopuli.com/viajes/parece-suiza-pero-es...

42.54611, 0.32500 (wikidata:Q2792019)

HUESCA (ARAGONIA), SOBRARBE · ETAP 8 · OPCJA

68 Embalse de Mediano: wieża zatopionego kościoła

Fot. Juan R. Lascorz, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	zalew, kosciol
Czas	30 min
Wstęp	punkt widokowy przy drodze bez opłat
Zalew	na rzece Cinca, 1714 ha, ok. 436 hm³
Zatopienie wsi	29 kwietnia 1969 r.
Kościół	XVI w., data 1589 nad wejściem do zakrystii

O MIEJSCU

Kilkanaście kilometrów na południe od Aínsy rzeka Cinca rozlewa się w zalew Mediano, ok. 1714 ha turkusowej wody pod górami Sobrarbe. Z wody, kilkadziesiąt metrów od brzegu, wystaje kamienna wieża kościoła: to wszystko, co widać z dawnej wsi Mediano. Wieś była wzmiankowana już w 1055 r., w XIX w. miała ok. 220 mieszkańców, a budowę zapory zaczęto w 1929 r. 29 kwietnia 1969 r., po ulewnych deszczach i uruchomieniu zbiornika, woda doszła do domów, w których ludzie jeszcze mieszkali. Gminę Mediano w 1974 r. włączono do La Fueva, a przy drodze zbudowano nową wieś, do której przeniosło się niewielu dawnych mieszkańców.

Kościół z XVI w. (nad wejściem do zakrystii wyryto datę 1589) przetrwał, choć w latach 1978–1979 wojsko zniszczyło podczas manewrów wiele zabudowań wsi. Miejscowi nazywają go „la dama del lago”, damą jeziora. Ile widać, zależy od poziomu wody: przy pełnym zbiorniku z wody wystaje sam szczyt wieży, przy niskim stanie wody widać mury kościoła. Wieża jest też jednym z najpopularniejszych miejsc nurkowych w aragońskich wodach śródlądowych; do wnętrza nie wolno wpływać, bo wejście zamurowano.

NA MIEJSCU

- Punkt widokowy nad zalewem z widokiem na wieżę kościoła.
- Przy niskiej wodzie mury kościoła i ślady dawnych ulic wzdłuż brzegu.

Praktycznie

- Z Aínsy drogą A-138 w stronę El Grado, ok. 15 km; tam i z powrotem ok. pół godziny jazdy plus postój. Pasuje na wieczór dnia B przed noclegiem w Torli albo rano przed wyjazdem z Aínsy.
- Poziom wody zmienia się w ciągu roku; latem zwykle opada, ale zależy od zimy i roku [do sprawdzenia przed wyjazdem].

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Embalse_de_Mediano, es.wikipedia.org/wiki/Mediano_(Huesca)
42.31952, 0.20414 (wikidata:Q5116931)

TARRAGONA (KATALONIA), CONCA DE BARBERÀ · ETAP 8 · OPCJA

69 Reial Monestir de Santa Maria de Poblet (klasztor Poblet)

Fot. Sergi Esteve (sel_commons), CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	klasztor, unesco
Czas	1,5–2 h
Wstęp	płatny, zwiedzanie części klasztoru poza klauzurą [ceny i godziny do sprawdzenia]
Założenie	ok. 1150, fundacja Ramona Berenguera IV; pierwsi mnisi z Fontfroide
UNESCO	od 1991 r.
Panteon królewski	od 1340 r. (Piotr IV); m.in. Marcin I Ludzki, Alfons V Wspaniałomyślny
Mnisi	wypędzeni w 1835 r., wrócili w 1940 r.

RYS HISTORYCZNY

Poblet to jeden z największych i najlepiej zachowanych klasztorów cysterskich w Europie, otoczony winnicami u stóp gór Prades. Ok. 1150 r. Ramon Berenguer IV (ok. 1114–1162), hrabia Barcelony, który właśnie odebrał muzułmanom ziemie na południu Katalonii, dał je mnichom z francuskiego opactwa Fontfroide; pierwsza wspólnota zamieszkała tu w 1153 r. Ten sam hrabia w 1137 r. zaręczył się z Petronelą, dziedziczką Aragonii. Z tej unii wyrosła Korona Aragonii, która w następnych wiekach sięgnęła po Baleary, Walencję, Sycylię, Sardynię i Neapol. Klasztor rósł przez kolejne stulecia jak warowne miasteczko: ma pierścień murów z dwunastoma wieżami i XIV-wieczną Bramę Królewską (Porta Reial), zbudowaną za opata Guillema d'Agulló (1361–1393). Od 1991 r. jest na liście UNESCO.

Poblet był dla Korony Aragonii tym, czym Wawel dla Polski: w 1340 r. król Piotr IV Ceremonialny postanowił urządzić tu panteon królów i ich rodzin. Nad transeptem kościoła stoją na niskich łukach alabastrowe sarkofagi, rzeźbione od 1380 r. przez mistrzów Aloiego, Jaumego

Cascallsa i Jordiego de Déu. Najsławniejszy z pochowanych jest Jakub I Zdobywca (1208–1276, król od 1213), którego ciało przeniesiono tu z Walencji w 1278 r. Zdobył Majorkę (1229) i Walencję (1238), a jego spisana po katalońsku kronika „Llibre dels fets” uchodzi za pierwszą autobiografię chrześcijańskiego monarchy. Leżą tu też m.in. Marcin I Ludzki (1356–1410), ostatni król z dynastii barcelońskiej, po którego bezpotomnej śmierci tron przeszedł w 1412 r. na mocy kompromisu z Caspe na kastylijskich Trastámarów, i Alfons V Wspaniałomyślny (1396–1458), zdobywca Neapolu i mecenas humanistów, którego szczątki w 1671 r. przywieziono z Neapolu. Za ołtarzem stoi renesansowy retabulum z alabastru Damiána Formenta z lat 1527–1529; rzeźbiarz pokłócił się o zapłatę z mnichami.

Potem przyszła katastrofa. W 1822 r. majątek sprzedano, w 1833 r. żołnierze w czasie wojny karlistowskiej rozbijali grobowce w poszukiwaniu złota, a po kasacie zakonów (desamortyzacja Mendizábala) w 1835 r. klasztor opustoszał i zamienił się w ruinę. Odbudowę zaczęto w 1930 r., w 1935 r. kościół znów służył liturgii, a w 1940 r. wróciło czterech włoskich cystersów. Grobowiec Marcina I wyrzeźbił na nowo Frederic Marès. Dziś mnisi znów mieszkają w klasztorze, część pomieszczeń jest więc zamknięta jako klauzura.

Królewskie grobowce Aragonii na łukach nad transeptem kościoła w Poblet Fot. PMRMaeyaert, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Brama Królewska i mury, krużganek z fontanną, refektarz i kuchnia mnichów.
- Kościół z panteonem królów Aragonii i alabastrowym retabulum Formenta.

- Winnice Conca de Barberà wokół klasztoru.

Praktycznie

- Pierwszy postój dnia „przez Prades i Siuranę”: z Tarragony ok. 45 min autostradą do L'Espluga de Francolí, stąd T-700 pod klasztor.
- Zwiedzanie z przewodnikiem lub samodzielne [zasady i przechowanie kasków do sprawdzenia]; klasztor jest czynny, więc strój stosowny do świątyni.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Monasterio_de_Poblet, en.wikipedia.org/wiki/Ramon_Berenguer_IV._Cou..., en.wikipedia.org/wiki/James_I_of_Aragon, es.wikipedia.org/wiki/Jaime_I_de_Aragón, en.wikipedia.org/wiki/Martin_of_Aragon, en.wikipedia.org/wiki/Alfonso_V_of_Aragon

41.38083, 1.08250 (wikidata:Q645157)

70 TARRAGONA (KATALONIA), PRIORAT · ETAP 8 · OPCJA

Siurana i góry Prades (Priorat)

Fot. Elemaki, CC BY 3.0, Wikimedia Commons

Typ	wies, gory, droga motocyklowa
Czas	1–1,5 h, a z drogą przez góry Prades pół dnia
Wstęp	wieś bez opłat; parking przed wsią płatny, w 2026 r. 3 € za dzień [stawka dla motocykla do sprawdzenia]
Wys.	737 m
Mieszkańcy	ok. 30, a turystów ok. 400 tys. rocznie
Zdobycie	1153–1154, ostatnia twierdza muzułmańska w Katalonii
Kościół Santa Maria	romański, XII–XIII w.
Droga	TV-7003 / TV-7004 przez Vilanova de Prades, C-242, T-3225 do Siurany

RYS HISTORYCZNY

Za Poblet zaczynają się góry Prades: wąskie drogi TV-7003 i TV-7004 z małym ruchem kręcą się przez sosnowe lasy i czerwone skały do Vilanova de Prades, wioski schowanej pod zaokrąglonymi skałkami z konglomeratu pasma Serra de la Llena (do 1021 m). Krótki zjazd drogą C-242 prowadzi do punktu widokowego Crestes de la Llena nad grzbietem, a za Ulldemolins droga T-3225 dowozi na krawędź urwiska, na której stoi Siurana. To trasa z hiszpańskich filmików motocyklowych: kilkadziesiąt kilometrów zakrętów przy małym ruchu.

Siurana leży na 737 m, na wapiennej skale nad doliną rzeki o tej samej nazwie, między górami Prades a masywem Montsant. W IX w. Arabowie zbudowali tu zamek, który pilnował całej okolicy, i to on stał się ostatnią muzułmańską twierdzą w Katalonii: chrześcijanie zdobyli go dopiero w

latach 1153–1154, kilka lat po upadku Tortosy i Lleidy. Oblegały go wojska hrabiego Barcelony Ramona Berenguera IV (ok. 1114–1162), który małżeństwem z Petronelą Aragońską połączył Katalonię z Aragonią i dał początek Koronie Aragonii. Legenda mówi, że Abdelazia, córka muzułmańskiego namiestnika, wolała wjechać na koniu w przepaść niż wpaść w ręce zwycięzców; w skale na krawędzi urwiska, w miejscu zwanym Salt de la Reina Mora (Skok Mauretańskiej Królowej), pokazuje się odcisk podkowy. Z zamku zostały fragmenty murów i wież, a w centrum wioski stoi romański kościół Santa Maria z XII–XIII w., z tympanonem nad wejściem.

Ponad sto lat później zamek służył za więzienie dla książąt. W latach 1286–1288 trzymano tu Karola II Andegaweńskiego (1254–1309), króla Neapolu, wziętego do niewoli w bitwie morskiej w Zatoce Neapolitańskiej w 1284 r., w czasie wojny Aragonii z Andegawenami o Sycylię. Wolność odzyskał, oddając jako zakładników trzech synów; według katalońskich źródeł przebywali w Siuranie do 1295 r. Jeden z nich, Ludwik z Tuluzy (1274–1297), pod wpływem franciszkańskich nauczycieli zrzekł się praw do tronu, został biskupem Tuluzy, a w 1317 r. ogłoszono go świętym. Jego brat Robert Mądry (ok. 1276–1343) jako król Neapolu był mecenasem Giotta i Petrarki.

Dziś Siurana ma ok. 30 stałych mieszkańców i ok. 400 tys. odwiedzających rocznie, co wąska droga dojazdowa ledwo wytrzymuje. Dlatego ruch jest ograniczony, a w 2022 r. wieś odmówiła wejścia do stowarzyszenia „Najpiękniejsze wsie Hiszpanii”, żeby nie ściągać jeszcze większego tłumu. Wapienne ściany wokół są znane wspinaczom z całego świata, a w dole lśni turkusowy zalew Siurana. Z urwisk widać winnice Priorat, regionu słynnego z ciężkich czerwonych win z winorośli rosnących na łupkach (llicorella).

Turkusowy zalew Siurana pod urwiskami, widok z wioski Fot. Jrperise, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Spacer przez wioskę do kościoła Santa Maria i ruin zamku.
- Krawędź urwiska z Salt de la Reina Mora i widokiem na zalew; punkt widokowy na skale La Trona.
- Po drodze: punkt widokowy Crestes de la Llena przy C-242 i wioska Vilanova de Prades.

Praktycznie

- Wariant etapu 8 „przez Prades i Siuranę (+1 dzień)”: Tarragona → Poblet → Vilanova de Prades → (Crestes de la Llena) → Ulldemolins → Siurana, nocleg w Siuranie lub w Cornudella de Montsant, następnego dnia na północ do Lleidy i w Pireneje.
- Do wsi wjeżdża się tylko do płatnego parkingu przed nią; dalej pieszo (stan na 2026-10, źródło: turismepriorat.org).
- Najpiękniej pod wieczór i rano, gdy w dole nad zalewem nie ma jeszcze ruchu.

Źródła: www.turismepriorat.org/en/node/316, www.elespanol.com/corazon/20260418/parece-tos..., en.wikipedia.org/wiki/Serra_de_la_Llena, ca.wikipedia.org/wiki/Castell_de_Siurana, en.wikipedia.org/wiki/Charles_II_of_Naples, en.wikipedia.org/wiki/Louis_of_Toulouse, en.wikipedia.org/wiki/Robert,_King_of_Naples

41.25778, 0.93194 (wikidata:Q1014194)

GIRONA / BARCELONA (KATALONIA) · ETAP 8 · OPCJA

71 Collsacabra i Garrotxa (Rupit, Tavertet, Castellfollit de la Roca)

Fot. sito.rm, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	droga motocyklowa, wioski, wodospady
Czas	pół dnia
Wstęp	bez opłat
Castellfollit	bazaltowy klif ponad 50 m, ok. 1 km długości
Lawy	ok. 217 i 192 tys. lat
Rupit	zamek wzmiankowany w 968 r.

> Strumień lawy, spływający z grzbietu wzgórz na wschód od Olot,
> schodzi po znacznym stoku, aż dociera do doliny rzeki Fluvià.
> Tu po raz pierwszy styka się z płynącą wodą,
> która usunęła jego część i odsłoniła jego wnętrze
> w urwisku wysokim na około 130 stóp,
> na którego krawędzi stoi miasteczko Castell Follit.
> […]
> Jest tu w sumie około czterech wyraźnych pięter bazaltu słupowego, przedzielonych cieńszymi warstwami bez słupów, z których niektóre są łupkowe.
>
> — Charles Lyell o Castellfollit de la Roca, „Zasady geologii” t. III (1833), s. 189–190 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> A lava-stream, flowing from a ridge of hills to the east of Olot,
> descends a considerable slope until it reaches the valley of the river Fluvia.
> Here, for the first time, it comes in contact with running water,
> which has removed a portion, and laid open its internal structure
> in a precipice about 130 feet in height,
> at the edge of which stands the town of Castell Follit.
> […]
> There are in all about four distinct ranges of prismatic basalt,
> separated by thinner beds not columnar, and some of which are schistose.

O MIEJSCU

Collsacabra to płaskowyż między równiną Vic a doliną rzeki Ter, zakończony na krawędziach pionowymi urwiskami, cingles. Najwyższe opadają w Tavertet: wieś stoi na samym brzegu klifu, a kilkaset metrów

niżej lśni zbiornik Sau. Na płaskowyżu rzeki spadają z krawędzi wodospadami, z których najwyższy, Salt de Sallent pod Rupit, ma ponad 100 m [do sprawdzenia].

Rupit to średniowieczna wieś z kamiennymi domami z balkonami pełnymi kwiatów, przyklejonymi do skały nad potokiem. Wchodzi się do niej po wiszącej kładce, a jedna z uliczek, Carrer del Fossar, to po prostu schody wykute w skale. Zamek i kościół Sant Joan de Fàbregues wzmiankowano w 968 r.

Wokół Olot rozciąga się Garrotxa, kraina wygasłych wulkanów, z ponad czterdziestoma stożkami w parku przyrodniczym. Opisał je w 1820 r. aptekarz i botanik z Olot Francesc Xavier de Bolòs (1773–1844), a latem 1830 r. oprowadzał po nich Charlesa Lyella (1797–1875), szkockiego geologa, który właśnie wydał pierwszy tom „Zasad geologii”. Lyell opisał tutejsze wulkany w swoich książkach. Jego teoria, że Ziemię kształtują powolne procesy działające przez ogromne okresy, stała się podstawą nowoczesnej geologii i mocno wpłynęła na Karola Darwina. Najbardziej spektakularny jej obraz to Castellfollit de la Roca. Dwa potoki lawy, sprzed ok. 217 i 192 tys. lat, wypełniły dolinę jeden na drugim, a rzeki Fluvià i Toronell wycięły w nich grzbiet. Wieś stoi na jego samym czubku, na krawędzi klifu wysokiego na ponad 50 m i długiego na prawie kilometr. W ścianie widać regularne bazaltowe słupy, powstałe, gdy lawa stygła i pękała. Gmina ma mniej niż 1 km² i jest najmniejsza w prowincji Girona. Od 1929 r. działa tu jedyny czynny kamieniołom bazaltu w Hiszpanii.

NA MIEJSCU

- Przejazd C-153 przez Collsacabra: puste zakręty i widoki z krawędzi płaskowyżu.
- Rupit: wisząca kładka, Carrer del Fossar, kawa na placu.
- Punkt widokowy na Castellfollit z dołu, przy drodze N-260 / starym moście [do sprawdzenia].
- Tavertet: spacer krawędzią klifu nad zbiornikiem Sau.

Praktycznie

- Warunkowo: tylko jeśli powrót zaczyna się z Costa Bravy, a nie z Tarragony.

- Wodospady zasila deszcz, w lipcu mogą ledwo płynąć: decyzja tuż przed wyjazdem.

Źródła: es.wikipedia.org/wiki/Castellfollit_de_la_Roca, es.wikipedia.org/wiki/Rupit_y_Pruit, revistes.ub.edu/index.php/GEOACTA/article/view/1898, archive.org/details/PrinciplesgeoloV3Lyel/pag…

42.02481, 2.46496 (wikidata:Q7380413)

Odłożone

Miejsca, które nie mieszczą się w tej podróży. Pełne opisy są w repozytorium.

- **72. Bílbilis (Calatayud)** – Saragossa (Aragonia)
- **73. Granadilla** – Cáceres (Estremadura)
- **74. Siega Verde** – Salamanka (Kastylia i León)

Język w podróży

Na trasie przydadzą się hiszpański i portugalski. W Kraju Basków, Galicji i Katalonii mówi się też lokalnymi językami, ale hiszpański wszędzie wystarczy.

Wymowa jest zapisana po polsku, w przybliżeniu; wielkie litery oznaczają akcent. W Hiszpanii (poza Andaluzją) c przed e/i oraz z wymawia się jak angielskie th – zapisane jako **th**.

Hiszpański

Sytuacja	Zwrot	Wymowa
Stacja	¿Dónde está la gasolinera más cercana?	DOnde esTA la gasoliNEra mas therKAna
Tankowanie	Lleno de noventa y cinco, por favor.	JEno de noBENta i THINko, por faBOR
Warsztat	Busco un taller de motos.	BUSko un taJER de MOtos
Przebita opona	Tengo un pinchazo.	TENgo un pinCZAtho
Nowa opona	Necesito un neumático nuevo.	netheSIto un neuMAtiko NUEbo
Nocleg	¿Tienen una habitación libre para esta noche?	TJEnen una abitaTHJON LIbre para ESta NOcze
Parking	¿Dónde puedo aparcar la moto?	DOnde PUEdo aparKAR la MOto
Garaż	¿Hay un garaje para la moto?	aj un gaRAhe para la MOto
Policja	la policía / la Guardia Civil (drogówka)	la poliTHIa / la GUARdja thiBIL
Wypadek	He tenido un accidente.	e teNIdo un akthiDENte
Pomoc drogowa	Necesito una grúa.	netheSIto una GRUa
Przełęcz otwarta?	¿Está abierto el puerto?	esTA aBJERto el PUERto
Pogoda na przełęczy	¿Qué tiempo va a hacer en el puerto?	ke TJEMpo ba a aTHER en el PUERto
Wiatr, mgła	Hay mucho viento. / Hay niebla.	aj MUczo BJEnto / aj NJEbla

Portugalski

Sytuacja	Zwrot	Wymowa
Stacja	Onde fica a bomba de gasolina mais próxima?	ONdy FIka a BOMba dy gazuLIna majsz PROsima
Tankowanie	Atesto, por favor.	aTESZtu, pur faWOR
Warsztat	Procuro uma oficina de motas.	pruKUru UMa ofiSIna dy MOtasz
Przebita opona	Tenho um furo.	TEniu un FUru
Nocleg	Tem um quarto livre para esta noite?	tęj un KUARtu LIwry PAra ESZta NOJty
Parking	Onde posso estacionar a mota?	ONdy POsu iszta-sjuNAR a MOta
Policja	a polícia / a GNR (drogówka)	a puLIsja / a że-ene-ERRE
Pomoc drogowa	Preciso de um reboque.	pryCIzu dy un ryBOky
Pogoda w górach	Como está o tempo na serra?	KOmu iszTA u TEMpu na SEra

Przed wyjazdem

Zwroty najlepiej zapamiętać, mówiąc je na głos, a nie tylko czytając. Hiszpański można przećwiczyć w krótkich dialogach głosowych w linguatrener.eu.

Źródła i licencje

- Opisy miejsc i regionów, plan i notatki: Piotr Goliasz, licencja CC BY 4.0 (https://gitlab.com/p.goliasz/moto).
- Współrzędne: Wikidata (CC0) i OpenStreetMap (© OpenStreetMap contributors, ODbL).
- Mapy: kontury Natural Earth (domena publiczna); linie trasy to schemat, nie przebieg dróg, poza dniami z plikami GPX, gdzie linia pokazuje przebieg z OpenRouteService. Piktogramy: własne.
- Dzienne pliki GPX (warianty autostrada i lokalne): © openrouteservice.org by HeiGIT | Map data © OpenStreetMap contributors; wygenerowane bez planera tras, przed jazdą sprawdź je w planerze albo na nawigacji.
- Zdjęcie regionu „Euskadi / País Vasco (Kraj Basków)”: Basotxerri, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Segura_-_Txindoki_01.jpg
- Zdjęcie regionu „Navarra / Nafarroa (Nawarra)”: Ricardo Fernández from Barcelona, España, CC BY 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Alto_del_Perd%C3%B3n-richardfdez-01.jpg
- Zdjęcie regionu „Navarra / Nafarroa (Nawarra)” (Pomnik pielgrzymów na Alto del Perdón, na szlaku z...): José Antonio Gil Martínez from Vigo, Spain, CC BY 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Alto_del_Perd%C3%B3n-freecat-01.jpg
- Zdjęcie regionu „La Rioja”: Shaury, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vi%C3%B1edos_en_Bri%C3%B1as.jpg
- Zdjęcie regionu „Castilla y León (Kastylia i León)”: Rowanwindwhistler, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ca%C3%B1%C3%B3nDelEbro_1_3329.jpg
- Zdjęcie regionu „Castilla y León (Kastylia i León)” (Piramida Włochów pod przełęczą Puerto del Escudo, w tle...): Thomas Holbach, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pyramid_of_Puerto_del_Escudo_-_Embalse.jpg
- Zdjęcie regionu „Cantabria (Kantabria)”: Master08, CC BY 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Potes,_arropada_por_los_Picos_de_Europa.JPG
- Zdjęcie regionu „Cantabria (Kantabria)” (Wąwóz La Hermida z punktu widokowego Santa Catalina; na...): Frobles, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Desfiladero_de_La_Hermida_4.jpg

- Zdjęcie regionu „Asturias / Asturies (Asturia)”: Aglaya72, CC BY-SA 3.0 es, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:ES1200043-Sierra_del_Sueve_desde_el_Mirador_del_Fito_IGP0291.jpg
- Zdjęcie regionu „Asturias / Asturies (Asturia)” (Hórreo w Espinaredo (gmina Piloña): drewniana komora na...): Ángel M. Felicísimo from Mérida, España, CC BY 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:H%C3%B3rreo_asturiano_(51135048471).jpg
- Zdjęcie regionu „Galicia / Galiza (Galicja)”: Luis Miguel Bugallo Sánchez (Lmbuga), CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:2018._Combarro,_Poio._Galiza-15.jpg
- Zdjęcie regionu „Minho”: Krzysztof Golik, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Espigueiros_do_Lindoso_(1).jpg
- Zdjęcie regionu „Minho” (Winorośl vinho verde i rozproszone wsie na zboczach Minho): alexandra vale, CC BY 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Minho_Vinho_Verde_Vineyards.jpg
- Zdjęcie regionu „Trás-os-Montes e Alto Douro”: Joana Martins, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Douro_Vinhateiro_-_Vinhas.jpg
- Zdjęcie regionu „Trás-os-Montes e Alto Douro” (Tarasy winnic na stromym zboczu koło Pinhão): Daniel VILLAFRUELA., CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pinh%C3%A3o-Vinhas_em_montanha_abrupta-20140913.jpg
- Zdjęcie regionu „Beira”: Caçador de imagens, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vale-glaciar_e_o_rio_Z%C3%AAzere.jpg
- Zdjęcie regionu „Alentejo”: Alvesgaspar, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Alentejo_September_2013-1.jpg
- Zdjęcie regionu „Lisboa e Península de Setúbal (Lizbona i półwysep Setúbal)”: Simon Burchell, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:View_across_Alfama_from_the_Miradouro_de_Santa_Luzia_01.jpg
- Zdjęcie regionu „Lisboa e Península de Setúbal (Lizbona i półwysep Setúbal)” (Most 25 Kwietnia, a za nim na wzgórzu w Almadzie posąg...): Vitor Oliveira from Torres Vedras, PORTUGAL, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ponte_25_de_Abril_-_Lisboa_-_Portugal_(6355835665).jpg
- Zdjęcie regionu „Algarve”: Tobi 87, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Praia_da_Marinha-Algarve-Portugal.jpg
- Zdjęcie regionu „Algarve” (Ażurowe kominy algarwijskie na dachu domu w Montes de Alvor): muffinn from Worcester, UK, CC BY 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Portugal_-_Algarve_-_Montes_de_Alvor_-_white_Algarvian_chimneys_(25093526653).jpg

- Zdjęcie regionu „Andalucía (Andaluzja)”: CEphoto, Uwe Aranas, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Grazalema_Spain_View-of-Grazalema-01.jpg
- Zdjęcie regionu „Andalucía (Andaluzja)” (Dzielnica domów-jaskiń w Guadix: nad ziemią widać tylko...): Nicolas Vigier, CC0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cuevas_de_Guadix_-_21094389120.jpg
- Zdjęcie regionu „Región de Murcia (Region Murcji)”: Jose A., CC BY 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mar_Menor._Vista_a%C3%A9rea.jpg
- Zdjęcie regionu „Comunitat Valenciana (Wspólnota Walencka)”: Kriegerkalle, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Morella_Panorama.jpg
- Zdjęcie regionu „Comunitat Valenciana (Wspólnota Walencka)” (Palmy przy drodze między sadami pomarańczowymi (1977 r.)): LBM1948, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pa%C3%ADs_Valenciano_1977_25.jpg
- Zdjęcie regionu „Aragón (Aragonia)”: Teo Romera, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Organos_de_Montoro,_Teruel.jpg
- Zdjęcie regionu „Aragón (Aragonia)” (Mudéjar w Teruelu: wieża kościoła El Salvador z cegły i...): Tagarino, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Torre_de_El_Salvador._Teruel.jpg
- Zdjęcie regionu „Aragón (Aragonia)” (Pireneje Aragońskie: dolina Cinki i Peña Montañesa spod Aínsy): Basotxerri, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:A%C3%ADnsa_-_Mirador_02.jpg
- Zdjęcie regionu „Castilla-La Mancha (Kastylia-La Mancha)”: Fedoce1 (Fernando Domínguez Cerejido), CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:CASAS_COLGADAS_CUENCA_0069.jpg
- Zdjęcie regionu „Castilla-La Mancha (Kastylia-La Mancha)” (Ciudad Encantada: Tormo Alto, wapienny „grzyb” z dawnego...): MottaW, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ciudad-encantada-cuenca-sep-2019-a-el-tormo-alto.jpg
- Zdjęcie regionu „Catalunya (Katalonia)”: Ad Meskens, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tarragona_amphitheatre_01.jpg
- Zdjęcie regionu „Catalunya (Katalonia)” (Castell „5 de 9 amb folre” Colla Vella dels Xiquets de...): Ferran from Andorra la Vella, Andorra, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:5de9f_de_la_Colla_Vella_de_Valls-2010.jpg
- Zdjęcie regionu „Catalunya (Katalonia)” (Winnice na łupkowej glebie llicorella pod Gratallops w Prioracie): Angela Llop, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vinyes_del_Priorat,_Gratallops..jpg

- Zdjęcie regionu „Béarn / Bearn”: Myrabella, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vallee_Ossau.jpg
- Zdjęcie regionu „Béarn / Bearn” (Jezioro Fabrèges w górnej dolinie Ossau, nad nim Pic du...): Driskiou, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lac_de_Fabr%C3%A8ges.jpg
- Zdjęcie regionu „Béarn / Bearn” (Skorupa żółwia morskiego, w której według tradycji...): Frédéric Sorrieu, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ch%C3%A2teau_de_Pau_-_Premier_berceau_de_Henri_IV_-_Fonds_Ancely_-_B315556101_A_HOUBIGANT_010.jpg
- Cytat w karcie „Santuario de San Miguel de Aralar (masyw Aralar)”: Miguel de Unamuno w San Miguel de Excelsis (1909), „Po ziemiach Portugalii i Hiszpanii” Madryt 1911, s. 213, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://archive.org/details/portierrasdeport00unam/page/213/mode/1up
- Cytat w karcie „Santuario de San Miguel de Aralar (masyw Aralar)”: Miguel de Unamuno o drodze do sanktuarium (1909), „Po ziemiach Portugalii i Hiszpanii” Madryt 1911, s. 209, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://archive.org/details/portierrasdeport00unam/page/209/mode/1up
- Cytat w karcie „Pamplona / Iruña”: Kronikarz dworu Karola Wielkiego, „Roczniki królestwa Franków” pod rokiem 778 (redakcja poprawiona), przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://la.wikisource.org/wiki/Annales_Laurissenses_et_Eginhardi
- Cytat w karcie „San Millán de la Cogolla: klasztory Suso i Yuso”: Gonzalo de Berceo, „Żywot świętego Emiliana z La Cogolla” strofa 489, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://archive.org/details/colecciondepoes03santgoog/page/n210/mode/1up
- Cytat w karcie „San Millán de la Cogolla: klasztory Suso i Yuso”: Gonzalo de Berceo o grobie świętego, „Żywot świętego Emiliana z La Cogolla” strofy 485–486, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://archive.org/details/colecciondepoes03santgoog/page/n210/mode/1up
- Cytat w karcie „Numancia”: Appian, „Wojny iberyjskie” 97, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://scaife.perseus.org/reader/urn:cts:greekLit:tlg0551.tlg007.perseus-grc2:97/
- Cytat w karcie „Numancia”: Appian, „Wojny iberyjskie” 97–98, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://scaife.perseus.org/reader/urn:cts:greekLit:tlg0551.tlg007.perseus-grc2:97-98/
- Cytat w karcie „Tiermes (Termes): skalne miasto Celtyberów i Rzymian”: Appian o zdobyciu Termes w 98 r. p.n.e., „Historia rzymska. Księga iberyjska” 99, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://

scaife.perseus.org/reader/urn:cts:greekLit:tlg0551.tlg007.perseus-grc2:16.99/

- Cytat w karcie „Tiermes (Termes): skalne miasto Celtyberów i Rzymian”: Tacyt o zabójstwie namiestnika w 25 r. n.e., „Roczniki” IV 45, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://la.wikisource.org/wiki/Ab_excessu_divi_Augusti_(Annales)/Liber_IV
- Cytat w karcie „Santo Domingo de Silos i Desfiladero de la Yecla”: Gonzalo de Berceo, słowa króla Ferdynanda I, „Żywot świętego Dominika z Silos” strofa 202, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://archive.org/details/lavidadesantodo00gergoog/page/n116/mode/1up
- Cytat w karcie „Torre de Hércules (Wieża Herkulesa), A Coruña”: Kamień wotywny u stóp wieży (I–II w.), „Napis Gajusza Sewiusza Lupusa” CIL II 2559, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://ciav.torredeherculesacoruna.com/en/signatures
- Cytat w karcie „Las Médulas, El Bierzo”: Pliniusz Starszy o kopalniach złota w Hiszpanii, „Historia naturalna” XXXIII 72–73, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://la.wikisource.org/wiki/Naturalis_Historia/Liber_XXXIII
- Cytat w karcie „Las Médulas, El Bierzo”: Pliniusz Starszy, „Historia naturalna” XXXIII 78, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://la.wikisource.org/wiki/Naturalis_Historia/Liber_XXXIII
- Cytat w karcie „Sintra: Parque da Pena i tarasy Palácio da Pena”: Lord Byron, „Wędrówki Childe Harolda” pieśń I, strofa 18, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://en.wikisource.org/wiki/The_Works_of_Lord_Byron_(ed._Coleridge,_Prothero)/Poetry/Volume_2/Childe_Harold%27s_Pilgrimage/Canto_I
- Cytat w karcie „Sintra: Parque da Pena i tarasy Palácio da Pena”: Lord Byron o drodze do klasztoru na szczycie, „Wędrówki Childe Harolda” pieśń I, strofa 20, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://en.wikisource.org/wiki/The_Works_of_Lord_Byron_(ed._Coleridge,_Prothero)/Poetry/Volume_2/Childe_Harold%27s_Pilgrimage/Canto_I
- Cytat w karcie „Serra da Arrábida: droga nad zatokami i Portinho da Arrábida”: Frei Agostinho da Cruz, „O górze Arrábida” sonet XXV, w. 1–8, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://archive.org/details/obrasconformeedi00agosuoft/page/17/mode/1up
- Cytat w karcie „Serra da Arrábida: droga nad zatokami i Portinho da Arrábida”: Frei Agostinho da Cruz, „Elegia o Arrábidzie” w. 1–6, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://archive.org/details/obrasconformeedi00agosuoft/page/292/mode/1up

- Cytat w karcie „Sagres: Fortaleza de Sagres i Cabo de São Vicente (Przylądek św. Wincentego)”: Strabon, za relacją Artemidora, „Geografia” III 1, 4, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0197:book=3:chapter=1:section=4
- Cytat w karcie „Baelo Claudia, Bolonia”: Strabon, „Geografia” III 1, 8, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0197:book=3:chapter=1:section=8
- Cytat w karcie „Osuna: Coto de las Canteras, kolegiata i ulica San Pedro”: Anonimowy kronikarz kampanii Cezara, „Wojna hiszpańska” 41, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Caesar/Spanish_War/text*.html
- Cytat w karcie „Itálica”: Rodrigo Caro, „Pieśń na ruiny Itáliki” w. 1–9, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://es.wikisource.org/wiki/Canción_a_las_ruinas_de_Itálica
- Cytat w karcie „Itálica”: Rodrigo Caro, „Pieśń na ruiny Itáliki” w. 35–40, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://es.wikisource.org/wiki/Canción_a_las_ruinas_de_Itálica
- Cytat w karcie „Medina Azahara (Madinat al-Zahra)”: Ibn Zajdun, „Kasyda o az-Zahrze” w. 1–4, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://ar.wikisource.org/wiki/إني_ذكرتك_بالزهراء_مشتاقا
- Cytat w karcie „Mezquita-catedral de Córdoba (Wielki Meczet w Kordobie)”: Théophile Gautier, „Podróż do Hiszpanii” rozdz. XIII, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://fr.wikisource.org/wiki/Voyage_en_Espagne_(Théophile_Gautier)/XIII
- Cytat w karcie „Cartagena (Kartagena): teatr rzymski i okolice”: Polibiusz, „Dzieje” X 10, 5–11, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0233:book=10:chapter=10
- Cytat w karcie „Acueducto de Peña Cortada (Calles / Chelva)”: Antonio José Cavanilles o rzymskim wykopie, „Obserwacje o historii naturalnej Królestwa Walencji” t. II (1797), s. 65, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:Observaciones_sobre_la_historia_natural,_geograf%C3%ADa,_agricultura,_bdh0000129705_-_Volumen_2.pdf&page=89
- Cytat w karcie „Collsacabra i Garrotxa (Rupit, Tavertet, Castellfollit de la Roca)”: Charles Lyell o Castellfollit de la Roca, „Zasady geologii” t. III (1833), s. 189–190, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://archive.org/details/PrinciplesgeoloV3Lyel/page/189/mode/1up

- Cytat w karcie „Bílbilis (Calatayud)”: Marcjalis, „Epigramy” I 49, 1–6, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://la.wikisource.org/wiki/Epigrammata_(Martialis)/Liber_I
- Cytat w karcie „Bílbilis (Calatayud)”: Marcjalis do Juwenalisa, „Epigramy” XII 18, 7–16, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://la.wikisource.org/wiki/Epigrammata_(Martialis)/Liber_XII
- Zdjęcie „Santuario de San Miguel de Aralar (masyw Aralar)”: Olisacu, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Santuario_de_San_Miguel_de_Excelsis.jpg
- Zdjęcie „Pamplona / Iruña”: JLVwiki, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:La_Ciudadela_de_Pamplona_(Navarra)-1.jpg
- Zdjęcie „Arnedillo: pozas termales”: Luis Rogelio HM, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Arnedillo_-_004_(30678594006).jpg
- Zdjęcie „Monasterio de Valvanera (klasztor Valvanera)”: Rowanwindwhistler, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:VistaParcialDelMonasterioDeValvanera.jpg
- Zdjęcie „Anguiano i Danza de los Zancos”: BigSus, CC BY 2.5, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Danzadores_de_zancos_bajando_la_cuesta_de_los_danzadores_en_Anguiano.JP
- Zdjęcie „San Millán de la Cogolla: klasztory Suso i Yuso”: aherrero, CC BY 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Monasterio_de_Suso_(2).jpg
- Zdjęcie „Haro”: David Martin, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Plaza_Mayor_de_Haro.jpg
- Zdjęcie „Frías i Tobera”: Eliana Alvoz, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Castillo_de_Fr%C3%ADas_(Burgos).JPG
- Zdjęcie „Puentedey”: Heidi Meudt, CC BY 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Puentedey_Spain_Aug_2024.jpg
- Zdjęcie „Orbaneja del Castillo”: santiago lopez-pastor from España, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Orbaneja_del_Castillo_-_Flickr_-_santiagolopezpastor.jpg
- Zdjęcie „Numancia”: Txo, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Nunmancia_1.JPG
- Zdjęcie „Castillo de Gormaz”: Diego Delso, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Castillo_de_Gormaz,_Gormaz,_Soria,_Espa%C3%B1a,_2017-05-26,_DD_42.jpg
- Zdjęcie „Tiermes (Termes): skalne miasto Celtyberów i Rzymian”: Malica, CC0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:CasaPedroTiermes.jpg
- Zdjęcie „Tiermes (Termes): skalne miasto Celtyberów i Rzymian” (Wykuty w piaskowcu kanał rzymskiego akweduktu z czasów Tyberiusza):

Rowanwindwhistler, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:AcueductoDeTermancia.jpg

- Zdjęcie „Tiermes (Termes): skalne miasto Celtyberów i Rzymian” (Romański kościół Santa María de Tiermes z XII w., jedyny...): Discasto, CC BY-SA 3.0 es, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ermita_de_Nuestra_Se%C3%B1ora_de_Santa_Mar%C3%ADa_(11_de_mayo_de_
- Zdjęcie „Santo Domingo de Silos i Desfiladero de la Yecla”: Jose Luis Filpo Cabana, CC BY 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Claustro_de_Santo_Domingo_de_Silos._Galer%C3%ADa_sur.jpg
- Zdjęcie „Cabo Busto (Cabu Bustu), klify zachodniej Asturii”: Ana de la Mora, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Acantilados_desde_Cabo_Busto,_Vald%C3%A9s.jpg
- Zdjęcie „Praia As Catedrais (Plaża Katedr), Ribadeo”: Atobar, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:As_Catedrais_-_Mari%C3%B1a_luguesa.jpg
- Zdjęcie „Torre de Hércules (Wieża Herkulesa), A Coruña”: Fernando, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Torre_de_H%C3%A9rcules_2023.jpg
- Zdjęcie „Aceredo (zalew Alto Lindoso)”: Estevoaei, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Aceredo_asolagada_01.jpg
- Zdjęcie „Las Médulas, El Bierzo”: Frayle from Salamanca, España, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Las_Medulas_(17504738221).jpg
- Zdjęcie „São Leonardo da Galafura: punkt widokowy nad Douro”: Turismoenportugal, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rio_Douro,_desde_Sao_Leonardo_da_Galafura.jpg
- Zdjęcie „São Leonardo da Galafura: punkt widokowy nad Douro” (Kaplica São Leonardo na szczycie, obok punktu widokowego): Vitor Oliveira from Torres Vedras, PORTUGAL, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Capela_de_S%C3%A3o_Leonardo_da_Galafura_-_Portugal_(7841191780).jpg
- Zdjęcie „Serra da Lousã: łupkowe wioski (Talasnal) i zamek Arouce”: Cidonio Rinaldi, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Aldeia_de_Xisto_-_Talasnal_-_Lous%C3%A3.jpg
- Zdjęcie „Serra da Lousã: łupkowe wioski (Talasnal) i zamek Arouce” (Zamek Arouce (Castelo da Lousã) z łupkowymi murami nad...): Alegna13, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Castelo_de_Arouce.jpg
- Zdjęcie „Piódão i Foz d'Égua, łupkowe wioski Serra do Açor”: nborges from Portugal, CC BY 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Piod%C3%A3o_DSC00028-Edit_(36931092816).jpg

- Zdjęcie „Monsanto, wioska w granitowych głazach”: Monica Andre from Portugal, CC BY 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Monsanto_ceilings.jpg
- Zdjęcie „Peneda-Gerês: Portela do Homem, rzymska Geira i Caldas do Gerês”: Rosino, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Near_Campo_do_Ger%C3%AAs,_Portugal_(373505187).jpg
- Zdjęcie „Peneda-Gerês: Portela do Homem, rzymska Geira i Caldas do Gerês” (Rzymskie kamienie milowe Geiry w lesie Mata da Albergaria): Bhavagati, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mata_de_albergaria_-_marcos_milenares.JPG
- Zdjęcie „N304 przez Serra do Alvão i wodospad Fisgas de Ermelo”: Husond, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fisgas_de_Ermelo_2.JPG
- Zdjęcie „Serra da Arada: droga przez Portal do Inferno”: Vitor Oliveira from Torres Vedras, PORTUGAL, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Serra_da_Arada_-_Portugal_(32578844716).jpg
- Zdjęcie „Serra da Arada: droga przez Portal do Inferno” (Opuszczona wieś Drave w dolinie pod grzbietem Serra da Arada): Mpires (talk · contribs), CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Abandoned_village_2004.jpg
- Zdjęcie „Arouca: most 516, kładki nad Paivą i Serra da Freita”: Joseolgon, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Aerial_Paiva_2022_(1).jpg
- Zdjęcie „Arouca: most 516, kładki nad Paivą i Serra da Freita” (Pedras parideiras w Castanheira: granit, z którego...): Cssantos, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pedras_Parideiras_da_Serra_da_Freita_5.jpg
- Zdjęcie „Arouca: most 516, kładki nad Paivą i Serra da Freita” (Frecha da Mizarela, ok. 75 m spadku rzeki Caima z...): Vitor Oliveira from Torres Vedras, PORTUGAL, CC BY 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Frecha_da_Mizarela_-_Arouca.jpg
- Zdjęcie „Guimarães: zamek i stare miasto, „kolebka Portugalii””: Krzysztof Golik, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Castelo_de_Guimaraes_(9).jpg
- Zdjęcie „Covão dos Conchos (lej przelewu), Serra da Estrela”: larahcv, CC0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cov%C3%A3o_dos_conchos.jpg
- Zdjęcie „Nazaré: Sítio, Forte de São Miguel Arcanjo i Praia do Norte”: Carlos Luis Cruz (talk), Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:F_s_miguel_2.jpg

- Zdjęcie „Berlengi (Berlengas): wyspa Berlenga Grande i fort São João Baptista”: Vitor Oliveira from Torres Vedras, PORTUGAL, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Arquip%C3%A9lago_das_Berlengas_-_Portugal_(5886064510).jpg
- Zdjęcie „Sintra: Parque da Pena i tarasy Palácio da Pena”: Singa Hitam, CC BY 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sintra_-_Palacio_da_Pena_(20332995770).jpg
- Zdjęcie „Praia das Bicas, Aldeia do Meco”: Vitor Oliveira from Torres Vedras, PORTUGAL, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Praia_das_Bicas_-_Portugal_(28833052267).jpg
- Zdjęcie „Serra da Arrábida: droga nad zatokami i Portinho da Arrábida”: Figas1975, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Arrabida_vista_do_convento.jpg
- Zdjęcie „Sagres: Fortaleza de Sagres i Cabo de São Vicente (Przylądek św. Wincentego)”: Lacobrigo, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fortaleza_de_Sagres_-_Foto.jpg
- Zdjęcie „Tavira nad rzeką Gilão”: Digitalsignal, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tavira_-_Pra%C3%A7a_da_Rep%C3%BAblica.jpg
- Zdjęcie „Sendero del Acantilado: Barbate → Torre del Tajo”: El Pantera, CC BY-SA 2.5, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:BrennaBarbate-p1020155.jpg
- Zdjęcie „Baelo Claudia, Bolonia”: Anual, CC BY 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bas%C3%ADlica_Baelo_001.jpg
- Zdjęcie „Ronda: Casa del Rey Moro i mina wodna”: cloudsoup, CC BY 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Casa_del_Rey_Moro.jpg
- Zdjęcie „Acinipo (Ronda la Vieja): rzymskie miasto i teatr”: LEONCIO HIDALGO, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Teatro_Acinipo_(Ronda).jpg
- Zdjęcie „Acinipo (Ronda la Vieja): rzymskie miasto i teatr” (Termy Acinipo w dolnej części miasta, z I w. p.n.e.): User:Falconaumanni, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Termasacinipo.JPG
- Zdjęcie „Setenil de las Bodegas”: Jialiang Gao www.peace-on-earth.org, CC BY-SA 2.5, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Setenil_de_las_Bodegas_Cadiz_Spain.jpg
- Zdjęcie „Osuna: Coto de las Canteras, kolegiata i ulica San Pedro”: CarlosVdeHabsburgo, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Coto_de_las_Canteras_01.jpg
- Zdjęcie „Osuna: Coto de las Canteras, kolegiata i ulica San Pedro” („Strażnik” – lew wyrzeźbiony w ścianie kamieniołomu...):

CarlosVdeHabsburgo, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Coto_de_las_Canteras_06.jpg
- Zdjęcie „Itálica”: No machine-readable author provided. Joris assumed (based on copyright claims)., Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Amphitheatre_Italica,_Spain.jpg
- Zdjęcie „Medina Azahara (Madinat al-Zahra)”: Kent Wang from Barcelona, Spain, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Madinat_al-Zahra_(52019329474).jpg
- Zdjęcie „Mezquita-catedral de Córdoba (Wielki Meczet w Kordobie)”: Markanga, CC BY-SA 3.0 es, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Arcos_interiores_Mezquita_de_C%C3%B3rdoba_04.jpg
- Zdjęcie „Dólmenes de Antequera: Menga, Viera, El Romeral”: Malopez 21, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dolmen_de_Menga,_vista_exterior.jpg
- Zdjęcie „El Torcal de Antequera”: Roland Geider (Ogre), Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:El_Torcal_de_Antequera_-_005.jpg
- Zdjęcie „Málaga: El Capitán na targu Atarazanas”: Lupulo2010, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Puerta_de_Atarazanas_Malaga.JPG
- Zdjęcie „Cueva de Nerja i Cascada de Maro”: Fernando, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cueva_de_Nerja_2020.jpg
- Zdjęcie „Desierto de Gorafe (przypuszczalna „Kapadocja andaluzyjska”)”: Falconaumanni, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gorafe,_en_Granada_(Espa%C3%B1a).jpg
- Zdjęcie „Geoda de Pulpí”: JMorillasR, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Geoda_Pulp%C3%AD.jpg
- Zdjęcie „Cartagena (Kartagena): teatr rzymski i okolice”: Akstyo, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Teatro_Romano_Cartagena_vista_panor%C3%A1mica.jpg
- Zdjęcie „Laguna Rosa de Torrevieja (Różowe Jezioro)”: Jumk18, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Laguna_Rosa_de_Torrevieja.jpg
- Zdjęcie „Elche (Elx): Palmeral i L'Alcúdia”: José Carlos Díez, CC BY 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Arcoiris_en_el_Palmeral_de_Elche.jpg
- Zdjęcie „Acueducto de Peña Cortada (Calles / Chelva)”: Falconaumanni, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pe%C3%B1a_Cortada_5.JPG

- Zdjęcie „Albarracín”: José Luis Filpo Cabana, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Albarrac%C3%ADn.jpg
- Zdjęcie „Villa Romana de Noheda”: Rodelar, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Villa_romana_de_Noheda_03.jpg
- Zdjęcie „Castillo de Peracense”: Pitxiquin, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Castell_des_del_rodeno_3.jpg
- Zdjęcie „Cañón Rojo: Rambla de Barrachina pod Teruelem”: Rafael Rodríguez, CC BY 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rambla_de_Barrachina,_Villastar_(Teruel).jpg
- Zdjęcie „The Silent Route (A-1702) i tunele Pitarque”: Juan Emilio Prades Bel, CC BY 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Silent_Route,_la_ruta_del_silencio,_carretera_panor%C3%A1mica_A-1702_
- Zdjęcie „Peñíscola”: Millars, CC BY-SA 3.0 es, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Castillo_de_Pe%C3%B1%C3%ADscola_desde_el_mar.jpg
- Zdjęcie „Mota del Cuervo i Castillo de Belmonte”: GFreihalter, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mota_del_Cuervo_Molinos_330.jpg
- Zdjęcie „Taüll i romańskie kościoły Vall de Boí”: wsrmatre, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Esgl%C3%A9sia_de_Sant_Climent_de_Ta%C3%BCll_(La_Vall_de_Bo%C3%AD)_-_1.jpg
- Zdjęcie „Valle de Ordesa (Torla-Ordesa)”: Martin Stiburek, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ordesa_Valley_from_Mirador_de_Calcilarruego.jpg
- Zdjęcie „Lanuza i dolina Tena”: autor nieznany, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lanuza_(Sallent_de_Galligo,_Uesca).jpg
- Zdjęcie „Embalse de Vadiello (Sierra de Guara)”: Pelayo 08, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sierra_de_Guarra_06.png
- Zdjęcie „Ibón de Plan (Basa de la Mora), masyw Cotiella”: Joaquín Cruz Alcalde, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:IbonPlan01.JPG
- Zdjęcie „Embalse de Mediano: wieża zatopionego kościoła”: Juan R. Lascorz, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:205.Mediano_torre.jpg
- Zdjęcie „Reial Monestir de Santa Maria de Poblet (klasztor Poblet)”: Sergi Esteve (sel_commons), CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Monestir_de_Poblet.JPG
- Zdjęcie „Reial Monestir de Santa Maria de Poblet (klasztor Poblet)” (Królewskie grobowce Aragonii na łukach nad transeptem…):

PMRMaeyaert, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Monestir_de_Poblet-PM_26269.jpg

- Zdjęcie „Siurana i góry Prades (Priorat)”: Elemaki, CC BY 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ciurana.jpg
- Zdjęcie „Siurana i góry Prades (Priorat)” (Turkusowy zalew Siurana pod urwiskami, widok z wioski): Jrperise, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Embasament_de_Surana,_el_Priorat.JPG
- Zdjęcie „Collsacabra i Garrotxa (Rupit, Tavertet, Castellfollit de la Roca)”: sito.rm, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rupit_i_Pruit,_Barcelona,_Spain_-_panoramio.jpg